

БАЛКАНСКИЯТ ИСЛЯМ

БАРИЕРА ИЛИ МОСТ ЗА
РАДИКАЛИЗАЦИЯТА?

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

Фондация Фридрих Еберт
Бюро България
ул. Княз Борис I № 97
1000 София, България
тел.: +359 2 980 8747
факс: +359 2 980 2438
<http://www.fes-bulgaria.org>
office@fes.bg

© Фотография корица: Иван Стоименов

ISBN 978-954-2979-37-1

Мненията, изразени в тази публикация, принадлежат на автора/авторите и не отразяват непременно позицията на Фондация Фридрих Еберт.

Използването с търговска цел на всички, издадени от Фондация Фридрих Еберт (ФФЕ) публикации, не е позволено без писменото съгласие на ФФЕ.

ИНСТИТУТ ЗА ИКОНОМИКА
И МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ

ФОНДАЦИЯ ФРИДРИХ ЕБЕРТ

БЪЛГАРСКО ДИПЛОМАТИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО

БАЛКАНСКИЯТ ИСЛЯМ БАРИЕРА ИЛИ МОСТ ЗА РАДИКАЛИЗАЦИЯТА?

проф. д-р Искра Баева
д-р Бисер Банчев
д-р Боби Бобев
Петър Воденски
д-р Любомир Кючуков
Любчо Нешков
Любчо Трохаров

Под общата редакция на д-р Любомир Кючуков

София, 2018 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Предговор – д-р Хелене Кортлендер, д-р Любомир Кючуков, Филип Боков	3
2. Балканският ислям и радикализацията: барьера пред моста – д-р Любомир Кючуков	5
3. Албания: и възможен мост, и барьера по отношение на ислямския радикализъм – д-р Боби Бобев	22
4. Ислямът в Босна и Херцеговина – Любчо Трохаров	38
5. Ислямът в България: повечето български мюсюлмани изповядват традиционния ислям – проф. д-р Искра Баева	53
6. Косово: сблъсък между традиционната толерантност и радикализма – д-р Боби Бобев	68
7. В Македония няма вътрешна ислямска заплаха, външни сили внасят радикален ислям – Любчо Нешков	82
8. Мюсюлманските общности в Сърбия между интеграцията и радикализацията – д-р Бисер Банчев	97
9. Ислямът в Турция – Петър Воденски	112

ПРЕДГОВОР

Значими ислямски общности съществуват в много от балканските страни. Като цяло характерни за региона са умереният характер на балканския ислям и толерантните отношения между религиите. През последните години обаче войните и политическата конфронтация доведоха до нови разделителни линии в местните общества на етническа и религиозна основа. Действията на „Ислямска държава“ и терористичните актове в Европа поставиха под допълнително напрежение местните ислямски общности. Наличните данни потвърждават, че сериозен брой ислямски бойци в Близкия изток произхождат от Югоизточна Европа.

Целта на това изследване е да се направи политическа оценка на ролята на местните ислямски общности на Балканите в тези процеси, да се анализират тенденциите сред тях в отделните страни, рисковете от радикализация и външна намеса. Очертаването на общорегионалните измерения на проблема би подпомогнало стимулирането на диалога между вероизповеданията и регионалното сътрудничество с оглед превенцията срещу евентуална радикализация на ислямските общности в региона.

Изследването обхваща седем балкански държави: Албания, Босна и Херцеговина, България, Косово, Република Македония, Сърбия и Турция и се стреми да следва единен подход, отразяващ значимостта на следните въпроси за всяка една от страните:

- Обща характеристика на картината на религиозните вярвания в съответната страна и ролята и мястото на исляма;
- Ислямските общности – правен статус, отношения с държавните институции, наличие на различни ислямски течения, религиозни организации, ислямски училища;
- Политически партии на религиозна или етническа основа и връзките им с исляма (ако има такива), влиянието им в страната;
- Процеси и тенденции сред ислямската общност в страната – рискове от радикализация, евентуално влияние на идеологията на „Ислямска държава“;

- Чуждестранно влияние върху местните ислямски общности (ако има такава) – произход, цели, методи, финансиране;
- Рекрутиране на джихадистки бойци от съответната държава, включително завръщащи се от Близкия изток – динамика, проблеми, прояви;
- Оценка на риска, свързан с радикални ислямистки групировки;
- Мерки срещу ислямската радикализация след 2000 г. (ако има такива);
- Местните ислямски общности – бариера или мост за радикализация.

Докладите по страни са подготвени от български експерти със задълбочени професионални познания за съответните държави – посланици, научни работници, журналисти. Текстовете представят авторски анализи на сложните и противоречиви процеси и тенденции в региона и не задължително отразяват позициите на Фондация Фридрих Еберт, Института за икономика и международни отношения и Българското дипломатическо дружество.

д-р Хелене Кортлендер, директор на Бюро
България, Фондация Фридрих Еберт

д-р Любомир Кючуков, директор на Институ-
та за икономика и международни отношения

Филип Боков, председател на Българското
дипломатическо дружество

БАЛКАНСКИЯТ ИСЛЯМ И РАДИКАЛИЗАЦИЯТА: БАРИЕРА ПРЕД МОСТА

Любомир Кючуков

Религиозните вярвания в региона, роля и място на исляма

Като цяло в региона съществува значително многообразие на религиозни вярвания, но с по една доминираща религия в повечето държави. Преобладават страните, чието население е предимно християнско, като източното православие е значително по-разпространено. Католицизмът е застъпен преди всичко в западната част на полуострова. Ислямът е доминираща религия в Турция и Босна и Херцеговина, със засилващо се влияние и сред албанското население (в самата Албания, Косово, а и сред албанските малцинства в Република Македония, Сърбия и другите пост-югославски държави).

Ислямът е привнесен сред балканските народи на един относително късен етап и идва на полуострова със завладяването му от Османската империя след XIV- XV век. Това създава една специфична историческа религиозно-държавна обвързаност на исляма с турската държава, която съществува и досега като обществена нагласа. По тази причина и днес традиционният балкански ислям запазва връзката си с Турция.

В рамките на Османската империя ислямът е бил държавна, доминираща религия, определяща включително и статута на поданиците – „правоверни“ и „рая“. Неговото разпространение се е осъществявало както доброволно, по силата на икономически и политически фактори (предимно в албанския етнически ареал), така и насилствено, чрез ислямизация на местното население. Впоследствие този процес стимулира вътрешно разделение и обособяване в рамките на отделните етноси въз основа на религията, създавайки условия за оформянето на нови етно-религиозни групи – бошняци, помаци и т.н.

Същевременно, макар и с различен, непълноправен статут в рамките на Османската империя, християнството съхранява своето сериозно присъствие и влияние сред балканските народи през

всички тези векове. Това създава определени традиции на съвместно и паралелно съществуване на двете религии, намерили израз в една достатъчно висока степен на религиозна толерантност сред балканските общества след разпада на империята през XIX-XX век.

Мюсюлманите на Балканите са основно сунити (в Турция - 80%), като останалите са шиити (предимно алевити) и представители на различни секти.

Ислямските общности – правен статус, отношения с държавните институции, религиозни организации, ислямски училища

Във всички балкански страни религията е отделена от държавата по конституционен път. Изпълнителната власт по закон няма права за намеса в организацията и дейността на съществуващите религиозни структури, като в много страни по дефиниция тя е неутрална спрямо тях (в отделни случаи – Турция, Гърция, България и др., е посочена водещата или традиционната за страната религия).

Специфичен пример за по-недвусмислен държавен ангажимент в религиозните дела е дейността на Дирекцията по религиозните въпроси (Дианет) в Турция като държавен инструмент за влияние върху организацията (а и вярванията) на мюсюлманите - не само в текущите в страната процеси на ислямизация, но и в целия регион на Балканите.

Ислямските общности в практически всички страни от региона са ясно обособени (в повечето случаи - и етнически и териториално) и добре организирани, разполагащи със свои религиозни структури, изборни религиозни ръководства, както и необходимата инфраструктура и определени финансови възможности за осъществяване на дейността си. С отделни изключения (България, Сърбия) те са и достатъчно вътрешно консолидирани.

През последните две десетилетия се наблюдава масово строителство на нови джамии в редица страни от региона – както в тези с преобладаващо мюсюлманско население, където ролята на исляма в политиката нараства (Турция, Босна и Херцеговина), така и в албан-

ския ареал (Албания, Косово, Северна и Западна Македония, Прешево, а и Санджак в Сърбия). Налице е и друга тенденция – отсъствието на достатъчно ислямски образователни институции и вакуум в обучението на местни имами и проповедници създаде условия за навлизането на чужди на балканския ислям организации и идеи.

Процеси и тенденции сред ислямските общности на Балканите

В региона като цяло се наблюдава достатъчно ясно обозначен процес на разширяване територията на религията, в това число и на исляма. Основната динамика тук е в Турция и в рамките на бившите комунистически страни: Албания, България и най-вече в държавите от пост-югославското пространство. От една страна това е резултат от ефекта от премахване на ограниченията върху религиите, което от своя страна води до силно нарастване на броя на официално заявяващите своя религиозна принадлежност граждани. В не малко случаи обаче това е по-скоро декларативна позиция, дефинираща преди всичко обществена принадлежност и идентичност, а не толкова реална религиозност – особено сред източноправославното население в тези държави. По-различно стоят нещата в случаите, когато става дума за обособяването на определена малцинствена етническа или религиозна общност, където религията (на практика навсякъде това се оказва ислямът) се превръща в основен отграничаващ и идентифициращ фактор.

Особено отчетлив е този процес при Босна и Херцеговина, където той е държавотворен, доколкото обособяването на независима държава е резултат от стремежа към утвърждаване на бошняшката идентичност, основаваща се върху исторически оформилите се религиозни разделения. Като е налице достатъчно ясна специфика при конфронтацията: докато между сърби и хървати разделителната линия е етническа, то между бошняците и останалите на преден план излиза религията. Превръщането на исляма в ключов политически фактор в страната създава условия за вътрешен фундаментализъм в самата държава, както и за навлизането на външни

фактори, при това с много важна характерна специфика – освен радикално религиозното, те носят със себе си и военизираното присъствие чрез доброволците-джихадисти.

В Турция през последните близо две десетилетия се наблюдава процес на плъзгане на страната към ислямизация – като елемент от укрепване на властта на Ердоган, намаляване влиянието на армията като гарант на светската държава и ерозиране на наследството на Ататюрк, реабилитация на ислямски традиции и символи в обществото, дистанциране и конфронтация със Запада. Контролираната от държавата ислямизация осъществява и определена охранителна функция спрямо навлизането на външни религиозни влияния в страната и в не малка степен ограничи процесите на внос на ислямски радикализъм от Близкия изток, но от друга страна тя значително разшири основата и значението на исляма в обществото.

Като цяло може да се констатира, че местният ислям набира сила и разширява своето влияние в редица страна на Балканите. От гледна точка на обхвата, ислямът постепенно покрива все по-широки слоеве от населението, стеснявайки полето на атеистично или религиозно индиферентната част от населението в страните, където той доминира (Турция, Босна и Херцеговина, Албания, Косово) и обхващайки по-плътно етническите малцинства, изповядващи тази религия, в други страни (българските турци, албанците в Р Македония и Сърбия и т.н.). Характерно е навлизането на исляма и в нови територии – основно сред ромското население, което по силата на своята социална маргинализация в повечето страни е по-податливо на евентуална радикализация.

Политически партии на религиозна (или етническа) основа, свързани с исляма

В мнозинството страни от региона (Турция, България, Босна и Херцеговина, Косово, Сърбия, Р Македония) съществуват етнически партии, като част от тях представляват основно интересите на съответните ислямски общности.

От страните с преобладаващо мюсюлманско население ислямът в една или друга степен е инкорпориран в идеологическата основа на управляващите партии в Турция и Босна и Херцеговина. В Турция ислямът, наред с национализма, се използват като основни консолидиращи фактори на властта. Те са и тази база, върху която управляващата Партия на справедливостта и развитието изгради концепцията за политическия ислям. В Босна и Херцеговина на практика всички политически формации са на етническа основа, но само при бошняшките партии е силно застъпен и религиозният елемент, като водещата Партия на демократическото действие има за идеологическа основа идеите на консервативната ислямска демокрация и босненския национализъм, отразени във вижданията на „Ислямската декларация“ на Алия Изетбегович, формулираща несъвместимостта на исляма с не-ислямските системи и невъзможността от мир и съвместно съжителство между него и не-ислямските социални и политически институции. По тази причина и идеологическата основа на политическия ислям в Босна и Херцеговина, стъпваща върху тези идеи, засилени от кръвопролитния етнически и религиозен сблъсък, е доста по-радикална от тази в Турция. В Албания и Косово ислямът не е застъпен в платформите на политическите партии, а опитите за създаване на ислямистка партия в Албания бяха пресечени от правителството.

В държавите, където ислямските общности са в малцинство (като те се препокриват в много голяма степен със съответните етнически малцинства), съществуващите етнически партии също не застъпват ислямистки идеи в своите политически платформи. Известно влияние ислямът оказва единствено върху политическото представителство на бошняшкото (но не и на албанското) мюсюлманско малцинство в Сърбия.

Като цяло може да се констатира, че с изключение на Босна и Херцеговина и Турция ислямът и политиката са отделени в балканските държави.

Чуждестранно влияние върху местните ислямски общности

С оглед историческите корени на исляма на Балканите логично основното външно религиозно влияние в балканските страни произхожда от вътрешен за самия региона източник. То е свързано с Турция и нейните традиции и амбиции да се представя за защитник на мюсюлманите на Балканите и се осъществява по две паралелни, често припокриващи се линии – етническа и религиозна, като засега водеща е линията на „пантюркизма“, а тази на ислямизма играе поддържаща роля. Този подход е изведен в ранг на държавна политика, намерила най-задълбочена обосновка в идеите на неоосманизма, където вече се вижда една по-разширена роля и за панислямизма. Тази политика разполага с необходимия административен и финансов инструментариум в лицето на Дианета, разполагащ с много значим финансов (над 2 милиарда долара за 2016 г.) и кадрови ресурс, Агенцията за развитие (ТИКА) и др. Вниманието на Турция е насочено основно към турското етническо население в България, както и към мюсюлманските общности в Албания, Косово, Република Македония, Сърбия, Гърция. Специално внимание е отделено на Босна и Херцеговина, която Турция разглежда като братска държава, своеобразен форпост за възстановяване на нейното историческо влияние на Балканите. В съдържателен план турската държава се опитва да въздейства върху ръководствата на ислямските общности в съответните страни, включително чрез изпращане и на турски мюсюлмански свещеници и подпомагане (финансово, организационно, чрез учебници и преподаватели) обучението на местни имами. Освен това Турция се опитва да влияе върху политическите процеси в някои страни от региона (на първо място България), а и в други европейски държави чрез стимулиране създаването и подкрепата на партии на турска етническа основа. Следва да се подчертае, обаче, че приоритет в турската политика към региона остава обслужването на държавните амбиции и интереси на Турция за превръщането ѝ в регионален лидер и глобален фактор, като използването на религиозните общности попада

засега в арсенала на инструментите за постигането на тези цели. В този смисъл няма достатъчно основания на този етап да се говори за пряко влияние на тази турска политика в посока евентуална радикализация на ислямските общности в региона. Същевременно намесата на Турция във вътрешните работи на страните създава предпоставки за допълнително разделение в балканските общества, стимулиращо появата като контрапункт на достатъчно силни националистически тенденции в редица страни и генериране на вътрешни конфронтационни процеси, което увеличава опасността от изолиране на ислямските общности там.

Наред с традиционното турско влияние върху мюсюлманските общности на полуострова, осъществявано в полето на умерения местен ислям, през последните десетилетия се засили присъствието и на нетрадиционни и външни за региона религиозни фактори. Техният произход е предимно от Саудитска Арабия, Египет, Кувейт, Обединените арабски емирства, Катар и др. Основно това става по линията на десетки неправителствени организации – като хуманитарна помощ (под формата на храни и лекарства) и финансова подкрепа, първоначално обвързани с меки условия: мъжете да посещават редовно службите в джамиите, а жените да се движат забрадени и облечени по съответния начин, а впоследствие обхващащо строителство на джамии и училища за изучаване на Корана, осигуряване на стипендии за висше духовно образование в чужбина и т.н. Такива са например саудитската Международна ислямска организация за взаимопомощ и Саудитската висша комисия (изгонени за разпространение на радикалния ислям от Р. Македония), ислямската фондация „Ал Харамейн“ и др. В разрез с традициите на балканския ислям, свързан исторически с Турция, десетки младежи получиха религиозно образование в арабския свят в духа на един по-консервативен канон. Следва да се отбележи, че за някои страни външното влияние на радикалния ислям навлиза и посредством вътрешни за региона канали – през Босна и Херцеговина (за Сърбия), през Косово и Албания (за Сърбия и Р. Македония).

Няколко обстоятелства способстват за тяхното навлизане в региона. На първо място това е директен резултат от войните и етническото противопоставяне в бивша Югославия – преди всичко в Босна и Херцеговина и Косово, където религиозната принадлежност се превърна в елемент от националното обособяване и формиране на новия държавен идентитет и където е най-голям рискът от засилено чуждо религиозно влияние и нерегламентираното настъпление на идеи, несъвместими с традиционно изповядвания ислям. В Босна и Херцеговина този процес бе съпроводен както с определена радикализация в рамките на бошняшкото население, така и с навлизането на радикални религиозни елементи и военни (джихадистки) структури, за които се предполага, че са запазили своето присъствие и след приключване на военните действия. Други фактори, съдействащи за навлизането на чуждо за региона религиозно влияние са: освободеното от атеистичния контрол на правителствата и идеологически табута духовно пространство (в Албания, страните от бивша Югославия, България, Турция); дезангажирането на държавите от подготовката на ислямски духовници (България), довело до масовото им обучение в горепосочените арабски страни чрез предоставяне на стипендии от местни организации, но в чужди за балканския ислям традиции; социалната маргинализация на отделни етнически групи (ромите); политическата конфронтация и използването на исляма като инструмент за политическа (Турция) или етно-национална идентификация (Босна и Херцеговина, Р Македония и др.).

Като цяло може да се констатира, че влиянието на външните фактори в региона е по-чувствително в държавите, където се генерират по-силни конфронтационни процеси (етнически и политически) и където се наблюдава по-сериозна вътрешна динамика на обособяване и развитие на мюсюлманските общности.

Рискове от радикализация, влияние на идеологията на „Ислямска държава“, рекрутиране на джихадистки бойци

Първите данни за засилващата се привнесена отвън пропаганда на фундаменталистки идеи и радикален ислям (уахабизъм и салафи-

зъм) в региона могат да се отнесат към началото на 90-те години на XX в. В териториален план тази тенденция е концентрирана върху пост-югославското пространство, а в съдържателен профитира върху обективните процеси на разширяване влиянието на религията, респективно исляма, сред мюсюлманското население там.

Следва да се отбележи, че единствено в Босна и Херцеговина вътрешни условия за навлизане на по-радикални ислямистки идеи се създават още през 60-70-те години. Във всички останали държави то е функция от процесите след разпада на двуполусния свят. Влиянието на радикални ислямистки идеи (включително ухабизма – с проповядване върховенство на шариата и идеята за „свещен джихад“) в Западните Балкани достига своя връх след началото на въоръжения конфликт в Сирия. То е значително по-ограничено сред традиционните, установени и интегрирани в съответните общества ислямски общности, които са много по-устойчиви и резистентни спрямо него.

Основните канали за навлизане на радикални ислямистки идеи в региона са свързани с обучението на местни ислямски свещенослужители зад граница (С. Арабия, Египет, Кувейт), както и с изпращането на чуждестранни проповедници на Балканите. Териториално тази активност е насочена предимно към Западните Балкани, но в по-ограничен обхват засяга и България. Наличната информация сочи, че първоначално се търси навлизането в по-малки населени места, с по-изолирано и бедно население, чрез имамите в местните джамии, около които постепенно се образуват ислямистки ядра. Мишената са преди всичко ветерани от военните конфликти в съответните страни или безработни млади хора. За по-значими групи привърженици на радикалния ислям може да се говори единствено в Босна и Херцеговина и Косово, но и в тези страни те остават малочислени и изолирани.

Данните варират, но може да се приеме, че за участие във военните действия в Сирия и Ирак от района на Балканите са рекрутирани около хиляда бойци – по етно-религиозна линия. Оценките сочат, че половината от тях са от Босна и Херцеговина, останалите – от Косово

и Албания, както и известна част от Р Македония (от албанското население) и Сърбия (бошняци от Санджак, но не и албанци от Прешево). По информация в публичното пространство се допуска, че лагери за вербуване и обучение на ислямистки бойци може да съществуват в Босна и Херцеговина и Косово, като официалните албански власти не изключват възможността такива да е имало и на албанска територия. Във времеви план този процес е най-изразен в периода 2012-2015 г., като след това няма данни за значимо придвижване на доброволци от Балканите към Близкия изток. Първоначално те са се вливали в Ал-Нусра, като на по-късен етап повечето постъпват в редовете на „Ислямска държава“. Наличната информация сочи, че това са хора на възраст до 35 години, често семейно свързани помежду си (вследствие на силните кланови връзки в част от тези общества). Има основание да се заключи, че съществува определена специфика в мотивацията на ислямистките бойци от Балканите. За индоктринирани джихадисти може да се говори по отношение на граждани на Босна и Херцеговина, докато при тези от албанския ареал става дума основно за наемници, като мотивът при тях е финансово-икономически.

Като цяло Балканите осигуриха относително значим контингент джихадистки бойци с произход от страните, свързани с конфликти и военни действия през последните две десетилетия. Същевременно няма основания да се счита, че на този етап радикални ислямски идеи са навлезли широко сред местните ислямски общности.

Риск от терористични актове, свързани с радикални ислямистки групировки

Според повечето оценки степента на риска от терористични действия на собствена територия за повечето балкански страни е относително ниска в сравнение с редица западноевропейски страни. Изключение до известна степен правят страните с по-сериозни вътрешни етнически напрежения. Но и при тях (на първо място в Турция) терористичните актове са мотивирани не от радикални ислямистки идеи, а са резултат от етно-национални конфликти. Основните рискове от

страна на радикалния ислям са свързани със завръщащите се бойци на „Ислямска държава“ в някои страни от Западните Балкани (Босна и Херцеговина, Косово, Албания), евентуалното създаване на техни мрежи и опити за дестабилизация на съседни държави (Р Македония, Косово, Сърбия), както и с транзитното им преминаване. От съществено значение за снижаване риска от радикални действия ще бъде отговорът на въпроса как местните власти ще се справят с реинтеграцията на завръщащите се бойци от Близкия изток, включително и с разкриването на укриващите се от властите такива, представляващи потенциална заплаха за по-нататъшна терористична дейност. Засега обаче няма данни за наличие на критична маса за разгръщане на джихадистка инфраструктура в региона.

Мерки срещу ислямската радикализация

В повечето страни от региона през последните години и особено след 2014-2015 г. е прието изрично законодателство срещу рисковете от транснационалния тероризъм. Няколко са основните фактори, довели до това: терористичните акции в редица европейски страни, разпространението на радикални ислямски идеи от Близкия изток, участието на ислямистки бойци от Балканите в сраженията там и евентуалното им завръщане след териториалния разгром на „Ислямска държава“ и не на последно място – в отговор на опасенията на общественото мнение от навлизането на ислямистки бойци по бежанските и мигрантски канали.

В редица страни от региона (Албания, Р. Македония, Косово, България) са приети законодателни мерки, инкриминиращи проповядването на радикални идеи. В съдържателен план това законодателство обхваща две сфери – борбата с тероризма и недопускане на радикализация и екстремизъм. Мерките включват наказателно преследване за деяния като набиране на доброволци, финансиране на пропагандата на радикален ислям (Косово), забрана за участие във въоръжени конфликти извън страната и т.н. На тази основа в няколко страни има вече и случаи на осъдителни присъди срещу лица, чиято

дейност е в разрез с тези закони, както и забрана дейността на религиозни структури, проповядващи радикален ислям.

Сериозно внимание в повечето държави се отделя и на превантивната дейност с оглед атакуване на причините за това явление. От съществено значение тук е вътрешната консолидация на обществата, превенцията чрез образователната система, подобряване на социално-икономическите условия и особено – социалната сигурност и перспективи за младите хора. Независимо от това и занапред именно социалната сфера ще остане най-уязвима, генерираща алиенация, агресия и радикализъм.

В страните с по-сериозно присъствие на политическия ислям (Турция, Босна и Херцеговина) властите също взимат сериозни мерки срещу разпространението на радикални идеи – както с оглед недопускане дестабилизиране на държавата, така и с цел предотвратяване на изместването на политическите нагласи отвъд границите на правителствения контрол. Особеността тук е свързана с обстоятелството, че държавните власти са склонни да толерират разширяване на религиозното влияние като средство за консолидация на обществото, т.е. когато чувстват вътрешна или външна заплаха, но предприемат сериозни мерки за пресичане на възможно външно влияние, защото тогава на преден план излиза рискът, който радикализацията представлява за самите тях – и като проводник на чужди интереси, и като вътрешен контрапункт.

Практически във всички страни от полуострова правителствата се опитват да поддържат добро институционално сътрудничество с ислямските общности, изхождайки от разбирането, че борбата с радикалния ислям може да бъде успешна единствено в съюз с широките ислямски общности. Тук се залага преди всичко на обстоятелството, че обществените нагласи в огромното си болшинство са обвързани с традиционния умерен местен ислям, но също така се търси и активното ангажиране на религиозните лидери и проповедници за противопоставяне на радикални ислямистки идеи. От съществено значение тук е политическата, организационна и

финансова подкрепа на държавите за религиозните общности и подпомагането на тяхната дейност. От друга страна вътрешните разделения в ръководствата на мюсюлманските религиозни ръководства (Сърбия, България, Косово, Р Македония) крият определен риск от дезориентация на самите общности. В отделни страни (Косово, Р. Македония) се наблюдава и противоборство между по-старото и традиционно настроено духовенство и младата радикално настроена генерация.

Въпреки и невинаги достатъчно ефективни, може да се направи изводът, че правителствата в региона осъзнават рисковете от навлизането отвън на радикални ислямистки идеи и постепенно генерират политическата решимост и обществена подкрепа за по-решителни мерки против тях.

Бариера пред моста?

Анализът сочи, че ислямът на Балканите сам по себе си е по-скоро препятствие за навлизането на радикални ислямистки идеи от Близкия изток към Европа. Той е умерен по своя характер, а в региона съществуват дългогодишни традиции за съжителство и толерантност между различните религии. В повечето страни от региона отсъстват необходимите обществени натрупвания, които да създадат условия за радикализация на по-широки мюсюлмански общности.

Същевременно както вътрешната динамика (национална и регионална), така и влиянието на външни за региона сили свидетелстват за наличие на определени фактори, чието развитие има потенциала да повиши опасността от подобна тенденция.

По отношение на **вътрешнорегионалните процеси** следва да се отчита спецификата на отделните страни, като от гледна точка на мястото на исляма в тях към страните с преобладаващо мюсюлманско население (Турция, Албания) и тези, където те са в малцинство (България, Сърбия, Гърция) може да се добави и една специфична категория на страни, придобили своята първа модерна държавност след разпада на Югославия (Босна и Херцеговина, Косово, Република Македония).

Във всички държави, където ислямът е водеща религия, правителствата взимат сериозни мерки за недопускане на радикални външни влияния – с оглед запазване стабилността на държавата и собствените си позиции в управлението. Това се отнася както за страни, където религията остава на практика извън политиката (Албания), така и за тези, където ислямът се явява важен политически (Турция) или дори политико-идеологически фактор (Босна и Херцеговина).

Процесите в Турция, като своеобразна „буферна“ страна между Близкия изток и Европа, са от ключово значение за недопускане на радикализация на исляма към Европа. Това е преди всичко функция от способността на Ердоган, разчитащ на „контролираната ислямизация“ като на свой политически ресурс, да удържа процеса в тези рамки (в случай на вътрешна дестабилизация или международна криза) и да не позволи той да придобие собствена динамика и да излезе извън контрол. Тук следва да се има предвид обстоятелството, че неоосманизмът на Ердоган и радикалният ислям не са стратегически съюзници, а по-скоро съперници: неоосманизмът е държавна доктрина с регионално приложение, а радикалният ислям е политическа идеология с глобален прицел; неоосманизмът се стреми да наложи турско влияние сред съседите и доминация в региона, докато радикалният ислям е достатъчно завършена анти-западна идеология, имаща за цел да противопостави и разруши обществата отвътре. От тази гледна точка държавата Турция се явява преграда пред безпрепятственото разпространение на радикалния ислям към Европа. Независимо от това в отделни случаи има съвпадение на интересите между неоосманизма и радикалния ислям – не толкова на целите, колкото по отношение на противниците – на първо място Асад и кюрдите.

Страните, придобили своята първа модерна държавност (БиХ, Косово, Р Македония), се сблъскват с трудната задача да съвместят в хармонично единство два противоположни процеса: от една страна – да сепарират едно дълго време съществувало общо икономическо, политическо и културно пространство, да се отграничават, да градят суверенитет и институции и да консолидират

обществото – всичко това неминуемо съпроводено със силна доза национализъм (особено след военните конфликти, съпътстващи независимостта); от друга – да съхранят нормални междуетнически и религиозни отношения в рамките на новите държави. Вътрешните етнически конфликти във всяка една от тях крият опасен дестабилизиращ потенциал не само от рязко изостряне на междурелигиозното противостояние, но създават и условия за вътрешна радикализация и навлизане на фундаменталистки идеи отвън сред мюсюлманското население. Неукрепналата държавност прави Босна и Херцеговина и Косово, а при евентуална дестабилизация - и Република Македония потенциално най-застрашените в региона от инфилтриране на радикален ислям.

Териториалната концентрация и компактността на ислямските общности в *държавите, където ислямът не е водещата религия* (България, Гърция, Сърбия), създават условия за тяхното допълнително самозатваряне и изолиране. Основен рисков фактор тук е повишаването на интензитета на националистическите тенденции: както на мнозинствата спрямо малцинствата, така и сред малцинствата – като реакция за вътрешно сплотяване, но и като функция от външна подкрепа по етническа (основно сред етническите албанци и турци), а не религиозна линия.

Както навсякъде в Европа *бежанската криза* предизвиква рязко засилване на националистическите настроения. Оптиката в региона обаче е различна: докато в Западна Европа дебатът е свързан с пребиваването (настаняване и интеграция), то на Балканите той е съсредоточен върху недопускането (охраната на границите) и транзита. Това определя и друг тип отношение към бежанците и мигрантите: има страхове за сигурността, но те не прерастват в омраза към чужденците и ксенофобия. Изключително важно обстоятелство е, че в масовото обществено съзнание съществува достатъчно ясно разделение между „своите“ мюсюлмани (които не се разглеждат като заплаха за сигурността) и „чуждите“ (сред които има опасения за наличие на джихадисти).

Анализите показват, че *социалната несигурност* е друг, при това много съществен рисков фактор за практически всички страни от региона. Социалните последици от прехода към пазарна икономика, високата безработица, деиндустриализацията, липсата на стабилна професионална перспектива и огромната миграция, особено сред младото поколение, водят до практически разпад на социалната тъкан в повечето бивши социалистически страни, което би могло да отвари вратите за навлизането на радикални течения, включително ислямистки такива. Особено уязвими тук се оказват маргинализираните ромски общности.

Важно е да се отбележи, че нито един от изброените вътрешни за региона проблеми сам по себе си не води до радикализация на местното мюсюлманско население. В своята съвкупност обаче те го правят по-уязвимо на целенасочени външни влияние при евентуална дестабилизация на страните.

Основните рискове за региона са свързани с **възможния внос на радикализъм под влиянието на външни фактори.**

Мюсюлманските общности в балканските страни, както и навсякъде по света, са логична цел на радикалните ислямисти. Обектите на таргетиране и износ на фундаментализъм, радикализъм и екстремизъм към региона могат да се проследят в няколко посоки. Първо, към ислямските мнозинства: както в държавите, получили своята първа независимост в резултат на етнически конфликти (Босна и Херцеговина и Косово), така и към освободеното от атеизма обществено пространство в Албания. Второ, към мюсюлманските малцинства в християнските държави. Трето, към етнически малцинства (роми) и социално маргинализирани слоеве (основно младежи).

Към настоящия етап могат да се идентифицират две нива, на които се осъществяват опити за проникване сред мюсюлманските общности на Балканите. Първото е намесата в традиционните вярвания – чрез трансформация на характерната за региона умерена версия на исляма в една по-консервативна, схоластична негова разновидност, което от една страна би довело до затваряне на ис-

лямските общности вътре в себе си, а от друга би засилило публичните възприятия за различност. Адресатът тук са местните ислямски общности, а целта е тяхното обособяване и консолидация. Второто е свързано с опитите за създаване на питателна среда, в рамките на едно такова изкуствено привнесено по-фундаменталистско тълкуване на исляма, за трансформация на социалната фрустрация и отчужденост, особено на младите хора, в агресия, като на тази основа впоследствие се върви към радикализация на по-широки групи. В този случай вече адресът е стеснен до потенциалните радикални елементи, но целта е разширена до дестабилизация и конфронтация на цялото общество. Към момента няма основания да се твърди, че съществува необходимото натрупване сред ислямските общности в балканските страни, което да даде тласък за култивирането на местен радикализъм в региона.

Всичко това позволява да се направи изводът, че досега умереният балкански ислям в своята цялост играе по-скоро важна възпираща роля срещу преноса на радикализъм от Близкия изток към Европа. Тенденцията обаче не задължително е необратима. Вътрешната дестабилизация на страните, избуяването на национализмите в региона и превръщането на Балканите в арена на геополитическа конфронтация са тези ключови фактори, които могат да създадат рискове за вдигане на бариерата на умерения балкански ислям пред радикализацията към Европа.

АЛБАНИЯ: И ВЪЗМОЖЕН МОСТ, И БАРИЕРА ПО ОТНОШЕНИЕ НА ИСЛЯМСКИЯ РАДИКАЛИЗЪМ

Д-р Боби Бобев

Конфесионална структура на обществото – предистория и актуално състояние. Правен статут на ислямската общност.

Актуалната конфесионална структура на албанското общество има дълга предистория и се изгражда под въздействие на различни фактори. В епохата на Средновековието през тези територии преминава границата между католицизма и православията, а липсата на интегрална собствена държава в този период означава и липса на целенасочена и централизирана политика в духовната сфера, което способства за трайното укрепване на това разделение между северни католици и южни православни. А що се отнася до общественото развитие, то трябва да се подчертае, че родово-клановата форма е вкоренена в албанската традиция и доминира над всякакви други въздействия, включително религиозни.

През втората половина на XIV в. и в течение на XV в. обстановката на Балканите е коренно и задълго променена. Нашествието на османските турци през Протоците към Балканите, а по-късно и към сърцето на Европа, нанася удар върху съществуващото статукво и в рамките на няколко десетилетия изтрива от политическата карта на континента Византийската империя, Българското царство, Сръбското кралство и други по-малки субекти в региона, включително няколкото албански княжества. В случая обаче не става дума единствено за териториални изменения или поява на нов и доминиращ държавнополитически субект, а за генерална промяна от цивилизационен характер. Трайно настанилата се на Балканите Османска империя е носител на нова конфесия, а респективно и на друг тип култура, с всички произтичащи от това последствия. С оглед на епохата на Средновековието това неизбежно означава сблъсък или поне противопоставяне – един от основните идентификационни разделители тогава е изповядваната религия. Новото вероизповедание намира

най-добра почва за възприемане и утвърждаване в териториите на Албания и Босна. При това религиозната промяна е изключително на доброволни начала, насилственото налагане на исляма е рядко явление конкретно в албанските земи. Може да се счита, че през XVIII в. вече над 50% от албанците са ислямизирани, а през втората половина на XIX в. обликът на албанското общество от религиозна гледна точка има стойностните характеристики, които остават трайни и до днес – приблизително 2/3 мюсюлмани, около 20% православни и около 10 % католици. Такива са данните и от преброяванията в рамките на XX в. Не бива да подминаваме и една друга особеност, характерна за налагането на исляма на Балканите – силното влияние не толкова на официалния сунизъм, колкото на различните направления и секти. Те по начало са с по-либерални постулати, по-отворени и по-разбираеми за подвластните християни. Сред албанците най-влиятелно и въздействащо е бекташийството. В организационно отношение албанските мюсюлмани принадлежат към системата на халифата, наложена в цялата Османска империя.

През XIX век, макар и с известно закъснение спрямо другите балкански народи, в албанското общество започват да намират почва идеите на Възраждането, като религиозните различия не пречат този процес. Нещо повече, именно към края на това столетие значима фигура като Пашко Васа изказва мисълта, че религията на албанеца е албанизмът. Тази формула сякаш е валидна и до нашето съвремие, тя обяснява взаимоотношенията между различните вярвания в обществото. В края на XIX и през XX век, при всяко значимо събитие с общонационално значение – например при обявяването на самостоятелната и независима държава на 28 ноември 1912 г., задължително присъстват представители не само на населените с албанци територии, но и на всички вероизповедания.

Двадесетте години на XX в. са времето, когато се полагат основите на самостоятелните съвременни албански религиозни структури. С оглед на безспорния приоритет на изповядващите исляма е важно развитието на нещата в тази общност. През март 1923 г., на

нарочен конгрес в Тирана, се решава отделянето от турския халифат и се учредява съществуващата и функционираща и днес Албанска мюсюлманска общност. Тя включва в структурите си централно ръководство, начело с Главен мюфтия, и регионални мюфтийства, покриващи цялата територия на страната. Трябва да се подчертае, че албанският ислям и тогава, а и в следващите десетилетия, остава традиционно свързан с Турция.

Установеният след 1944 г. тоталитарен комунистически режим нанася тежък удар върху всички религиозни структури и вероизповедания. С наредба-закон от 1949 г. от всички религии се изисква вярност към режима и се извършва национализация на имотите им, с изключение на самите храмови сгради. По този начин е нанесена непоправима вреда върху влиянието на отделните конфесии, като начело на структурите им са поставени приближени до властта личности. По-страшно, разбира се, се явява физическото унищожение на значителна част от духовенството. Конфесионалните структури са обезсилени. През 1967 г. е приет т.нар. „Закон за атеистичната държава“, с което Албания се оказва единствената страна, където религията е и формално забранена. Повече от 2 100 храмови сгради престават да функционират, голяма част от тях са разрушени, други са превърнати в складове, спортни зали, клубове.

Категорично може да се заключи, че във времето на комунистическата диктатура ислямът, традиционната религия на преобладаващата част от албанците, не само няма никакво реално присъствие в общественopolитическия живот, но е и жестоко преследван и репресиран, наравно с останалите вероизповедания.

„Вятърът на промените“ неизбежно достига до албанските планини и поставя началото на сериозни сътресения, на постепенно цялостно преминаване от тоталитарен режим към парламентарна демокрация. Независимо от първенстващото в онзи момент положение на Албанската партия на труда (такова е официалното наименование на комунистическата партия), с решение на парламента от май 1990 г. е отменен човеконенавистния закон за атеистичната

държава. Постепенно започват действия в няколко посоки – и към възстановяване на старите конфесионални структури и на храмовете, и към връщане на религиозните служби в ежедневието на хората. Така Албания навлиза в един нов етап на духовното си развитие, който обаче не може да не бъде повлиян както от десетилетията на забрана на религията, така и от цялостния дух на времето и сътресенията на прехода.

На първо място е редно да се изясни въпросът с числеността на отделните конфесионални общности в съвременна Албания – включително и поради факта, че през цялото времетраене на тоталитарния режим, а и във времето до 2011 г., подобни изследвания не са правени. При уточнено население от 2 800 138 души, принадлежност към традиционното мюсюлманско вероизповедание са декларирали 1 587 608 души, или 56.70% от гражданите на страната, при 2.09% бекташии, което означава бройка от 58 628 албанци. Числата сочат още 280 921 католици – 10.03%, при заявили се като православни 188 992 души или 6.75%. Това в определен смисъл се разминава с традиционно възприетото и базирано на данни от преброяванията в междувоенния период съотношение от 2/3 мюсюлмани при 1/3 християни с почти двоен превес на ортодоксите над католиците. През 2011 г. обаче намираме и други интересни и подтикващи към разсъждения данни. 153 630 граждани на страната, или 5.49%, са се самоопределили като „вярващи“, без означаване на изповеданието. В наличност имаме 69 995, или 2.5% атеисти, както и 386 024 албанци, или 13.79%, които не са отговорили на този въпрос. Ако приемем, че имаме съответния брой убедени атеисти, съществува един резерв от близо 20% или към 600 000 души, които не уточняват религиозна принадлежност. Това несъмнено променя много нещата и води към някакъв вид изкривяване. Познавайки настроенията на албанците считам, че католиците са гласували „най-дисциплинирано“ и данните за тях са приблизително точни, докато присъствието на повече мюсюлмани и православни в двете неуточнили вярванията си групи на обществото е по-масово. В този

смисъл съотношението 2:1 при изповядващите исляма и християните не е далеч от истината и в нашето съвремие. Все пак трябва да отчитаме, че става дума преди всичко за традиционна принадлежност към съответната конфесионална група, а не активно практикуване на определено изповедание.

Албанският преход реално води началото си от 1990 г. и страната осем години се развива при действие на старата Конституция от 1976 г. Управляващите страната мнозинства решават да създадат един своеобразен набор от закони, наречени „конституционни“, които да уреждат ключови материи, отнасящи се до правилното функциониране на държавата и обществото в новите условия. Това с особена сила важи за забраната на религиозните изповедания, унищожаването на техните структури, преследвания на духовенството. Споменатата по-горе парламентарна отмяна на закона за атеистичната държава дава началото на един процес на възстановяване на структурите на основните вероизповедания.

И отделни законови актове, и новоприетата през 1998 г. Конституция, дават гаранции както за пълната свобода на вероизповеданията, така и за тяхната равнопоставеност. Цялата тази материя е решена напълно в традициите на отношенията между една светска по характер държава и наличните вероизповедания. Особено важен аргумент за подобно твърдение е категорично промененият курс в албанската външна политика след 1990 г., ориентиран на първо място към стратегически отношения с ЕС, НАТО и САЩ.

Първи опити за насаждане на радикален ислям в Албания

Има един случай, в който през 90-те години на XX век в международните партньори на Тирана се прокрадват съмнения. През декември 1992 г. Албания стана член на Организацията Ислямска конференция, по-късно наречена Организация за ислямско сътрудничество. Тогавашният президент и бъдещ премиер Сали Бериша, понесе упреци от различен характер: и вътрешнополитически (поради некоригиране на действията си с парламента), и в международен план

(заради риска от разширяване сферата на действие на някои нерегламентирани ислямистки структури). Членството бе мотивирано преди всичко от финансово-икономически аргументи и в това отношение се понесе разочарование – инвестициите от арабския свят се оказаха сравнително ограничени. В политически смисъл Албания снижи нивото на участието в периодичните срещи на организацията до посланик в съответната или най-близка страна, което означава практическо замразяване на членството. Като добавим към това и активната интеграционна политика, пълноправното членуване в НАТО и близостта в отношенията с Европейския съюз, аргументацията срещу подобни съмнения става наистина убедителна.

Съществуваха и други обвинения – че едва ли не през 90-те години на XX в. в Албания са се организирали лагери за подготовка на фундаменталисти, че в страната са реализирани инвестиционни проекти на Ал Кайда. Въобще не е изключено пребиваването на отделни терористи, може би дори нелегалното им укриване. Причина за подобна вероятност обаче би трябвало да се търси не в политиката на албанските правителства, а в един по-прост факт. Именно през последното десетилетие на миналия век, в началните години на албанския преход, страната изглеждаше зле откъм закони и практически действия за охрана на границите, за сигурността на държавата и гражданите ѝ. Сътрудничеството с чужди национални и международни служби не бяха достатъчно регламентирани и активни. Нещата постепенно се променяха – такива бяха и изискванията на международната общност. Могат да се дадат и примери в практически смисъл – за арести на подозрителни лица и съответното им екстрадиране или съдене, за конфискуване на сгради, построени с капитали със съмнителен произход. Този процес изглежда необратим. Колкото до многото строящи се джамии, тук има две обяснения – и това, че все пак мюсюлманите са най-многобройната конфесионна общност, и фактът, че ислямският свят е с по-широки финансови възможности. Никой не препятства изграждането на нови православни и католически храмове и това е безспорна реалност.

Всъщност, съществува един потенциално рисков фактор през 90-те години на XX век. В началото на прехода десетки младежи получиха религиозно образование в арабския свят. Това бе в разрез с традицията – албанският ислям винаги е бил свързан основно с турския. Обособи се една неголяма прослойка вярващи мюсюлмани, наричащи се „новите синове на Аллаха“, държащи повече на консервативния канон и по-радикално настроени. Те се молят само в една от джамиите в Тирана и очевидно общуват главно помежду си. Не считам, че тази група от хора има бъдеще в албанското общество – дори външните белези като мъже с характерните бради или забулени жени са изключително рядко срещано явление. Пък и бе намерен, подходящият ответен ход със създаването на Ислямски университет Бедър през 2010 г. с активното добронамерено съдействие на държавните институции – той ще подготвя мнозинството от бъдещите духовни кадри. При всяко едно положение обаче и сега, и в бъдеще, трябва да се държи сметка за наличието на подобна прослойка ислямски духовници – и поведението им в последните години доказва това.

Трябва да се изтъкне, че още в последните години на XX век властите в Тирана започват успешни действия за противопоставяне на опитите за пропагандиране на ислямски фундаментализъм и екстремизъм в страната. През 1998 г. са уличени в противозаконни действия четири религиозни структури, разпространяващи радикален ислям, и те са забранени със съответните съдебни решения. Сред тях е и клон на известната организация „Египетски ислямски джихад“, срещу който се провежда разследване за подготовка за извършване на атентат срещу американското посолство в Тирана.

След атентатите в САЩ от 11 септември 2001 г., Вашингтон фактически обяви война на ислямския фундаментализъм и тероризма в световен мащаб. Имаше, разбира се, и обратен процес – на активизиране на силите на тероризма, които несъмнено разширяваха територията си на дейност и водеха упорита битка за умовете и сърцата на мюсюлманите навсякъде по света, в името на „свещен

джихад". Това донесе нови рискове за онези балкански държави, където мюсюлманското вероизповедание е доминиращо, включително и Албания. Тиранското правителство категорично заяви своето участие в световната антитерористична коалиция, но това едва ли бе достатъчно в новите условия. Защото доминиращата в европейските общества представа, че континентът е далеч от огнищата на конфликти и от рисковете за терористични действия, се оказва илюзия и в определен смисъл предстоеше ЕС да плати скъпо за проявеното наивно късогледство.

Категорично може да се твърди, че правителството и въобще политическата класа в Албания недооцени опасността от предстоящото активизиране на фундаментализма и радикализма. Несъмнено наложената традиционно в обществото религиозна толерантност и липсата на сериозни проблеми действат успокоително, но рязкото покачване на градус на напрежението в световен мащаб би трябвало да бъдат предупредителен сигнал. Ролята на ЕС и други политически фактори също не е достатъчно активна – в Споразумението за асоцииране и стабилизиране, сключено през 2006 г. има клаузи за съвместна борба с тероризма, но усилията видимо са насочени извън страната, докато превантивната дейност следва да бъде целенасочено ориентирана към наличните вътрешни заплахи. Фундаментализмът и екстремизмът все още не са започнали да набират скорост и да търсят подходяща форма за реализация, но сериозни податки вече съществуват. Само неуспешният опит през 2007 г. да се създаде ислямистка партия е достатъчно сериозен сигнал – регистрация е отказана поради очевидно несъобразяване с Конституцията, а и опитът не предизвиква сериозен обществен интерес, но фактът сам по себе си е тревожен. Не се обръща нужното внимание и на друг факт – че официалната структура на албанските мюсюлмани, Мюсюлманската общност в Албания, има под своя юрисдикция между 450 и 500 култови обекта (според някои сведения – над 700), но между 7 и 10 джамии (някои източници фиксират бройката на 9), построени от арабски фондации и започнали да

действат през 90-те години, се намират извън обхвата на нейното администриране. Именно те в следващите години ще бъдат особено активни и ще създадат сериозни проблеми както на Общността, така и на държавните институции.

Рекрутиране на джихадистки наемници от Албания, обществени нагласи и мерки на властите

Приблизително по същото време могат да се фиксират и първите данни за засилващата се пропаганда на радикален ислям (уахабизъм и салафизъм) в някои райони на страната – Поградец, Либражд, Елбасан, Булчиза, като по-късно именно оттам ще се рекрутира основният брой доброволци за Близкия изток. Така или иначе, до драматичното развитие на гражданските войни в Сирия и Ирак няма сериозни данни за участие на албански граждани в тези събития и дори за тяхно присъствие в този район – ако има такива случаи, то те са единични и представляват по-скоро изключение. Първото сведение от специалните служби за заминавания към района на Близкия изток са от 2012 г.

В интерес на обективността трябва да изтъкнем, че по това време албанските власти дават пример за адекватно отношение към назряващите събития. В края на 2011 г. са налични законови поправки, позволяващи разследване и наказателно преследване на граждани за участие във въоръжени конфликти извън страната. Скоро обаче става ясно, че подобни действия не са в състояние да предотвратят както засилващата се пропаганда, така и заминаването на доброволци за Близкия изток. А тук отново имаме случай на поглед навън, на борба с последствията, а не с причините.

Ако приемем, че връхната точка на проблема се отнася към 2013-2014 г., то е редно да очертаем обстановката в страната и факторите, които въздействат в посока на риск и дестабилизиране. Тук на първо място трябва да посочим цялостната социално-икономическа обстановка със слабите темпове на нарастване и високи равнища на безработица. Показателно е, че в по-късно изследване

41.3% от анкетираните посочват като основна причина за поддаване на религиозна пропаганда съществуващата в страната бедност, а други 21.1% считат, че заминаването на доброволци за войните в Сирия и Ирак е мотивирано от „финансови причини“. 12.6% от участващите в изследването виждат като важна причина идеологическото въздействие, а 10% отчитат благоприятната възможност за получаване на образование в духовната сфера. Всичко това недвусмислено показва, че социално-икономическият фактор е определящ за разпространението на радикалните идеи и набирането на доброволци за войните в Близкия изток. Показателна е и друга основна характеристика – заминаващите за Сирия и Ирак са предимно от селските райони или бедните покрайнини на по-големите градове. Показателно за обществените настроения в Албания относно вероятността от религиозно противопоставяне е категоричното становище на 84.3% от албанските граждани, че в страната съществува хармония между религиите, докато на противното мнение са една 7.8% от населението. И още показателни числа – през 2015 г. 53.6% одобряват участието на Албания като държава в борбата срещу религиозния екстремизъм, 20.3% изказват частично съгласие, докато против са 18%.

Видно е, че обществото като цяло е противник на радикализма и насилието и е за мерки против тяхното разпространение. Това безспорно насърчава държавните институции да действат в същата посока – още повече, че към 2013-2014 г., т.е. в пика на присъединяване на доброволци от Балканите към джихадистите, присъствието на албански граждани в бойните действие е във съмнение. И ако във времето до 2013 г. те са насочени преимуществено към Ал-Нусра, то впоследствие огромното им мнозинство е в редовете на „Ислямска държава“. Пак по това време става ясно, че пропагандирането на фундаментализъм и радикализъм печели позиции и е довело външния министър Дитмир Бушати до признанието от 2014 г., че на албанска територия може да съществуват лагери за подготовка на джихадисти. Това се препотвърждава от полицейски

данни, че в поне две джамии религиозната дейност се съчетава с военна подготовка. Особено известна е тази в Мезез, недалеч от Тирана, чийто имам Буджар Хиса активно е агитирал в полза на „Ислямска държава“. За него се счита, че лично е осигурил набирането на над 70 доброволци за войната в Сирия.

Фактът, че именно периодът 2013-2014 г. е връх в присъединяването на наемници от Балканите към редовете на „Ислямска държава“, е във от съмнение. Данните за точната им численост варират според различни сведения и изследвания, но може да се каже, че към края на 2014 г. „балканските доброволци“ са между 700 и 1000 души, като албанските граждани сред тях са между 140 и 150. Официални албански източници уточняват числото на 114 към юни 2015 г. Това са хора, преимуществено във възрастовата група 31-35 години, често с криминално минало и намиращи се в роднински връзки. Категорично може да се твърди, че основният им мотив за присъединяване към терористичните по същество структури на Ал-Нусра и „Ислямска държава“ са финансово-икономически, т.е., те се явяват наемници, а не хора, обладани от религиозна ревност.

По това време вече се осъществява и процесът на завръщане на доброволци и до края на годината броят им достига 40 души, като 15 от тях се укриват от властите и представляват потенциална заплаха за по-нататъшна терористична дейност. Социологическо изследване от този период проучва нагласите сред обществеността по въпроса за статута на завръщащите се джихадисти. Показателно е, че над половината от албанците, 51.9%, са на мнение, че завърналите се трябва да бъдат реинтегрирани в обществото, докато 24.3% считат, че задължително трябва да излежат някакъв срок наказание. Според наличните данни именно от 2015 г. нататък потокът доброволци от Албания към Близкия изток практически секва – това се дължи както на развитието на събитията там, така и на предприеманите от властите мерки. Така се счита, че през същата 2015 г. за Сирия и Ирак е отпътувал само един джихадист от Албания, докато през 2016 и 2017 г. отсъстват данни за такова движение. Своята роля играе и

фактът, че съдебната система вече реагира адекватно и осъществява наказателни преследвания, в духа на наличното законодателство

Несъмнено страната е изправена пред нови обстоятелства – завръщането на доброволците от Близкия изток, като това явление носи много и сериозни рискове за обществото и държавата. Защото намиращите се на своя територия джихадисти могат да бъдат особено опасни в няколко области – разпространение на радикален ислям, терористична дейност, поддържане на контакти със завърналите се от Близкия изток в съседните държави, на първо място Косово и Македония. В тази връзка властите действат адекватно и предприемат редица мерки.

През юли 2018 г. в Тирана се проведе регионална конференция по проблемите на противодействието на радикалния ислям и борбата с тероризма. Албанският заместник-министър на вътрешните работи очерта цялостното поведение на властите и предстоящите им действия в тази насока. Още през 2014 г. е приет силно репресивен закон, насочен против радикалния ислямизъм и терористичната дейност. Той предвижда мерки като наказателно преследване, отнемане на възможността за пътуване, криминализиране на пътуванията в зони на военни действия, наказателно преследване след завръщане оттам. Този закон по същество задълбочава и детайлизира забраната за участие във военни действия на чужда територия, приет през 2011 г. Направено е изменение в член 230 от Наказателния кодекс, като се предвиждат наказания до 15 години затвор за причастност към терористична дейност, включително чрез създаване паника сред населението, както и същия наказателен срок за финансиране на терористични структури. В изпълнение на резолюции 1267 и 1373 на СС на ООН Албания приема и осъществява редица мерки в международен план, свързани с активно противодействие на терористичната дейност и опитите за пропагандиране на радикалния ислям.

През 2015 г. се приема Национална междусекторна стратегия и План за оказване на въздействие, които представляват цяла серия

от мерки, възпиращи насилствения екстремизъм като идентифицират общностите, които могат да попаднат под радикално влияние и които използват образованието и наемането на работа като начини за оказване на въздействие, включително и за рекрутиране на терористични групи. Освен това, стратегията идентифицира сътрудничеството и координацията с партньори на местно, национално и международно ниво посредством държавни агенции, ангажирани в тази област, неправителствени организации, частният сектор, религиозни общности и медии като важен момент в борбата с насилствения екстремизъм, както вътре, така и вън от страната.

Тази стратегия отчита и генералната промяна в условията с оглед започналия процес на завръщане се от Близкия изток и участвали в конфликтите там доброволци, някои от тях придружавани и от семействата си. По-рано ключов елемент беше създаването на пречки пред възможността за радикализация и рекрутиране от терористичните организации на отделни лица, но днес вече централен е въпросът за реинтеграцията на тези хора. Към настоящия момент е одобрен План за междуинституционални действия за посрещане и третиране на албанските граждани, които се завръщат от зоните на конфликт в Сирия и Ирак, и едновременно с това е разработено правителствено проекторешение за тяхната реинтеграция. Освен това структурите на Дирекция „Антитерор“ на националната полиция изпълняват своите задължения според Плана за мерките по наблюдаване на завърналите се от зоните на конфликт в Близкия изток или други граждани, за доказване и контрол върху действията на индивиди или групи, които проявяват терористични и екстремистки наклонности, които могат да доведат до терористични действия на албански или чужди граждани. Приоритет в борбата срещу тероризма след 2017 г. остава предотвратяването, разкриването и нанасянето на удари върху какъвто и да е вид криминална дейност с произход Република Албания, посредством засилването на сътрудничеството и координацията на националните структури на полицията, прокуратурата за тежки престъпления, както и ра-

йонните прокуратури, Разузнавателната служба, Гвардията на републиката, Дирекция на затворите и всички институции, които имат отношение в дейността си към борбата с тероризма.

Един от основните елементи в дейността на държавните структури и специалните служби е засилването на сътрудничеството си със стратегическите партньори от САЩ (ФБР и ЦРУ), със съответните структури от страните в региона, с полицейските мисии, акредитирани към Полицията на страната, както и с офисите по сигурността на посолствата, акредитирани в Албания, за да се осигури нужния мониторинг на тероризма върху територията на Албания на албански и чужди граждани, заподозрени, че участват във въоръжени конфликти извън страната, както и за индивиди с опасен потенциал да представляват заплаха за страната. Сътрудничеството на националната полиция с Националния център за борба с насилствения екстремизъм се осъществява чрез структурите на Департамента по обществена сигурност и работата му е доста динамична. Знаейки голямата роля на превенцията в областта на тероризма сред различните общности, Департаментът по обществена сигурност е разписал задълженията и отговорностите на работещите там, където сред задачите от най-голяма важност е разкриването на индивидите с екстремистки, радикални или терористични тенденции в поведението и обмяната на информация за тази категория лица с Дирекция „Антитерор“. В сътрудничество с ръководителите на Академията по сигурността, Департамента по обществена сигурност, Сектора за общуване с публичните медии се изготвят и провеждат специални тренинги и се организират мероприятия за преустановяване на феномените на радикализъм и насилствен екстремизъм. Организирането на превенцията има за цел да повиши капацитета на всички офицери от полицията, като на първо място повиши способностите им да откриват знаците за появяващ се насилствен екстремизъм, да могат да ги разпознават, да ги идентифицират посредством законовите текстове и да могат да си сътрудничат с всички действащи лица от други институции, за да се преодоляват тези предизвикателства.

Очевидно е, че Албания ясно съзнава, че рисковете за страната и обществото далеч не се изчерпват с един успех на международната общност срещу „Ислямска държава“. И ако в началната фаза на външния натиск към Балканите албанските власти са недостатъчно адекватни и действат със значително забавяне по отношение на опитите за пропаганда на радикален ислям и набиране на доброволци за Ал-Нусра и „Ислямска държава“, то към днешния момент Албания действа решително и твърдо и може да бъде пример за поведение в това направление. Не се допуска успокоение от факта, че, съобразно някои изследвания, Албания не е директно застрашена от терористични действия на своя територия и е в една рискова група с България, Румъния, Сърбия, Македония и Черна гора, за разлика от Косово и Босна и Херцеговина, при които степента на риск е по-висока.

Трябва да се подчертае, че властите в страната имат преимущество да работят в тази насока в много благоприятни условия от гледна точка на обществените нагласи и възможността да се получава фактическа подкрепа. Социологическите проучвания, че 83.7% от албанците не са съгласни с идеологията на „Ислямска държава“, като приблизително същият е процентът на гражданите, отстояващи мнението, че албанци при никакви обстоятелства не трябва да се присъединяват към нейните структури, са от огромно значение за една балканска страна, в която почти 2/3 от населението изповядва исляма.

Разбира се, има и други направления, в които държавата трябва да влага нужните усилия. На първо място следва да се подобри координацията с дейността на Мюсюлманската общност и да се подкрепят усилията ѝ за получаване на контрол върху останалите извън обсега на администрирането ѝ джамии и преподаването на теологични дисциплини в страната. Справедливостта изисква държавата да направи нужното за възстановяване на всички имоти, за които Мюсюлманската общност има претенции – в Албания този въпрос не е окончателно решен. Своята превантивна роля трябва да играят

и медиите, и научната общност в страната. По достойнство трябва да се отчита и изтъква фактът, че именно Мюсюлманската общност, особено в пика на събитията през 2013-2015 г., действаше достатъчно решително срещу пропагандирането на радикалния ислям и отправяше категоричните призови, че случващото се в Близкия изток и поведението на Ислямска държава там няма нищо общо с истинската вяра и нейните устои. Не трябва да се подценява и активното присъствие на Мюсюлманската общност в т.н. Междуре-лигиозен съвет, където се водят дискусии за екстремизма и поведението на „Ислямска държава“, като негативните заключения се правят достояние на цялото общество и имат правителствена подкрепа. Подобно поведение се явява напълно в духа на албанските религиозни традиции.

Изводи

И ако в края търсим отговор на основния въпрос – дали Балканите са мост или бариера за радикалния ислям, то трябва да имаме предвид всичко казано до тук. По дадености именно мюсюлманските общности на Балканите са хранителната среда за проповядване на фундаментализъм и екстремизъм, особено сред младежта. В този смисъл рискът регионът да се окаже мост за проникване на радикална идеология съществува. Същевременно конкретно в Албания, властовите и религиозни структури и обществените настроения са достатъчно ясно ориентирани в обратната посока – към издигане на реална бариера пред подобни явления - чужди на религиозните традиции и на основните политически цели пред страната, а и кореспондиращи с изискванията на международния фактор. Просто и едните, и другите трябва да продължат да имат същото поведение.

ИСЛЯМЪТ В БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Любчо Трохаров

История, обща характеристика, място и роля на исляма в Босна и Херцеговина

За да се определи мястото и ролята на исляма в Босна и Херцеговина днес, необходим е безпристрастен поглед към историята на държавата и конкретно към взаимоотношенията между верските общности, формирани на нейна територия. Множество исторически документи сочат категорично, че на територията на средновековна БиХ съжителстват славяни – християни под влиянието на три църкви: католическа, православна и т. нар. Босненска църква. Твърди се, че Босненската църква се обособява поради специфичните условия, в които живее населението в Централна Босна, както и отдалечеността му от големите католически и съответно православни центрове, което предполага и по слабо влияние на католицизма и православията на тази територия. Има изследвания на сериозни учени от Балканите (хървати, българи, бошняци) и извън тях, които смятат, че тази територия е предложила необходимите благоприятни условия на идващата от България богомилска ерес, от която и днес има следи, главно в планинската част на Централна Босна и Южна Херцеговина. Става въпрос за големите каменни надгробни паметници на богомили (известни на Запад като патарени), наричани от местното население "стечки". Най-много запазени до днес има в планината Белашница и в района на гр. Столац. Присъствието на трите вероизповедания се запазва, независимо кои банове или крале са управлявали територията на днешна БиХ, независимо от непрестанните стремежи на католицизма и православията да разширяват своето влияние.

С окончателното покоряване от османлиите на БиХ (1463 г.) и превръщането и в гранична фронтова зона, на нейна територия агресивно се настанява ислямската религия с нейните шериатски канони, силна администрация, големи армейски гарнизони. Широ-

ко разпространено сред историци е виждането, че през първото десетилетие от османската окупация на Босна е извършено масово преминаване на християнско население към ислямското вероизповедание. Смята се, че първи конвертити са станали лидерите на бедното планинско население, останало под влиянието на боготомилската ерес. Масово преминаване към исляма е забелязано и при селяните – земеделци и животновъди, които са били принудени да работят за прииждащите от изток бегове. Ислямът е намерил благоприятна почва и сред градското население, което е търсело по-благоприятен статус с приемане на новата религия, осигуряващ достъп до служба в армията или администрацията на империята.

През 1537 г. в Сараево е открито първото в БиХ медресе от Гази Хусрев бег, носещо неговото име, което в продължение на близо пет века е подготвяло имами от местни жители бошняци. С настаняването си в БиХ, ислямът придобива привилегирован статус по отношение на християнските църкви, които обаче запазват своето съществуване и влияние сред местното сръбско и хърватско население. Позволеното от османските власти паралелно съществуване на трите вероизповедания дава възможност в продължение на няколко века да се формират чувства на толерантност между представители на различните верски общности, свободното им движение и комуникация на битово равнище и избор на местоживеене по махали, села и градове. За дълъг период от време на територията на БиХ доминиращо значение за статуса и взаимоотношенията сред населението има вярата, а не етническата определеност. Според някои учени, тези фактори са отчетени от голям контингент прогонени от Испания евреи – сефарди, при заселването им в БиХ, където намират добър прием.

Поражението на Османската империя и изтеглянето на нейната армия и администрация, както и окупацията на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария през 1878 г. са от съдбовно значение за бошняците и исляма като вероизповедание. Най-важното е, че те загубват своя привилегирован статус по отношение на християнските църкви

на хървати и сърби. Новите власти, отчитайки сложната политическа обстановка на окупираната територия и опасността от възникване на конфликти на етническа и верска основа, желаейки да прекратят каквото и да е влияние върху ислямската общност отвън, вземат мерки за реформиране на нейното управление и функциониране.

Активирането на националистическите сили в балканските държави и преди всичко в Кралство Сърбия в края на XIX и началото на XX век се отразява и на обстановката в Босна и Херцеговина. Сръбската национална доктрина, включваща територията на БиХ в границите на сръбската държава, намира почва сред интелигенцията, православната църква, организации и сдружения на етнически сърби. Хърватски националистически партии и сдружения, действащи още в границите на Австро-Унгария, също имат стратегии за присъединяване на БиХ към бъдещата хърватска държава. В основата на претенциите на сърби и хървати към територията на БиХ стои виждането, че бошняците-мюсюлмани са етнически сърби и съответно етнически хървати, които в миналото са приели исляма.

След Първата световна война в условията на Кралството на сърби, хървати и словенци и особено след 1929 г. в Кралство Югославия, БиХ става поле на идеологическа и политическа конфронтация между сърби и хървати. За кралския режим и Сръбската академия на науките бошняците са етнически сърби, които са се отчуждили етнически и верски, турцизирали са се и те следва да бъдат изселени от БиХ. За това свидетелстват Програмата на Сръбския културен клуб (1937 г.), изработена от елитни професори и академици, както и договорите, които сключва Кралството с Турция за изселване на бошняците. В резултат стотици хиляди бошняци от БиХ и Санджак са изселени в Турция. В изпълнение на същата програма е осъществена колонизация със сръбско етническо население в Босна, както и в Косово и Вардарска Македония.

Присъединяването на БиХ към Независимата хърватска държава (НДХ) по време на Втората световна война създаде предпоставки за взаимно изстребление между хървати, бошняци и сърби, създаване на

концентрационни лагери и геноцидни действия. В подкрепа на хърватските усташки сили са мобилизирани бошняци – формирана е известната "ханджар дивизия". В междуетническия сблъсък на територията на БиХ се намесиха кралските сили с т. нар. четническо движение на Дража Михайлович и ръководената от КПЮ партизанска съпротива.

След Втората световна война, в условията на тоталитарен режим и новата идеология, Тито се стреми да помирява сръбските и хърватските националистически сили и да установява етнически баланс в ръководните органи на Съюза на югославските комунисти, администрацията на държавата и федералните единици. В продължение на две десетилетия не се допуска каквато и да е националистическа изява. В началото на 60-те години става видима сръбската доминация в държавния апарат, армията, полицията и в органите за сигурност, което предизвиква недоволство в републиките – Хърватия, Словения и БиХ и автономните области Косово и Войводина. За нарастващото политическо напрежение в държавата Тито обвинява Ал. Ранкович – лидера на сръбските комунисти, министър на вътрешните работи и ръководител на органите за сигурност след войната, който отстоява великосръбската идея, че БиХ, Черна гора, Вардарска Македония, Косово и Войводина са части от изключителната сръбската етническа територия и като такива следва да бъдат управлявани от сръбска администрация. Под влияние на неговото хърватско и словенско обкръжение Тито предприема радикален ход – отстранява Ранкович от всички заемани постове поради "превишаване на пълномощия" и нарежда изготвяне на нова Конституция на федерацията. Такава се приема през 1974 г. с надеждата, че тя ще циментира "братството и единството" на югославските народи и народности. За съжаление именно тази Конституция отвори пътя за развитие на такива процеси в държавата и отделните федерални единици, които доведоха до разпадането на федерацията в началото на 90-те години на XX век.

При установените в Югославия след Втората световна война политическа система, господстваща идеология и засилващ се в об-

ществото атеизъм на ислямското вероизповедание е нанесен сериозен удар. Независимо, че още в първата конституция на държавата (1946 г.) е заложен член, с който държавата се задължава да зачита верската свобода, приемат се един след друг закони за забрана на шериатските съдилища, носенето на фереджета, основните ислямски училища (мектеби). Преустановена е дейността на културни сдружения ("Гайрет" и "Народна надежда"), на мюсюлманската печатница и издаването на мюсюлмански учебници. Много от разрушените по време на войната 199 джамии са превърнати в музеи, складове и даже в обори. Повечето от вакъфските имоти са национализирани и са минали под контрола на държавата. Редица мюсюлмански гробища са унищожени или превърнати в паркове или строителни площи.

От страна на бошняците-мюсюлмани са правени опити за противодействие на тази политика на СЮК. До 50-те години е действала организацията "Млади мюсюлмани", но членовете и са били преследвани и наказвани със затвор (сред тях е и бъдещият лидер на мюсюлманите Алия Изетбегович). Разпространявани са тайно ислямски текстове и деца са обучавани в джамии с учебници, внесени отвън. Действали са и дервишки групи в частни домове.

Докато в рамките на антифашистката съпротива бошняците са приемали да бъдат третирани от сърби и хървати само като "мюсюлмани", то след войната в Република Босна и Херцеговина като федерална единица, те, попадайки под ударите на сръбската и хърватската идеология и пропаганда, се принуждават да се декларират като "неопределени", "сърби", "хървати", "мюсюлмани", "югословени" в зависимост от политически, социално-икономически или чисто битови интереси.

В края на 50-те и началото на 60-те години, във връзка с амбициите на Тито да играе водеща роля в Движението на необвързаните държави, е приет закон, с който държавата гарантира верската свобода на всички граждани. Смята се, че това е пропаганден жест специално към ислямската общност в БиХ, към ислямския свят и

конкретно към Египет. Не случайно се взема и решение за пренасочване обучението на студентите по теология от "натовска" Турция към "необвързан" Египет.

През 1968 г. на пленум на ЦК на ЮКП се взема решение за даване на мюсюлманите на етно-национална идентичност. Това решение се узаконява с конституцията от 1974 г. и мюсюлманите стават държавотворен народ наравно със сърби и хървати. Въпреки, че получават конституционно определение за етническа идентичност "мюсюлмани", на практика сърби и хървати не признават тази тяхна самоидентификация като етнос, история и култура. Не им се дава правото да формират свои национални институции, да обявяват своя история и литература.

Сред бошняците, техния политически връх, интелигенцията и научните среди се появява разделение във виждането по концептуалния въпрос коя е тяхната истинската етническа идентичност. За едни това е славянството, за другите - това е ислямското вероизповедание (по този повод в Сараево се разпространява анекдота: "родил се мюсюлманин – по убеждение атеист").

Смъртта на Тито (1980 г.) и появата на Меморандума на Сръбската академия на науките относно сръбския национален въпрос и сръбската държавност (1987 г.), изострят до краен предел политико-идеологическите и международните противоречия на ниво федерация и в отделните федерални субекти. От решаващо значение за формиране на новата обстановка се оказва политиката на сръбския лидер Слободан Милошевич, базирана на споменатия Меморандум, в основата на която лежи великосръбската претенция, че Югославия е сръбска държава и Сърбия е там, където живеят сърби. Последвалата война показва, че сръбската претенция включва половината от Хърватия, цяла Босна и Херцеговина, Черна гора, Косово и Войводина (Милошевич избягва публично да включва и Вардарска Македония). В отговор на тази сръбска политика се активираха етнонационалните програми на словенци, хървати, македонисти, албанци, унгарци. В хърватския етнонационален план

влиза претенцията, че 80% от бошняците са хървати (Ф. Туджман, 1996 г.). Политическият връх на бошняците преценява, че сблъсъкът между Белград и Загреб застрашава съществуването на самата Република Босна и Херцеговина, на бошняците и исляма като религия. Това е причината, поради която Алия Изетбегович обявява официално известната "Ислямска декларация" през 1990 г. (има данни, че Декларацията е подготвяна още в края на 60-те години). Внимание заслужават следните важни позиции в Декларацията: ислямът е несъвместим с не-ислямските системи, не може да има мир, нито съвместно съжителство между ислямската вяра и не-ислямските социални и политически институции; изтъквайки правото си да организира свой собствен свят, ислямът изключва възможността от всякаква външна идеология на своята територия да има право или възможност да действа; държавата следва да бъде израз на и подкрепа за моралните принципи на религията.

В конкретната обстановка в БиХ през този период, Декларацията получава силна подкрепа от различни слоеве на населението в Републиката, от представители на администрацията, висши служители в армията и полицията, както и от висшето ръководство на Ислямската общност. В същото време срещу нея се обявяват видни представители на интелигенцията, науката и културата, защото отнема легитимните права на бошняците да се борят за запазване на целостта на БиХ и осигуряване на еднакви и неоспорими права на всички етноси и вероизповедания.

От своя страна, властите в Белград и Загреб с намеренията си за подялба на БиХ, а след това и с конкретни договорености, използват Декларацията като ключово доказателство за мюсюлманската опасност на Балканите и в Европа, за цивилизационната несъвместимост между исляма и християнството. Възприета е пропагандната тактика – да се убеждават бошняците, че БиХ няма право на съществуване и че те трябва да решават своя национален въпрос чрез национална държава. На тристранна среща между Туджман, Милошевич и Изетбегович (25 март 1991 г. в Сплит) на Изетбегович

е заявено, че БиХ в съществуващите граници не може да оцелее, че тя трябва да изчезне като колониално творение и че една малка ислямска държава може да бъде буферна зона между сърби и хървати. Според наличната информация, Изетбегович е дал принципно съгласие за формиране на "Малка Босна" около Сараево. В това време и някои представители на великите сили в стремежа да се намери мирно и бързо разрешение на въпроса и при най-ниска цена, дават съгласие за формиране на "мюсюлманска република".

Ислямската общност – ръководство, правен статус, функциониране

След Втората световна война с първата Конституция на социалистическа Югославия от 1946 г., Ислямската общност (ИО) получава права, еднакви с тези на католическата и православната църкви. Такива права тя получава и със приетите след това конституции през 60-те и 70-те години, както и с последната – приета през 1974 г. Дейността ѝ се разпростира на 94% от територията на Републиката върху бошняци-мюсюлмани, съставляващи по официални данни през 1991 г. 44%, а през 2013 г. - 50.11% от населението на Републиката.

Йерархическата структура и дейността на ИО се базират на установените още от австро-унгарските власти правила. Въведено е изборното начало за лидера – главен мюфтия, или реис-ул-улема (Reis-ul-Ulema), за колективния орган на управление – Риасет (Riaset), както и на имамите по региони. Целта на управляващите е била да се направи статуса на ислямското вероизповедание еднакъв с този на другите две църкви, да се прекъсне влиянието и намесата на външни ислямски центрове върху ИО, конкретно от Турция и в крайна сметка - за утвърждаване на традиционен ислям, способен на съжителство с християнското население в империята.

БиХ, като независима държава след 1992 г., има подписан договор със Светия престол за функционирането на католическата църква и с Р. Сърбия - за дейността на православната, но все още няма договор с ИО поради усложнения от процедурен характер.

Според наличната информация, такъв е изготвен и предложен за одобрение от държавния парламент.

Ръководството на ИО общува нормално с ръководствата на различни равнища във Федерация Босна и Херцеговина и твърде рядко с тези в Република Сръбска, главно по въпроси, свързани със строителството и ремонта на джамии и поддържането на вакъфски имоти. Отношенията на ИО с държавата зависят най-вече от личността и качествата на главния мюфтия, от позициите, които той публично отстоява в защита интересите на мюсюлманите и отношенията с другите верски общности.

След войната е формиран т.нар. Между-религиен съвет, в който участват лидерите на всички вероизповедания. Същите се събират периодически и обсъждат въпроси от взаимен интерес - най-вече от имуществен и финансов характер

Войната в БиХ (1992-1995 г.) стана важен фактор за мобилизация и политизация на ИО. Нейното колективно ръководство, главният мюфтия и по-голямата част от районните имами застанаха в подкрепа на идеите на А. Изетбегович, заложили в "Ислямската декларация". Ислямската общност изигра важна роля за създаването на Мюсюлманската армия. Тя помогна с набирането на кадри чрез проповеди (хутби) в джамиите по места и осигуряване на финансови средства и оръжие отвън, използвайки международните си контакти. Несъмнено тя е съдействала за пристигането и участието на муджахедините във войната. Виждайки обаче, опасността от военното поражение на бошняците и трагичните последици от него, както и колебливата намеса на външния фактор за спиране на войната, ръководството на ИО приема идеята за разделяне на БиХ с формиране на малка независима мюсюлманска държава – наричана "мюсюлманска фракция". Малък брой имами, заедно с интелектуалци, културни дейци и политици извън обкръжението на Изетбегович се обявяват за запазване на БиХ, вярвайки, че тяхната съдба е неотделима от съдбата на тази държава, че разделянето ѝ на етнически части би означавало гетопизация на бошняците-мюсюлмани и че съседните държави ще про-

дължат с нови претенции за територия (известна със своята дейност е създадената от водещи интелектуалци през 1993 г. неправителствена организация Международен форум "Босна").

В контактите с ислямските държави по време на войната (Турция, Саудитска Арабия, Малайзия, Иран, Йордания), ръководството на ИО търси политическа и финансова подкрепа за бошняците и конкретно помощ за строеж и обновяване на ислямски и исторически паметници в държавата. Най-голяма подкрепа тя получи от Турция. Същата предостави средства за построяването на медресе и библиотеката към него в Сараево, за обновяването на турбета, мостове и хамами, строени още от времето на Османската империя. С това ИО придоби по-голямо самочувствие, ръководството ѝ започна открито да защитава бошнячкото политическо ръководство и ислямското вероизповедание и да осъжда агресивната политика на съседните държави. В същото време тя се отвори по-смело навън, търсейки контакти с държавните институции и обществеността, с ислямските общности в Санджак и Р. Македония, с международни организации. Отвори се и навътре – за решаване на собствените проблеми, иницирайки разговори и дискусии относно религиозното и секуларното начало в образованието, необходимостта от подготовка на собствени кадри, новите учебни програми на медресе, въпроса за външното ислямско влияние и запазването на традиционния ислям на бошняците. В ръководството на ИО доминира виждането, че не трябва да се допуска външно влияние, което може да застраши "съществуването на темелните основи на традиционалната духовност или институционалното ислямско учение" при бошняците (25 август 1997г., реис Мустафа Церич).

Очевидно досега най-голямо сътрудничество с политическия връх на бошняците и ИО се търси от Турция. Това се разбира от нейната стратегическа програма за връзки с мюсюлманските общности в балканските държави и от позицията ѝ на един от гарантите по изпълнението на Дейтънското споразумение и поддържането на мира в БиХ, а също така от оказваната по време на войната и

след нея всестранна помощ на властите в Сараево. Турция активно подкрепя членството на БиХ в НАТО и ЕС, застъпва се и спонсорира участието на Ислямската общност в международни ислямски форуми. Тя се обявява за стратегически партньор на БиХ, което обаче не се одобрява от властите в Република Сръбска.

Политически партии на етническа основа

Почти всички партии в БиХ са формирани на етническа основа. Тези на сърбите и хърватите се явяват сестрински на едноименните партии в Сърбия и съответно в Хърватия, но са с по-голям националистически уклон. В риториката и в поведението им все още съществува неприязън към представителите – лица и политически сили, от противниковата страна по време на войната. Има и лидери на партии които са воювали по фронтовете и сега са в управлението на държавата на различни равнища.

Първата партия на бошняците – Партия на демократическото действие (ПДД) е създадена от Алия Изетбегович непосредствено преди войната. Тя играе главната роля във формирането на “мюсюлманската армия” и в преговорния процес за спиране на войната и сключването на Дейтънското споразумение от 1995 г. Тази партия и нейният лидер са с най-силно, почти месианско влияние сред бошняците-мюсюлмани по време на войната и при формирането на политическото статукво в държавата след нея. Тя има доминиращи позиции както в държавните органи, така и в кантоналните и общински ръководство в бошнячко-хърватската федерация. Сегашен лидер на партията е синът на А. Изетбегович Бакир, в момента - член Председателството на Босна и Херцеговина.

Втора по значимост партия на бошняците е Партията за по-добро бъдеще (ПББ) на медийния магнат Фахрудин Радончич. Третата чисто бошнячка, но сравнително по-слаба от двете, е Партията за Босна и Херцеговина.

Единствената партия, появила се с претенции за мулти-етническо членство, е Социалдемократическата партия с лидер Златко

Лагумнджия. В нея освен бошняци се изявява малък брой сърби и хървати, преди всичко бивши членове на СЮК и на администрацията преди войната. Тя е със слабо влияние сред бошняците и почти не присъства в управленските органи.

Всички бошнячки партии декларират като цели запазване на единна и неделима държавата, нова конституция, равни политически, социално-икономически и културни права на всички етноси, членство на държавата в НАТО и ЕС.

Сигурност, процеси и заплахи

Случилото се в БиХ по време на войната, както и изграждането и функционирането на държавата на федерално-конфедерален принцип, съгласно Дейтънското споразумение, усложнява изключително вътрешно-политическата обстановка. За това спомагат така формулираните в Дейтън и дадени на Белград и Загреб "специални отношения" съответно с Република Сръбска и Федерация Босна и Херцеговина, които затрудняват договорния процес между етносите за изграждането на стабилни държавни органи, включително армия и полиция, за демаркацията и охраната на държавната граница и за гарантирането сигурността на гражданите. Поради това БиХ остава държавата с най-сериозни политически, социално-икономически и проблеми със сигурността на Балканите. Нейните граници и територия като цяло остават уязвими за проникване на бежанци от конфликтни райони, както и на лица и групи, които биха могли да извършат терористични действия. Риск от вътрешен тероризъм обаче, свързан с радикални ислямски групировки, може да се смята за минимален. Този извод се аргументира най-вече с добрите връзки и сътрудничеството на БиХ, конкретно на политическия връх на бошняците и на Ислямската общност с почти всички ислямски държави. Малка е и вероятността да има групи или организации вътре в държавата, които биха могли да рекрутират джихадистки бойци, завръщащи се от Близкия изток или такива от местното мюсюлманско население.

Независимо от етническото прочистване по време на войната в двата ентитета и доброволните изселвания и миграции, населението остава смесено етнически на цялата територия на държавата и появата на подобни групи не би могло да остане незабелязано (по официални данни от 1991 г. бошняците са населявали 94% от територията на държавата, сърбите – 95%, хърватите – 70%). Освен това БиХ е държава със силно международно присъствие, включително военното и полицейско по линия на НАТО и ЕС, което дава допълнителни гаранции за идентификация и обезвреждане на подобни групи.

След 2000 г. по искане на САЩ и ЕС, властите на Федерация Босна и Херцеговина, съвместно с Полицейската мисия на ЕС (EUPM) извършиха проверка за наличието на лица, останали в държавата от батальона муджахидини, участвал във войната на страната на бошняците срещу сръбските сили. Открити са в няколко планински села малък брой лица, които са сключили бракове с местни жени и се занимават със земеделие и животновъдство. След това е установено наблюдение върху тяхното поведение. От Председателството, от правителството, както и от всички политически партии и от ръководството на ИО са правени декларации, че на територията на държавата няма да бъде допуснато присъствие на всякаква екстремистки и радикални сили. В изпълнение на Договора за стабилизация и асоцииране под ръководството на ЕС се извършиха реформи в армията и полицията в БиХ за тяхното стабилизиране и повишаване потенциала им сами да защитават сигурността в държавата.

Изводи

Държавата Босна и Херцеговина, коренното ѝ бошняшко население и неговото ислямско вероизповедание са европейска реалност, която не може да се пренебрегва и заличи.

Бошняците и ислямът в многовековното съжителство със сърби, хървати и други етноси, с православната и католическата църкви не са приемали и следвали нито екстремистка, нито ксенофобска идеология, застрашаваща другите, различни от тях етноси и религии.

Точно обратно, самите те в продължителни исторически периоди и в различни обществено политически системи, са били изложени на дискриминация, насилие, омраза и изселване, а в последната война в БиХ (1992-1995 г.) и на геноцидни действия.

В съжителството си с християнските религии на обща територия при еднакви политически режими, икономически и битови условия и под влиянието на европейската цивилизация и култура, босненският ислям придобива специфични особености – миролюбие, отвореност и толерантност към другите, различни етнически и религиозни общности, което го определя като традиционен. Не случайно добър прием в тази държава са намерили в различни исторически периоди евреи, българи – главно от Западните покрайнини и Вардарска Македония, и други етноси.

Появата на "Ислямската декларация" (1990 г.) може да се смята като прецедент в историята на исляма в БиХ, неудачен и недалновиден ход на ограничен кръг бошняци за идеологизация на исляма в отговор на надигащият се в Сърбия агресивен национализъм и надвисналата опасност за сигурността на тяхната държава. В създадената сложна обстановка непосредствено преди войната тя бе подкрепена от значителна част на мюсюлманската общност, а в хода на войната и след нея – отхвърлена. Оказа се обаче, че опасенията са били реални, тъй като войната, която водиха сърби и хървати в БиХ бе за ликвидация на тази държава, разделяне на нейната територия и обособяване на някаква мини държавица на бошняците-мюсюлмани, служеща за буферна зона между двата етноса и между католицизма и православие.

Мястото и ролята на Исляма в БиХ в бъдеще ще зависи на първо място от начина, по който ще се гради държавата, запазването на нейната цялост и неделимост, от възможността бошняците да имат еднакъв политически, социално-икономически и културен статус със сърби и хървати, от осигуряването на равноправно участие на бошняците в изграждането и функционирането на властите на всички равнища, от гарантирането на равни права на верските общности на цялата територия на държавата.

Днес бошняците и техните партии разбират, че правата им могат да бъдат осигурени с промени в Дейтънското споразумение, конкретно с нова конституция на държавата, с власти на три равнища на цялата територия, премахване проявите на сепаратизъм и сецесионизъм, със сигурната гаранция бошняците-мюсюлмани да получат полагаемите им се права, която може да даде членството на държавата в ЕС.

Осигуряването на равнопоставен статус на трите вероизповедания в Босна и Херцеговина е най-важната предпоставка за запазване на традиционния характер на исляма, за предпазването му от негативно развитие в посока ислямски радикализъм и тероризъм.

При евентуално дестабилизиране на БиХ или посегателство на целостта ѝ (опит за отделяне на Р. Сръбска), което ще засегне екзистенциални интереси на бошняците-мюсюлмани, несъмнено ислямски държави ще се отзоват в тяхна подкрепа със сили и средства, както по време на войната 1992-1995 г. и опасността от проникване на територията на страната на радикални ислямски елементи, включително на бошняци, участвали в екстремистки групировки в Близкия изток и незавърнали се в родината, става реална. В една изолирана двумилионна мюсюлманска общност, при неконтролирани граници и тежка социално-икономическа криза, би могло лесно да се радикализират лица и групи, способни да участват в терористични акции на Балканите и Европа.

За запазването на целостта и стабилността на БиХ в международно признатите ѝ граници, за успешно функциониране на държавните ѝ институции от ключово значение ще бъде приемането ѝ в НАТО, защото самото членство може да ограничи негативното влияние на дадената с Дейтънското споразумение на Сърбия и Хърватия възможност за специални (паралелни) отношения, съответно с Република Сръбска и Федерация Босна и Херцеговина, които подхранват сепаратизма и сецесионизма и в трите етнически общности, пречат на диалога между политическите елити и на функционирането на държавните институции.

ИСЛЯМЪТ В БЪЛГАРИЯ: ПОВЕЧЕТО БЪЛГАРСКИ МЮСЮЛМАНИ ИЗПОВЯДВАТ ТРАДИЦИОНЕН ИСЛЯМ

Проф. д-р Искра Баева

Ислямът в България като историческо наследство

Разположени в средата на Балканския полуостров българските земи остават най-дълго под османска власт – почти пет столетия. Това обяснява наличието в православна България на една от най-големите мюсюлмански общности на Балканите. Според данните от преброяванията на населението, през 1887 г. те са 500-600 хил. или 19% от населението, а през 1926 г. – 10.57%. Намаленият дял на мюсюлманите се дължи на бързия демографски ръст на християнското население и на периодичното изселване на мюсюлманите (130 хил. в междувоенния период). В България остават само най-бедните и най-необразованите мюсюлмани (неграмотността е 80%), които живеят в периферните селски райони.

В българската държава мюсюлманите запазват религиозната си самостоятелност и шериата, имат частни училища с обучение на турски език с арабска азбука, както и депутати в различни партии. Опит за намеса във вярата е направен през Балканските войни 1912–1913 г., когато насилствено са прекръстени българите-мюсюлмани (помаците), но той е краткотраен. След войните правата на българските мюсюлмани са защитени от Договора за правата на малцинствата, подписан в Париж на 28 юли 1919 г. Още един опит за интеграция е направен в края на 30-те години и началото на 40-те години от организацията Дружба „Родина“.

В епохата на социализма отношението към българските мюсюлмани преминава през различни етапи. Комунистическият режим е противник на религията и ограничава както православната църква, така и исляма. Независимо от това православната църква и мюсюлманското вероизповедание продължават дейността си, която се финансира от държавата в замяна на стриктен контрол.

В началото на управлението на БКП водещ е класовият подход, според който за бедните и изостанали български мюсюлмани трябва да се полагат специални грижи в образователно, културно и социално отношение. Това продължава до десталинизацията, осъществена от Тодор Живков. От края на 50-те години той заменя културната автономия на българските мюсюлмани с политика за приобщаване чрез асимиляция. Тази линия се реализира при смяната на имената на мюсюлмани (около 255 хил.) и на българите-мюсюлмани (около 200 хил.) през 60-те и 70-те години, за да достигне своя пик с насилственото преименуване на българските турци (около 850 хил.) в края на 1984 г. и началото на 1985 г., наречено „възродителен процес“. Това драстично нарушаване на правата на човека не е съпроводено със смяна на вярата, а само с ограничаване на някои ритуали – обрязването да става само под лекарски надзор, погребалните ритуали по граждански начин и т.н. Тази политика е преустановена след края на Студената война. „Възродителният процес“ е отменен на 29 декеври 1989 г., възстановени са арабско-турските имена на българските турци, дори без окончанието -ов, -ова, -ев, -ева.

Роля и място на исляма в България след 1989 г.

Ислямът в България е традиционна религия на българските турци, българите-мюсюлмани, част от ромите и на по-малки етнически групи (каракачани, татари). Той е второто по значение религиозно вярване в страната, като съотношението му с православието е 1:7.5 (577 139 или 7.83% мюсюлмани към 4 374 135 или 59.39% православни през 2011 г.).

Мюсюлманите са свободни в изповядването на своята вяра. В приетата на 12 юли 1991 г. от Великото народно събрание Конституция на Република България е гарантирана свободата на вероизповеданията. В чл. 13, ал. 2 е обявено: *„Религиозните институции са отделени от държавата“*, но в ал. 4 е отправено и предупреждението религията да не се използва за политически цели. То е предизвикано

от споровете за мястото и ролята на исляма в първите години на прехода, когато се преодоляват последиците от „възродителния процес“.

Правата и задълженията на мюсюлманите са регламентирани от Закона за вероизповеданията от 29 декември 2002 г. В него е изразено „уважение“ към исляма и е декларирано правото на избор на религиозни убеждения и практики. Държавата се ангажира да *„осигурява условия за свободно и безпрепятствено упражняване на правото на вероизповедание“* (чл. 4, ал. 3) и да не допуска *„дискриминация на верска основа“* (ал. 4). Обявено е и правото *„да се дава и получава религиозно образование на език по свой избор“* (чл. 6, ал. 6), а ограниченията са за дейности, насочени срещу националната сигурност и обществения ред, както и за политически цели (чл. 7, ал. 1 и 2).

От 1990 г. българските мюсюлмани са пълноправни участници в развитието на Република България, но значителна част от българското общество се отнася към тях с подозрение и опасения. Причините за това са различни: активната им роля в политическия живот (при първото правителство на СДС 1991–1992 г.); доминацията им в няколко района на страната; връзката със съседна Турция. Така в новите условия се възражда противопоставянето между християни и мюсюлмани, макар и при демократичната политическа система и гарантирани права на исляма в България.

Най-голямата група мюсюлмани са българските турци (612 541 д.), българите-мюсюлмани (131 531 д.), част от ромите (42 201 д.), каракачаните (2 556 д.), татарите, албанците. Особена група са арабите, имигранти от различни периоди (11 000–17 000 д.). Тези имат различно отношение към исляма, затова не бива да се разглеждат като единна маса, а да се прецени кои са пречка, а кои проводник за навлизането на радикалния ислям в страната.

Ислямските общности в България

Ислямските общности в България имат равни права с останалите религиозни общности. Българската държава оказва материална и финансова помощ на мюсюлманските организации. Това не озна-

чава, че не съществуват проблеми в отношенията между българската държава и Главното мюфтийство.

През 2011 г. мюсюлманите в България са 577 139 или 10% от вярващите. Тенденцията от последните две десетилетия е броят на мюсюлманите да намалява, като този процес продължава и днес. Те намаляват абсолютно като цялото население, но и относително – от 12.2% на 10%. Огромната част от българските мюсюлмани са сунити (546 004 д.), докато шиитите (27 407 д.) са едва 5%. Низходящата тенденция при мюсюлманите се дължи на тяхната икономическа емиграция, главно в Европейския съюз и Турция. Мюсюлманите емигрират по-бързо и успешно от останалите българи, защото имат свои общности в чужбина и подходящ трудов профил (в строителството). Най-бързо, с 36.5%, намаляват шиитите, докато сунитите едва с 11%.

Българските турци и българите-мюсюлмани живеят преобладаващо в няколко области, докато ромите мюсюлмани са разпределени равномерно на територията на страната. Турците са съсредоточени в областите Кърджали (69.6%), Разград (53.7%), Шумен, Бургас, Пловдив, Благоевград, Търговище, Смолян, Силистра, Добрич, Русе. Там живеят над две трети от мюсюлманите. Те преобладават в 43 от общо 262 общини в България. Най-вече в седемте общини от област Кърджали, шест от седемте общини на област Разград (без Разград), половината общини на област Шумен. С най-голям дял са в община Черноочене (обл. Кърджали) – 96.8%, община Венец (обл. Шумен) – с 95.9%, община Сатовча – 91.3%, Руен с 90.9% и Каолиново с 90%. Българите-мюсюлмани традиционно живеят в Родопите в южната част на страната, най-вече в областите Смолян, Кърджали, Хасково, Пазарджик.

Представителите на мюсюлманите-шиити живеят главно в Североизточна България: общините Кайнарджа (51.5%), Котел (16.2%), Дулово (11.6%) и Кубрат (11.3%).

Духовното ръководство на мюсюлманите се осъществява от Главното мюфтийство, което се грижи за вероизповеданието и осъществява контакти с изпълнителната, съдебната власт, държавните инсти-

туции и обществените организации. Главното мюфтийство се грижи за подготовката на имами, свободното изповядване на вярата, духовното обучение на децата и ислямската благотворителност. То разполага с администрация, която подпомага Главния мюфтия и Висшия мюсюлмански съвет. В 18 градове в страната има районни мюфтийства: Айтос, Велико Търново, Гоце Делчев, Добрич, Крумовград, Кърджали, Пазарджик, Плевен, Пловдив, Разград, Русе, Силистра, Сливен, Смолян, София, Търговище, Хасково и Шумен. Съществуват и 1450 джамийски настоятелства. В началото на прехода Главното мюфтийство е издавало в. „Мюсюлмани“, трансформиран днес в месечно списание, което има и приложение за деца „Хилял“ (Месечина).

Главен мюфтия е Мустафа Алиф Хаджи (от българите-мюсюлмани), изучавал ислям в Йордания и Турция и заемащ високи постове от 1997 г. до днес. Главният мюфтия се избира на Националната мюсюлманска конференция. През 2010 г. изборът на Мустафа Хаджи е оспорен от бившия главен мюфтия Недим Генджев, след като Висшият касационен съд обявява за нелегитимни три извънредни национални мюсюлмански конференции. Спорът е решен с решение на Софийския апелативен съд, който признава решенията на извънредната Национална мюсюлманска конференция (12 февруари 2011 г.), а Мустафа Хаджи е преизбран и от следващата конференция през януари 2016 г. Споровете демонстрират проблемите в мюсюлманското вероизповедание, наследени от времето на „възродителния процес“. От едната страна са сътрудничилите с тогавашните власти като Недим Генджев, който обвинява сегашното ръководство, че подкрепя радикалистите. От другата страна са участниците в съпротивата срещу „възродителния процес“, влезли в новото ръководство на мюсюлманите.

В българското училище съществува свободно избираем предмет „Религия–ислям“, който се преподава, ако се запишат достатъчно ученици. За да подпомогне записването Главното мюфтийство организира пропагандни кампании сред мюсюлманите по време на Рамазана под лозунга „Подкрепи ислямското образование. Бъди съпричастен!“

Една от най-важните дейности на Главното мюфтийство е подготовката на духовни кадри за джамии и молитвените домове, които в България са около 1500. Това става в трите средни общообразователни духовни училища в Русе, Момчилград и Шумен, обучаващи ученици от 9 до 12 клас. Съществува и Висш ислямски институт в София, създаден след трансформирането на 9 март 1998 г. на полувисшия институт с Решение № Р-15 на Министерския съвет. Сайтът на института го определя като *„висше училище на Мюсюлманско изповедание (Главно мюфтийство) в България със статут на юридическо лице“*, със срок на обучение четири години. Той дава степен „бакалавър“ и квалификация ислямски теолог, а възпитаниците му могат да служат като имами, ваизи и мюфтии или да работят като учители. Проблемът на Висшия ислямски институт е липсата на сграда и на акредитация по Закона за висшето образование, което пречи при реализацията на випускниците му.

Продължаващият недостиг на имами принуждава Главното мюфтийство да организира 9-месечни курсове в Сърница, като подборът на момчетата за тях се осъществява от районните мюфтии. Имамите могат да се квалифицират и преквалифицират в курсове, провеждани в селата Люляково, Билка, Делчево.

Мюсюлманските общности в България свободно изповядват своите религиозни вярвания, но реализацията им понякога предизвиква организационни проблеми и обществена съпротива.

Политически партии на религиозна или етническа основа

Създаването на политически партии на религиозна или етническа основа не се допуска от Конституцията на Република България. Нейният чл. 11, ал. 4 гласи: *„Не могат да се образуват политически партии на етническа, расова или верска основа, както и партии, които си поставят за цел насилствено завземане на държавната власт“*. Конституцията е приета през лятото на 1991 г., когато във ВНС заседава турско-мюсюлманската пария Движение за права и свободи (ДПС), което изяснява контекста на забраната.

Тя цели да прекрати съществуването на ДПС, първата в историята на България партия на българските турци и мюсюлмани. Политическата практика дотогава е била интересите на етническите групи да се реализират чрез съществуващите политически партии. А създаването и утвърждаването на ДПС може да се обясни със ситуацията от 1990 г., когато се преустройва политическа система, а на преден план излиза необходимостта да се преодолеят болезнените последици от „възродителния процес“. Създателите на ДПС обосновават създаването на партията с недоверието на мюсюлманите към другите партии, след като българската държава толкова драстичното е нарушила правата им. Затова искат да имат своя партия, която да защитава специфичните им права.

Още в началото ДПС успява да преодолее двукратните опити за оспорване съществуването на партията пред Конституционния съд (Конституционно дело № 1 от 1991 г., което завършва с Решение № 4 от 1992 г.). През следващите години под ръководството на Ахмед Доган, несменяем председател от 1990 до 2013 г., ДПС се утвърждава като единствен политически представител на мюсюлманите в България и се превръща в траен фактор в политическия живот, независимо от сериозните негативни нагласи сред широки обществени кръгове.

По документи ДПС е *„либерално-демократична партия“*, чиято цел е *„да допринесе за единството на всички български граждани, като се зачитат правата и свободите на малцинствата в България – в съответствие с Конституцията и законите на страната, Международната харта за правата на човека, Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, Рамковата конвенция за защита на националните малцинства, Хартата за основните права и други международни договорености“*. Независимо от декларирания общолиберален характер на ДПС, политическата му практика показва, че е политически представител на българските турци и на мюсюлманите в България. Това показват: членският състав, гласоподавателите на

ДПС, които са почти изцяло от районите със смесено население, дейността на представителите на ДПС в парламента, в местните органи на властта и при участието им в правителствата на Симеон Сакскобургготски (2001–2005 г.), Сергей Станишев (2005–2009 г.) и Пламен Орешарски (2013–2014 г.).

Ахмед Доган съумява да привлече в ДПС малка група православни българи, които влизат в ръководството и в парламента. По този начин той легитимира партията като неетническа и неислямска, независимо че присъствието на българите остава чисто формално и не засяга местните структури. Електоралното присъствие на ДПС изглежда застрашено, след като българските турци започват да напускат България в търсене на прехрана. Тогава Доган насочва Движението към ромите (не само мюсюлманите, а всички), което му помага да запази ролята на партията. ДПС заема третото място в политиката и до 2009 г. играе ролята на балансьор, от когото зависи съставянето на правителството. Тази позиция е загубена при правителствата на ГЕРБ, оглавени от Бойко Борисов (2009–2013 г., 2014–2017 г., от 2017 г. досега), но ДПС продължава да играе важна роля в политиката като партията с най-стабилно парламентарно присъствие, заради сигурната електорална подкрепа от страна на българските турци и мюсюлмани.

Партията е свързана с органите на мюсюлманското вероизповедание, което личи от постоянното присъствие на духовни представители на празници, възпоменателни срещи и други прояви на ДПС, както и на представители на партията на важни мюсюлмански форуми. Пример за това е Националната мюсюлманска конференция през януари 2016 г., утвърдила Мустафа Хаджи за главен мюфтия – тогава присъстват редица членове на ръководството на ДПС – Мустафа Карадайъ, Рушен Риза и Юнал Лютфи.

От 90-те години се правят опити за разрушаване на монопола на ДПС над мюсюлманското население, но всички те до момента са неуспешни. През 1997–1998 г. Гюнер Тахир създава Национално ДПС, но то бързо заглъхва. През януари 2011 г. бившият зам.-пред-

седател на ДПС Касим Дал напуска партията и на 1 декември 2012 г. създава Народна партия „Свобода и достойнство“ (НПСД) заедно с бившия лидер на младежкото ДПС Корман Исмаилов, но не успява да влезе в парламента. Засега най-успешният опит за разцепление в ДПС прави наследникът на Ахмед Доган в ръководството Лютви Местан (председател от 2013 г. до 2015 г.). В края на 2015 г. след остра критика от страна на почетния председател Ахмед Доган той е отстранен от ръководството и на 10 април 2016 г. учредява своя партия ДОСТ (Демократи за отговорност, свобода и толерантност). Местан получава подкрепата на Република Турция и на тогавашния турски посланик в София Сюлейман Гьокче, което предизвиква негативна реакция в България и дори е направен неуспешен опит да се спре регистрацията на ДОСТ. Партията създава структури и участва в парламентарните избори през 2017 г., но с получените малко над 100 хиляди гласа и 2.86% не успява да влезе в парламента.

Рискове от радикализация сред ислямската общност

Опасността от радикализация на мюсюлманите в Европа и на Балканите се очертава след началото на т.нар. Война с глобалния тероризъм през 2001 г. Процесът е глобален, но и регионален. За проникване на радикалния ислям на Балканите съдействат и последиците от войните за разпадане на Югославия, които имат и религиозна окраска. Те пораждат благоприятна среда за ислямизация на населените с мюсюлмани райони на Балканите. Най-голяма тревога предизвиква дейността на широко разпространената в Саудитска Арабия секта на уахабитите.

България е съседка на Югославия, военни действия се водят и на нашата граница, но не успяват да я прескочат, затова обществената среда у нас остана незасегната от религиозните конфликти. Роля за това играе и т.нар. български етнически модел, който, според мен, не е заслуга на Ахмед Доган и ДПС, както се твърди, а на исторически утвърдилите се междуетнически и верски отношения. Но страната няма как да остане встрани от радикализирането на исляма.

Социалните последици от прехода към пазарна икономика, изразени в деиндустриализация, висока безработица, постоянна или временна трудова емиграция на значителен брой български граждани, немалка част от които са мюсюлмани, отварят ниша за проникването на нетрадиционен за българските земи ислям. В тежката ситуация от средата на 90-те години мюсюлманите в България започват да получават финансови помощи от мюсюлмански организации в чужбина, с които са изградени над 150 нови джамии. По-тревожното е, че при липсата на стриктен държавен контрол върху ислямските образователни институции с такива дарения се създават и т.нар. образователни центрове, чрез които прониква ухабизмът. През 2003 г. властите закриват няколко ислямски центъра заради подозрения, че в тях действат ислямски групи, финансирани от саудитци с вероятни връзки с радикални ислямски организации (Мюсюлманско братство в Египет).

Както се вижда, главна опасност за навлизане в България на радикалния ислям са образователните институции. Според анализатори като Димитър Аврамов, наред с официалните мюсюлмански училища в страната са създадени още седем други, които не са регистрирани и през които са преминали около 3000 млади мюсюлмани.

Свидетелство за навлизането на радикален ислям е разбиването през 2010 г. на организацията „Ал Уакф Ал Ислями“, действала в общините Благоевград, Рудозем, Смолян, Пловдив, Велинград и Пазарджик и получила за година и половина 400 000 евро от Саудитска Арабия. В резултат на акцията на силите за сигурност се стига до първия в България процес срещу 13 имами, учили ислям в Саудитска Арабия. Те са обвинени в разпространение на *„анти-демократична идеология – противопоставяне на принципите на демокрация, разделение на властите, либерализъм, държавност и върховенство на закона, основни човешки права, като равенство на мъжете и жените и религиозна свобода, чрез проповядване идеологията на салафитското направление на исляма и налагане на шериятската държава“*. Процесът започва през 2012 г. и при-

ключва пред 2014 г., но само с една ефективна присъда за Ахмед Муса Ахмед, имам на джамията „Абу Бекир“ в ромския квартал на Пазарджик. Издадени са още две условни присъди, а на останалите 10 обвиняеми са наложени глоби.

Процесът в Пазарджик остава изолиран случай, което показва, че не съществува непосредствена опасност от навлизането на радикален ислям сред мнозинството български мюсюлмани. Неуспехът на опитите за тяхната радикализация показва, че са им противодействали традиционните мюсюлмани, а са намерили почва сред новоприобновените към исляма в ромските общности и сред българите-мюсюлмани.

Чуждестранно влияние върху местните ислямски общности

Тъй като по-голямата част от българските мюсюлмани са от турски произход, те се чувстват свързани със съседна Турция. За това говорят и многобройните изселнически вълни към южната ни съседка, а и думите на лидера на ДПС от края на 1991 г.: *„Пътят на България към Европа минава през Босфора“*. Историческата връзка на българските мюсюлмани с Турция се превръща в проблем за българската държава през последните години, когато светският характер на кемалистка Турция е поставен под въпрос от новия лидер на страната Реджеп Таип Ердоган.

Влиянието на Република Турция върху българските мюсюлмани цели поддържането на канали за влияние върху българската политика. Особено видимо става това след лансирането на стратегията на неоосманизма, припомняща за общото минало на полуострова в рамките на Османската империя. Турската държава разчита първо на ДПС: тя поддържа контакти с ръководството на ДПС и го подпомага при гласуването на хилядите живеещи в Турция български граждани, които неизменно подкрепят ДПС. Постепенно обаче ДПС се еманципира от Турция и се утвърждава като българска партия, затова южната ни съседка се ориентира към създаване на алтернативни политически формации. Така се ражда НПСД на Касим Дал,

който през 2013 г. присъства на митинга на победата на Ердоган, а впоследствие и ДОСТ на Лютви Местан, който след отстраняването си от ДПС търси защита в турското посолство в София. И двата политически проекта не се радват на голям успех, макар че турската подкрепа за тях продължава.

Вторият канал за влияние на Турция е чрез мюсюлманското вероизповедание. При затрудненото финансово положение на Главното мюфтийство, липсата на имами и на държавен контрол Турция започва да оказва финансова и кадрова помощ чрез турската Дирекция по вероизповеданията (Дианет). С посредничеството на Главното мюфтийство още през 90-те години така са финансирани трите средни мюсюлмански училища, изграждането и поддържането на техните сгради, както и преподаватели от Турция, като зам.-директорите се изпращат от Министерството на образованието на Турция. Турско присъствие има и във Висшия ислямски институт. По данни на Ахмед Ахмедов, секретар на Главното мюфтийство, 40% или 3 млн. лв. годишно от финансирането на образователните институции идва от Турция. През 2016 г. е публикуван списък на 95 турски ислямски дейци, които работят в мюфтийствата и големите джамии в България. Заради намесата в живота на българските мюсюлмани през януари 2009 г. от България е изгонен главният координатор на Дианета Адем Йеринде, който е и зам.-ректор на Висшия ислямски институт в София и отговаря за назначенията и финансирането на мюсюлманските училища.

Турското влияние върху духовния живот на българските мюсюлмани се реализира благодарение на неяснотите в Закона за вероизповеданията от 2003 г. Това предизвиква обществена дискусия, особено след влизането на националистите под името „Обединени патриоти“ в третото правителство на Бойко Борисов през 2017 г. Тогава са направени и предложения за промени в закона, които да ограничат възможността за външно влияние и да поставят бариери пред проникването на чужди за България ислямски практики.

Рекрутиране на джихадистки бойци

За разлика от други държави на Балканите, данни за български бойци-джихадисти в конфликтите от Близкия изток няма. Това не означава, че не съществува такава опасност. На 18 юли 2012 г. е извършен бомбен атентат срещу автобус с израелски туристи на летище „Бургас“, при което загиват 7 души и 35 са ранени. Той остава единственият терористичен акт на българска територия, чийто извършител е чужденец, пристигнал в България с такава цел.

Независимо че българските служби за сигурност нямат сведения за българи-джихадисти, през 2014 г. във връзка с процеса в Пазарджик се зараждат подобни подозрения. Те предизвикват реакцията на Главното мюфтийство, което в средата на септември с.г. осъжда „Ислямска държава“ и призовава българските мюсюлмани *„да не се поддават на провокациите на тези хора и да се разграничат от техните действия“*.

Засега единствената опасност в България от бойци-джихадисти идва от транзитното им преминаване.

Оценка на риска от ислямски терористични актове

Поне засега – август 2018 г., рискът на българска територия да бъдат осъществени терористични актове от радикални ислямски групировки е минимален. В България липсва критична маса от хора, способни да създадат логистична възможност за подобни действия.

Мерки срещу ислямската радикализация след 2000 г.

Ставащото през последните години в съседни държави, както и поредицата ислямистки терористични актове в Европа карат българските власти да обърнат внимание на проблема. През 2017 г. започва подготовка за промени в Закона за вероизповеданията, а през пролетта на 2018 г. основните политически партии внасят в Народното събрание проекто-предложения (общ проект на управляващата ГЕРБ, опозиционната БСП и ДПС, както и алтернативен на участващите в управлението „Обединените патриоти“). Целта им

е да се поставят законови пречки пред навлизането на радикалния ислям. Промените предвиждат отпускане на държавни субсидии за основните вероизповедания, за да се преустанови финансирането от чужбина; недопускане на политически лица в ръководните органи на религиозните общности; забрана за чужди граждани да осъществяват свещенослужение в български духовни институции; контрол върху програмите и съдържанието на религиозните образователни дейности. Главното мюфтийство обаче изразява несъгласие с ограниченията за финансиране и привличане на чужденци при служенето, с опитите да се представят мюсюлманите като „заплаха за националната сигурност на страната“, а и с опитите изобщо да се даде дефиниция на понятието „радикален ислям“ (по тази тема е писмото на Висшия мюсюлмански съвет до държавните институции, придружено с подписите на 46 хиляди мюсюлмани).

Изводи

Общият извод, с който искам да завърша, е, че многобройната мюсюлманска общност в България не може да се възприема като директна заплаха за сигурността на страната заради радикализирането на някои мюсюлмани на Балканите, в Европа, Северна Африка и Близкия изток. Основната маса от българските мюсюлмани играят ролята на бариера пред радикализацията на исляма в България.

Основанието ми за този извод е, че повечето български мюсюлмани изповядват традиционен ислям, който може да се нарече умерен. Съжителството между православни и мюсюлмани в българските земи има дългогодишна традиция, в която е имало всичко – унищожение, противопоставяне, конфликти, но и добросъседство и сътрудничество. Тенденцията на сътрудничество трябва да се продължи с усилията и на двете страни.

Съществуват и тревожни тенденции сред българските мюсюлмани, за които не трябва да си затваряме очите. Става дума за проникването на идеите на радикалния ислям преди всичко в средите на ромите, особено при онези, приели исляма отскоро. Втората груп

па, податлива на радикализиране, са част от българите-мюсюлмани. И в двата случая става дума за млади хора (сред турците раждаемостта е по-ниска, отколкото сред ромите и българите-мюсюлмани), изолирани от обществото и със сериозни икономически и социални проблеми.

Не бива да се забравя също така, че опасностите от радикализиране на българските мюсюлмани могат да дойдат и от негативни промени в международните отношения и във външната за България среда.

КОСОВО: СБЛЪСЪК МЕЖДУ ТРАДИЦИОННАТА ТОЛЕРАНТНОСТ И РАДИКАЛИЗМА

Д-р Боби Бобев

На един от централните булеварди в Прищина, непосредствено срещу кампуса на Университета, се издига величествената сграда на новопостроената католическа катедрала „Майка Тереза“. Ако посетите град Пея (Печ) и се отправите към сградите на тамошната сръбска православна патриаршия, не може да не забележите малко преди да стигнете до тях реновирания католически храм. От хълма на крепостта в Призрен пък може лесно да изброите повече от 50 джамии, а в непосредствена близост до тази в центъра на града се намира сръбската църква „Свети Георги“ със средновековния храм „Свети Николай“ срещу нея. Подобна картина може да се види почти навсякъде из Косово и тя сякаш доказва безпроблемно съжителство между различните вероизповедания – още повече, че подавяващото мнозинство от населението са албанци, традиционно известни със своята толерантност в тази сфера на обществения живот. Към това се добавят и спокойните взаимоотношения между религиите и при кралска, и при социалистическа Югославия, с оглед многобройното мюсюлманско население в страната.

Тази наследена толерантност обаче е поставена на сериозно изпитание в нашето съвремие и особено в последните две десетилетия. Самият кървав разпад на Югославия и особено войната в Босна разбуди стари противоречия и изведе на преден план едновременно етническо и религиозно противопоставяне. Последствията бяха катастрофални с дадените може би над 200 000 жертви и с наследените рискове от подобно развитие на нещата. А идваше ред на конфликта в Косово. Именно заплахата от нова кървава баня на Балканите подтикна международната общност към по-твърд курс и усилия за предотвратяването ѝ. НАТО проведе операцията „Съюзна сила“ срещу режима на сръбския лидер Слободан Милошевич и последствията

са добре известни – Кумановското споразумение, Резолюция 1244 на СС на ООН и установяване на фактически протекторат на световната организация в доскорошната сръбска автономна област, едностранно обявяване на независимост на 17 февруари 2008 г. и раждането на нов държавнополитически субект на Балканите.

Естествено възниква въпросът кое бе в основата на сблъсъка през 1998-1999 г. и доколко религията имаше отношение към него, при очевидния факт, че албанското мнозинство изповядва исляма, а сръбското малцинство – източното православие. Нека дадем думата на двама души, които са не само непосредствени свидетели на събитията, но и духовни водачи на населението там. През май 2013 г., под патронажа на косовския президент Атифете Яхияга, в град Пея се провежда конференцията „Диалог между религиите“, която впоследствие се превръща в традиционна и се организира с подкрепата на Министерството на външните работи в Прищина. Сред основните оратори на първото събитие от подобен характер са Наим Търнава, ръководител на Мюсюлманската общност в Косово, и архиепископ Теодосий, духовен водач на Рашко-Призренската епархия на Сръбската православна църква. Оценка им до голяма степен съвпадат и са много показателни. Търнава посочва, че диалогът по всички въпроси, включително религиозните, е единственият правилен път. Дори в пика на събитията от 1998-1999 г., във военновременни условия, религиозните общности са търсили контакт помежду си в името на мира. А Теодосий е сякаш още по-категоричен. Той подчертава, че този конфликт не е бил религиозен, а етнически – сблъсък на две противостоящи си национални програми. Косово е пъстра мозайка в етническо и религиозно отношение и по тази причина диалогът е без алтернатива, водещото начало трябва да е максимата, че религията трябва да свързва, а не да разделя.

Съвсем очевидно двете оценки от изключително авторитетно и високо ниво съвпадат и съвсем логично възниква въпросът защо по-малко от две десетилетия след военната операция различни експертни оценки определят Косово като място на сериозно ре-

лигиозно противопоставяне и инкубатор на джихадисти за войните в Близкия изток. Несъмнено огромно значение има фактът, че именно религията е ясният разграничител между албанското мнозинство в Косово и нежеланата сръбска власт. И все пак трябва да търсим намесата и на друга, задължително външна сила, която да превръща конфесионалната различност в етническа нетърпимост. Защото само при такова въздействие толерантното някога общество в сравнително кратки срокове може да се превърне в извор на екстремизъм и канал за износ на джихадисти – според преценката на авторитетния New York Times.

Актуална конфесионална картина, роля и място на исляма в нея

Разглеждането на този въпрос изисква и поглед към развитието на нещата в миналото, дори без да се навлиза в обстойна ретроспекция. Територията на Косово през Средновековието е влизала последователно в границите и на Византия, и на България, и на Сърбия – всичко това в отсъствието на интегрална албанска държава в тази епоха. По-късно тези земи са част от Османската империя, където албанците имат привилегирован статут и техният елит е част от елита на огромната държава. От гледна точка на етническата картина векове наред населението е смесено, като постепенно албанският елемент става преобладаващ, особено след голямото сръбско преселение през 1767 г. Разбира се, няма детайлна информация за тези векове и с този факт често се спекулира с оглед пропагандирането на националните програми. През 1913 г. Косово става част от Сърбия, по-късно Югославия, а първото преброяване на населението в новото време, през 1921 г., ако приемем данните от него за обективни и неманипулирани, показва вече над 60% албански елемент. В следващите десетилетия преобладаващото присъствие на албанците непрестанно нараства – както поради високите нива на естествен прираст сред тях, така и поради бавния, но неспиращ процес на механично намаляване на живеещите в областта основно сърби и по-малко черногорци.

Най-кратък преглед на конфесионалната картина показва, че албанското население в Косово през Средновековието принадлежи към католическото вероизповедание, но в периода XVI-XVIII век масово се ислямизира на доброволен принцип, преимуществено по финансово-икономически съображения. Картината не се променя и при кралска, и при социалистическа Югославия. Може да се заключи, че албанското население почти изцяло принадлежи към мюсюлманската сунитска конфесия, сърбите са изцяло православни, докато сред наличните черногорци има и католици.

Последните две десетилетия на XX век в определен смисъл променят етническата, а респективно и религиозна картина на обществото в Косово. Режимът на Милошевич практически ликвидира автономния статут на областта и постепенно отнема правата и свободите на албанците, фиксирани в т.нар. Титова конституция от 1974 г. Това не минава без натиск и съпротива спрямо властите, като сериозното етническо надмощие на албанския елемент над сръбския и черногорския води към постепенно изселване на последните. Обстановката в Косово става все по-комплицирана с разпада на Югославия през 90-те години. Към края им съвсем ребром стои въпросът за неговия статут и принадлежност към Съюзна република Югославия, както тогава се нарича остатъчният формат на бившата вече федерация.

Към настоящия момент само условно може да се очертае етническата и конфесионална картина в Косово, тъй като тамошните сърби бойкотираха преброяването на населението през 2011 г. Ясно е обаче, че на територията от приблизително 10 800 квадратни километра албанците са подавяващо мнозинство от около 1 800 000 души или над 92%. Живеещите в северните части на страната и в някои по-южни анклавни сърби вероятно са с численост между 50 000 и 100 000 души или около 5%. Налични са, разбира се, и някои други, по-малобройни малцинства. На подобна етническа картина съответства и мащаба на наличните вероизповедания. Така албанците са почти 100% мюсюлмани, а към тях следва да се прибавят и малцинства като турско, ромско, горанско и др. Сърбите са изцяло православни християни, докато като-

лицизмът е представен от малобройно черногорско и хърватско население, както и от единични случаи сред албанците. Може да се твърди, че съотношението мюсюлмани-православни-католици се движи в приблизителни стойности 91%-5%-3%. Подавяващото преимущество на исляма като основна конфесия е повече от очевидно.

Ислямската общност – правен статус, дейност, взаимоотношения с държавните институции, наличие на течения

Конституцията на Косово бе изработена през 2008 г. под стриктен международен контрол, с помощта на квалифицирани юристи и при крайно одобрение от страна на Венецианската комисия. Основната ѝ цел е оформянето на едно мултиетническо, мултирелигиозно и мултикултурно общество – огромното числено превъзходство на мюсюлманското вероизповедание не води до привилегирана позиция в Конституцията и цялостното законодателство и конфесионалните групи официално са равнопоставени. Категорично е гарантирана свободата на вероизповеданията. Определението за държавата е светска.

Косовската конституция е модерен основен закон, който ясно очертава разделението на държава и налични конфесии. Централните органи на властта под никаква форма не се намесват в съществуването на религиозните структури, тяхното организиране и дейност, държавата е неутрална по дефиниция спрямо тях.

Основната и официално приета структурна единица на мюсюлманите в страната се явява т.нар. Ислямска общност на Косово. Тя има централа, която е тъждествена с едно Главно мюфтийство, както и районни подразделения, съответстващи почти изцяло на административното делене. Председателят на Ислямската общност се явява Главен мюфтия и години наред тази функция се изпълнява от Наим Търнава. Висш орган на общността се явява избираното за 5-годишен срок Събрание, ръководено от председател и заместник-председатели. Членовете на Събранието може да бъдат отзовани при неудовлетворение от тяхната дейност.

Ръководството на Ислямската общност в Косово отговаря и за получаване на духовно образование в страната. Под негов контрол са медресетата, най-известни и значими от които са тези в Прищина и Призрен. На 15.08.1992 г., с решение на Събранието на ислямската общност, се създава Факултет по ислямски изследвания, като образователен и научен център. В тогавашните условия дейността му е полулегална и силно затруднена, но по-късно и особено след обявяването на независимостта той се разраства и получава акредитация като висше учебно заведение на 06.07.2012 г. Контролът от страна на Ислямската общност върху получаването на средно и висше духовно образование има важно значение, особено с оглед външния натиск върху мюсюлманите в Косово, реализиран в последните две десетилетия.

Тази основна структурна единица на ислямската конфесия в страната поддържа коректни отношения с централните държавни институции и с местните органи на властта. Връзките са активни, добронамерени и единодействието е често срещано явление, особено в нелеките условия на последните години, когато опасността от радикализация и съответно дестабилизация стана видима и се превърна в реален риск за държавата и обществото.

Официално сред косовските мюсюлмани няма течения и Ислямската общност със своите структури е единственият техен законен представител. Съвършено ясно е обаче, че съществуват „подводни течения“, базирани на външно влияние, идващо от арабския свят.

Политическият ислям обективно няма почва в страната. Направен бе опит за създаване на партия на такава основа, но той бе открито неуспешен и не доведе до някакво присъствие в реалностите на страната и обществото. За партии на етническа основа също е трудно да се говори, тъй като политическите субекти по начало са чисто етнически – албански, сръбски или други малцинствени. Може би трябва да се спомене обаче наличието на една открито националистическа формация – Ветвендосие (Самоопределение), която има все по-силно присъствие в косовските реалности и печели силни позиции на провежданите избори.

Процеси и тенденции сред ислямската общност.

Чужди влияния върху нея.

Ако говорим за нещо характерно за конфесионалното състояние на Косово след фактическото отделяне от Сърбия през 1999 г., то това несъмнено е засиленото чуждо религиозно влияние и нерегламентираното настъпление на идеи, несъвместими с традиционно изповядвания ислям. Това е един сериозен риск, тъй като населението на страната е не само около и над 90% мюсюлманско, но се и позиционира като религиозно в много по-голяма степен от албанците в Албания, например. Изследване на „Галъп“ от 2015 г. сочи, че Косово е сред най-религиозните държави в света: 83% се определят като вярващи, 7% като невярващи, 1% като атеисти, останалите 9% не могат да отговорят. Върху подобни резултати, колкото и вероятно да са изкривени, оказват влияние два фактора: дълбоко вкоренената религиозна разделителна линия със сърбите, но и наличното вече влияние на по-радикални настроения. Още един пример: през 2016 г. 32% от населението в Косово се определя първо като мюсюлманско, а след това като албанско. Убеден съм, че същите изследвания 15 години по-рано биха дали различни резултати. Това показва не само, че външните радикални влияния са въздействали в една или друга степен на обществото, но че и Ислямската общност в Косово, и държавните институции, и международният фактор са подценили заплахата от фундаментализъм и екстремизъм и не са взели своевременно контрамерки.

Настъплението на различни религиозни структури и фондации, преимуществено от Саудитска Арабия, започва непосредствено след войната от 1999 г., в условията на реална хуманитарна криза. По тази причина първоначално се започва с хуманитарна помощ под формата на храни и лекарства, а по-късно се преминава и към финансова подкрепа – с условие мъжете да посещават редовно службите в джамиите, а жените да се движат забрадени и облечени по съответния начин. Дейността на буквално десетки такива структури става все по-мощна и е трудно да се обхване изцяло, те не-

регламентирано строят джамии и училища за изучаване на Корана, осигуряват стипендии за висше духовно образование в чужбина. Влиянието на уахабизма в Косово – с проповядване върховенство на шериата и идеята за „свещен джихад“, достига своя връх след началото на въоръжения конфликт в Сирия. Ще бъдат посочени само няколко примера за това перманентно и дълго време неотслабващо настъпление. В момента в Косово функционират над 800 джамии, като приблизително 240 от тях са построени след войната от 1999 г. Според налични данни, над 100 от тези ислямски храма са издигнати нерегламентирано – т.е. извън контрола на официалната структура на Ислямска общност. Цялата тази дейност изисква сериозно финансиране и то очевидно е в наличност. Само през действащата на косовска територия „Ал Уакф Ал Ислами“ в периода 2000-2012 г. са преминали около 10 млн евро. Друга активна структура се явява „Съвместен саудитски комитет за Косово и Чечня“ – според вероятно непълни данни той е построил няколко джамии, както и 98 училища за изучаване на Корана, като най-проявилите се ученици имат осигурени стипендии за получаване на висше религиозно образование в арабския свят, преимуществено в Саудитска Арабия. Общо над 200 косовски граждани получават такова образование в годините след войната, като основната част от тях се завръщат в страната.

Всичко това създава наистина рискови условия за проповядване на уахабизъм и въобще радикален ислям. Последствията започват да се чувстват и в самата Ислямска общност, където под натиска на щедрите арабски средства започват да се допускат представители и на тази прослойка духовници. Това неизбежно влияе върху устоите на традиционния ислям – след 2004 г. вече има завършили образованието си извън страната духовници, които официално проповядват в Бесиана (Подуево) и Джилан (Гниляне), а по-късно и в столицата Прищина. И още нещо рисково в редовете на мюсюлманското духовенство – вече има съвсем ясна конфронтация между по-старото и традиционно настроено духовенство и младата радикално настроена генерация. Има много примери за заплахи и дори

физическо насилие. Сблъсъкът на религиозния фронт става повече от очевиден и в този смисъл може да се твърди, че след 2010 г. сред мюсюлманите в Косово, както и в средите на свещенослужителите, съществува все още сравнително малобройно, но вече оформено крило на привърженици на радикалния ислям. Според някои експертни оценки те са до 50 000 души – под 3% от албанското население, но с достатъчна численост за създаването на сериозни проблеми. Събитията от това време потвърждават подобно становище.

Косовски участници в сраженията в Близкия изток

Когато след 2001 г. започна битката срещу тероризма и идеологически обосноваващите го ислямски фундаментализъм и радикализъм, Косово е протекторат на ООН, не води самостоятелна политика и остава встрани от тези действия. Когато обаче през второто десетилетие на XXI век Близкият изток се тресе от събития и от хаоса изплува силуета на „Ислямска държава“, страната е обявила своята независимост и има очертани външнополитически приоритети. И именно по това време става ясно, че Косово не само е застрашено от пропаганда на радикален ислям, но и преплита името си с набиране на доброволци за войната в Сирия и Ирак.

Според официалните държавни институции първите доброволци от Косово към Близкия изток са заминали през 2012 г., но не бива да се изключва възможността и преди това да е имало подобни случаи, макар и единични. Първоначално те са ставали наемници на Ал-Нусра, но впоследствие мнозинството постъпва в редовете на „Ислямска държава“. Най-голям брой косовски доброволци участват в сраженията в Близкия изток в периода 2012-2014 г., след това вероятно има единични случаи, а официално се счита, че от 2016 г. притокът на косовски граждани към „Ислямска държава“ е напълно прекратен.

Данните за числеността на косовските наемници в тази армия на радикалния ислям не са от един и същи източник и често се разминават. Така според Министерство на вътрешните работи в

Причина, през август 2014 г. в Близкия изток се сражават около 70 граждани на Косово, докато в доклад на Държавния департамент два месеца преди това се говори за между 150 и 200 косовари. Към недетайлизирани и идващи от различни източници данни трябва да се подхожда много внимателно – без да се уточнява, в информацията понякога се говори за актуелен брой наемници, а в други случаи – за обща численост от началото на конфликта. В този смисъл по-важни са крайните данни, сочещи общи бройки.

Така мисля, че може да се гласува доверие на един доклад, изготвен от звеното по антитерор в косовската полиция, при техническото съдействие на Програмата за развитие на ООН и партньорски служби. В него към май 2017 г. се посочва бройката от 316 косовски граждани, участвали във войната в Сирия и Ирак. Сред тях е имало 2 камикадзета, 44 жени и 28 деца. Пак според данни от косовската полиция, към ноември 2017 г. има сведения за завърнали се в страната 133 граждани на Косово, а 74 са намерили смъртта си в сраженията.

Много информационни агенции и експертни изследвания приеха числото 316 за достоверно и го цитират. Ако това е така, то страната е на първо място в Европа по брой джихадисти в Близкия изток на глава от населението – 16 наемници на 100 000 души, което е 8 пъти повече от Франция и дори 60% повече от Либия.

Ако трябва да отчетем причините за този сериозен за мащабите на страната поток от джихадисти, то трябва да посочим две основни. Първата е цялостното социалноикономическо състояние на обществото – ниски стойности на БВП и икономически растеж, които се съчетават с изключително високи нива на безработицата, особено сред най-младите възрастови групи. Казано с други думи – част от тези косовски джихадисти се явяват наемници, търсещи високо заплащане. Не бива да се подценява и втората основна причина – че пропагандата на радикален ислям в Косово печели позиции и успява да привлече на своя страна редица младежи. А най-много доброволци от Косово са във възрастовата група 21-25 години.

И нещо много важно във връзка със степента на риска от налагане на радикални идеи и осъществяване на терористична дейност. Още в края на 2015 г. експертно проучване в Англия постави Косово във втората група на застрашените от атентати държави – наред с Германия, Италия, Холандия, Гърция, Босна и Херцеговина и др. Завръщането на немалко джихадисти ще увеличи степента на риска и това ще изисква допълнителни усилия и от държавните институции, и от Ислямската общност. Фактът, че до момента в Косово няма сериозни инциденти, не трябва да действа успокоително.

Действия, насочени против радикализацията във всичките ѝ форми

Активната дейност срещу проникването на радикални ислямски идеи и последствията от тях по същество започват от 2012 г. – това се заявява официално от косовските власти. Изрично трябва да се подчертае, че този факт говори за голямо закъснение и липса на превенция преди това. В интерес на обективността трябва да кажем, че идеи в това направление е имало и преди това. Така министър-председателят през 2004 г. Байрам Реджепи заявява, че тогава се е подготвял закон за забрана на действащи на територията на страната секти, но той е бил изоставен по внушение „от Европа“, че подобен акт ще се тълкува като ограничаване на религиозните свободи. Това е още едно доказателство за късогледство и подценяване на рисковете от настъплението на радикалния ислям в глобален мащаб, а конкретно и на Балканите, и в Косово.

Държавата и нейните институции развиват своята дейност в няколко направления, като трябва да се изтъкне, че единодействието, макар и много закъсняло, е безспорно. Така в законодателната сфера правителството предлага, а през 2015 г. парламентът гласува закон, забраняващ на косовски граждани участие във военни конфликти зад граница. Направени са и поправки в Наказателния кодекс, позволяващи наказателно преследване за деяния като набиране на доброволци, финансиране пропагандата на радикален

ислям, създаване на смут и паника в обществото и др. Активно действат правоохранителните и правосъдни органи. Счита се, че от 2013 г. до началото на 2017 г. са арестувани и разследвани над 200 души по обвинения за участие в конфликта в Близкия изток, за терористична дейност, включително набиране на доброволци, финансиране на подобна дейност, заплаха за обществения ред. Сред задържаните, разследваните и осъдените има и свещенослужители. Десетки получават присъди от различни срокове затвор. Специалните служби действат в тясна връзка с партньорските служби на западните страни, на Турция и Албания – според правителствени източници така са предотвратени над 50 опита за заминаване към Близкия изток. Много важен момент е и фактът, че на поне 19 мюсюлмански фондации и организации е забранено да развиват дейност на територията на Косово. Всичко това се явяват елементи от изпълнението на две национални стратегии: за борба с тероризма и за борба с радикализма и екстремизма.

От голямо значение е поведението на Ислямската общност, официално действащата структура на косовските мюсюлмани. Във времето до 2013-2014 г. ръководството ѝ е допуснало редица грешки, позволили на радикални имами да се внедрят в редовете ѝ и фактически да официализират дейността си. Поведението рязко се променя от 2014 г. нататък – активно се проповядват постулатите на традиционния ислям, изостря се тонът спрямо радикализма като цяло и конкретно срещу Ислямска държава, отправят се честни призови към воюващите в Близкия изток косовски граждани да се завърнат. В много отношения Ислямската общност действа успоредно с държавните структури и дори съвместно с тях. Така например по договор с Министерството на правосъдието се подготвя група лектори, които да развиват дейност в затворите, проповядвайки там каноническите норми на традиционния ислям. Може да се твърди, че цялата подобна дейност има смисъл и е полезна, но това не променя факта, че е закъсняла във времето и е подценила надвисналата над вярата и страната заплаха.

Редно е да се изтъкне, че неправителственият сектор и медиите също забавят с години своята реакция, но впоследствие действат достатъчно единно и целенасочено против заплахата от радикализация.

Като цяло може да заключим, че обществените настроения в полза на традиционния ислям и против радикализацията са очевидни. Това обаче не променя факта, че Косово се явява една от основните прицелни точки на Балканите за външен натиск в негативна посока и рискова зона за насаждане на фундаментализъм, екстремизъм и радикализъм.

Изводи

Това кратко изложение позволява да се направят някои изводи.

Ако тръгнем от основната тема – дали страната и обществото са мост за насаждане на радикализъм или бариера пред него, ще трябва да очертаем два етапа. Първият е от 1989 до 2012 г., когато радикалните идеи навлизат свободно в Косово, и постепенно намират почва за развитие и дори проникват в системата на Ислямската общност. Разбира се, своето значение имат и политическите сътресения, и липсата на реално действащи властови структури до 1999 г. Странното е, че след това и администрацията на ООН, и представителите на международния фактор, и наличните косовски институции, в определен смисъл бездействат и така улесняват процеса на радикализация.

Нещата се променят след 2012 г., пред вече съвсем реалните заплахи. Тогава и държавните институции на обявилото независимост Косово, и структурите на Исламската общност, и редица обществени фактори, се активизират и постепенно започват да навакват изоставането, при подкрепата на вече осъзналия риска международен фактор.

Наложително е отсега нататък да се продължи и задълбочи същата линия на поведение. Държавата, със своите правоохранителни и правосъдни органи, трябва да доведе докрай двете свои стратегии и да наблегне на превенцията – и чрез образователната система,

и чрез нужната подкрепа за традиционния ислям и неговите организационни структури. От особено значение ще бъде подобряването на социалноикономическата ситуация и създаването на добри перспективи пред младите хора, които са подавяващо мнозинство в страната. Пак държавните институции е необходимо да координират сътрудничеството в тази сфера с международния фактор.

Ислямската общност трябва да бъде истински крепител на традиционното мюсюлманско вероизповедание, да получи пълен контрол върху духовното образование и храмовите сгради. Необходимо е да се прекъснат всякакви контакти със съмнителни религиозни организации и фондации, особено от арабския свят, колкото и щедри да са те. От особена важност ще бъдат и активните контакти с цялата общественост, сред която да се развива пълноценна пропагандна дейност – в най-добрия смисъл на думата.

При подобно дълготрайно поведение може да се очаква в бъдеще Косово да престане да бъде предпочитано поле за радикализация в регионален план и постепенно от мост да се превърне в бариера пред негативните външни влияния.

В МАКЕДОНИЯ НЯМА ВЪТРЕШНА ИСЛЯМСКА ЗАПЛАХА, ВЪНШНИ СИЛИ ВНАСЯТ РАДИКАЛЕН ИСЛЯМ

Любчо Нешков

Войните в Сирия и Ирак разкриха съществуването на добре изградена ислямска терористична мрежа на Балканите. Стотици граждани от Босна и Херцеговина, Косово, Сърбия и Република Македония се сражаваха/сражават на страната на „Ислямска държава“ и в различните паравоенни формирования в Сирия и Ирак. Никой не знае точният брой на участниците в боевете в контролираните от „Ислямска държава“ от балканските държави, но със сигурност е известно, че броят на загиналите е вече няколко стотин. Само от Република Македония, официално, техният брой е 33-ма загинали.

Религиозните вярвания и мястото на исляма в Република Македония

Ислямът на Балканите е донесен от османците, които управляват региона в продължение на пет века. Подчинените или „защитени поданици“ от немюсюлмански произход били задължени да плащат данъци на османската власт. Много от тях, за да избегнат данъците, приемали исляма и били асимилирани от османската система.

В Република Македония, която има население от 2.1 милиона души, има две основни религиозни групи: православни християни и мюсюлмани. Повечето православни вярващи са македонци, а мнозинството мюсюлмани са албанци. Около 65% от населението са православни македонци, 32% са мюсюлмани, 1% са римокатолици и 2% изповядват други религиозни убеждения - различни протестантски деноминации. Има и малка еврейска общност, която живее в столицата Скопие.

Ислямската религиозна общност се споменава в Конституцията на страната, заедно с Македонската православна църква - Охридска архиепископия, Католическата църква, Евангелистката методистка

църква и еврейската общност като отделни от държавата и равни пред закона. До 1997 г. действа Законът за религиозните общности. Към него бяха внесени поправки със закона от 2007 г. за „правния статут на църквата, религиозните общности и религиозните групи“.

Ислямската религиозна общност е единствената институция, призната от македонското правителство, което представлява мюсюлманите в страната по закон. След създаването на независима Република Македония през 1991 г, Ислямската религиозна общност бе призната от държавата през 1994 г.

Ислямските общности – правен статус, отношения с държавните институции, наличие на различни ислямски течения, религиозни организации, ислямски училища и тенденции сред ислямската общност в страната

В Македония вярата и религиите, заедно с техните последователи, са типично представлявани от специфични държавни агенции. Така, ислямът винаги е бил представляван от държавен орган още от времето на установяване на османската власт в региона до разпадането на тоталитарната югославска комунистическа диктатура на Йосип Броз Тито през 90-те години на миналия век.

Ислямската религиозна общност се занимава основно с образование и възпитаване на ислямски ценности, изграждане и поддържане на джамии, ислямски центрове, текета (мюсюлмански ритуален комплекс от сгради) и мектеби (начални училища за ислямски науки), създаване и функциониране на образователни институции, на социално-културни институции, създаване и поддръжка на библиотеки, архиви, музеи, изграждане и поддържане на гробища, както и създаване и функциониране на благотворителни институции – създаване на вакъфи (дарения с благотворителни цели) и защита на техните права. В официалните документи на Ислямската религиозна общност се казва, че тя „насърчава мира и обявява война срещу злото и тероризма“ и си сътрудничи с „всички институции, сдружения и различни организации, които популяризират ислямските ценности“.

Организация на мюсюлманите по време на Османската империя. Земите по време на османското робство на Балканите са разделени на административно-териториална единици - най-голямата от които е еялетът. Еялетите са разделени на санджаци. Управител на санджака е санджак бея, който има военно-административната власт, а управител на казата е кадията, който има правната власт. И двата се назначавали от централната власт, т.нар. Порта. Въпреки, че санджак бея стоял в йерархията по-високо от кадията, последният е най-важната фигура в района и се ползва с най-голямо влияние. Кадията имал пълна власт, както религиозна, така и светска в своя район.

След разпада на Османската империя. От 1918 г. до 1992 г., функциите и дейностите на ислямските религиозни общности на Балканите са разделени на два периода:

Кралството на сърби, хървати и словенци, което през 1929 г. е преименувано на Кралство Югославия. В периода между 1918 г. и 1941 г. в Кралска Югославия влизат днешните територии на Македония, Черна гора, Словения, Хърватия, Босна и Херцеговина, Сърбия и Косово.

Вторият период включва годините между 1945 и 1992 г. - по време на югославската комунистическа тоталитарна система създадена от диктатора Йосип Броз Тито.

По време на Кралска Югославия връзката между държавата и различните религиозни общности се основава на принципа на признаване и приемане на изповядваната религия. През 1930 г. в Кралство Югославия е приет нов закон, който дава и официалното название на Ислямската религиозна общност. След приемането на новия закон мюсюлманските религиозни чиновници са под юрисдикцията на държавата, а седалището на реис-ул-улема се премества от Сараево в Белград. В същото време членовете на двата Съвета на Улемите (Меджлиси) отиват на две места - в Сараево и Скопие. Мюфтиите се намаляват на девет и се назначават с кралски указ. На практика Министерството на правосъдието на Кралство Югославия назначава свои хора на ръководни позиции в рамките на Ислямската религиозна общност.

По време на комунистическата диктатура между 1945 г. и 1992 г. Ислямската религиозна общност в Социалистическа федеративна република Югославия е създадена през 1947 г. по време на Големия събор на вакъфите в Сараево. Тя се състои от четири съвета: 1) Ислямската общност на Босна и Херцеговина, Хърватия и Словения със седалище в Сараево; 2) Ислямската общност на Сърбия в Прищина; 3) Ислямската общност на Македония в Скопие; 4) Ислямската общност на Черна гора в нейната столица – тогава Титовград (днес Подгорица).

Редица делегати от всеки съвет са избрани във Висшия съвет на Ислямската религиозна общност на Социалистическа федеративна република Югославия в Сараево, която от своя страна избира реис-ул-улема. Любопитно е, че всички титуляри на реис-ул-улема са от Босна, с изключение на избрания през 1989 г. македонец Якуб Селимоски.

Република Македония е единствената бивша югославска република, в която ислямският екстремизъм няма местни корени и собствени радикални лидери. Ако в Босна и Херцеговина, Косово и Сърбия (Санджак, Прешевската долина) има множество примери за съществуването на местни мюсюлмански екстремистки организации още в началото на XX век и особено по време на Втората световна война, то в Македония, дори и сред албанското население, радикалните елементи идват предимно от съседните Косово и Албания. Нито транснационални, нито коренни ислямски терористични организации съществуват в Република Македония. Заедно с това обаче не трябва да се пренебрегват причината и последиците между ислямските екстремистки идеологии и ислямския тероризъм.

Албанците са основното мюсюлманско малцинство в Република Македония. Според последното преброяване от 2002 година етническите албанци са около 23% от общото население. Трябва да се подчертае, че през последните две десетилетия се забелязва трайно напускане на страната, не само от страна на македонското, но и на албанското население. Все повече македонски граждани (от всички етноси) трайно напускат родните си места, продават недви-

жимите имоти и нямат намерение да се завърнат обратно. Това е особено валидно за селските райони.

За разлика от албанците от Албания и Косово, където сред тях има християни – православни и католици, етническите албанци в Македония са почти всички мюсюлмани. Албанците в Македония са Геги, които включват по-голямата от двете подгрупи (другата е съставена от Тоски). Гегите са по-консервативни в сравнение с албанците от Албания и Косово. Албанците в Македония живеят предимно в северозападните части на републиката, граничещи с Албания, Косово и Сърбия.

Турците в Република Македония са третата по големина етническа група в страната. Според последното преброяване от 2002 години турците са около 4% от цялото население, и около 12% от мюсюлманите, живеещи в Македония. За турците в Македония връзката между исляма и националната идентичност е исторически обусловена от развитието на политическите и религиозните дейности в Турция. Повечето македонски турци членуват в Демократическата партия на турците, която защитава ценностите на светската държава. През последните години активно работи т.нар. „Гюленистко движение“. В средата на 90-те години турският вестник „Заман“ започва да се издава, а по-късно започна да излиза и на албански език. Освен това гюленистите подкрепят частните училища „Яхия Кемал“ в Скопие, Гостивар и Струга. Тези училища са достъпни и за деца на мюсюлмански елити от други националности. Голямата част от турците населяват западната част на Македония.

„Торбешите“ са македонското мюсюлманско малцинство, което живее предимно в западната част на страната. Техният точен брой е трудно да се определи, защото в миналото мнозина са се идентифицирали като турци, а някои са асимилирани от албанците. По този начин „торбешите“ винаги са се опитвали да избягват проблемите с техните съседи. През последните десетилетия голям брой македонски мюсюлмани - „торбешите“ емигрират в Западна Европа и Северна Америка. „Торбешите“ живеят консервативно. Те и днес са

против консумацията на алкохол, нощния живот и снимките. През последните години обаче има увеличение на "брадатите ухабити" в техните села, които получават финансова подкрепа основно от Саудитска Арабия, Кувейт и Обединените арабски емирства.

Според преброяването през 2002 г. ромите са около 2,6% от общото население на Република Македония. Повечето от тях са мюсюлмани, а малък брой са християни. Отношенията между тези две религиозни групи често са враждебни и недоверчиви. Повечето от ромите в Македония говорят на родния си език, в западната част от страната те общуват на албански и турски език. В източната част на страната ромите се самоопределят като турци.

Чуждестранно влияние върху местните ислямски общности, джихадистки бойци и мерки срещу ислямската радикализация след 2000 г.

Според данните на македонските специални служби и особено на агенцията, която се бори срещу терористичните прояви и участия в паравоенни формирования до момента е известно, че общо 150 македонски граждани са участвали във войните в Сирия и Ирак. Те са се сражавали на страната на паравоенни формирования, в териториите, контролирани от т.нар. „Ислямска държава“. Вече са се завърнали и в момента (август 2018 г.) се намират в Република Македония 80 от тях.

За участието на македонски граждани на страната на муджахедините за пръв път публично се заговори през 2010 г. Тогава местен вестник, през ноември 2010 г. съобщи, че около 50 доброволци, които се подготвяли да участват във войната в Афганистан, са били наблюдавани от агенциите за сигурност в Македония.

Според данните на македонските спецслужби до средата на 2018 година на бойните полета в териториите контролирани от „Ислямска държава“ са загинали 33 македонски граждани. В документите не се уточнява тяхната етническа принадлежност, но от съобщенията за тяхната самоличност и имена, безспорно става въпрос

за етнически албанци. От разпитите на завърналите се от бойните полета или пък арестувани ислямски екстремисти, всички бойци от Република Македония са пристигали до Сирия и Ирак през територията на Турция. В повечето случаи те са пътували по суша, но има и такива, които са използвали и самолети.

От разпитите на терористите става ясно, че преди да заминат по бойните полета лицата са посещавали религиозни предавания на радикални имами. Част от тях "са се радикализирали" чрез социалните мрежи, други чрез лични контакти, от които са получавали и логистична подкрепа за тяхното пътуване и включване в редиците на паравоенните формирования.

В Република Македония вече са осъдени за тероризъм 17 от завърналите се македонски граждани, които са се сражавали в групировките на „Ислямска държава“. От показанията им става ясно, че в организацията и обучението им са участвали и чуждестранни лица - част от тях са били от региона: Босна и Херцеговина, Косово или Албания, но имало и граждани от арабски държави.

В Република Македония неотдавна бе създаден и Национален комитет за справяне с екстремизма и борбата срещу тероризма. В момента се изработват и стратегии за ресоциализацията на тези лица.

Използването на благотворителни организации за финансиране и създаване на терористични групи. Ислямските благотворителни организации рязко увеличиха своята дейност на Балканите по време на войните в Босна и Херцеговина и Косово. Те бяха приети сравнително добре от местното население благодарение на техните „официално благотворителни каузи“. Много бързо обаче стана ясно, че тези благотворителни организации финансират и разпространяват уахабитската теология и тероризъм. Същите тези благотворителни организации използват Балканите като логистична база и територия за набиране на членове. Поради тази си дейност те попаднаха под наблюдението на специалните служби, които разкриха, че те имат връзки с ислямския екстремизъм и прането на пари. Огромни парични потоци са засечени от Саудитска Ара-

бия в Македония за изграждането на безчетен брой джамии. В тези джамии се набират доброволци за джихад и разпространяване на уахабитска идеология, омраза към Запада, европейските ценности и ненавист към християнството.

Властите в Република Македония започват да разследват ислямските благотворителни организации още през 1990 г. при самото начало на разпадането на Югославия. Спецслужбите в Скопие разкриват, че много ислямски благотворителни организации от албанската столица Тирана търсят разрешение за отваряне на магазини в Македония през 1996 г. Благотворителните организации Международна ислямска организация за взаимопомощ и Саудитска висша комисия обаче не бяха допуснати от служители по сигурността и разузнаването. Тези благотворителни организации не получиха регистрация. След този отказ те започнаха от Тирана да финансират лидерите на Ислямската религиозна общност в Тетово и медресето в село Кондово. Уахабитската организация Международна ислямска организация за взаимопомощ от Саудитска Арабия, която бе създадена през 1978 г. като отделение за помощ на Мюсюлманската световна лига, още през 1979 г. започва да открива свои офиси в чужбина и по-специално на Балканите. В периода 1992-1995 г. Международна ислямска организация за взаимопомощ и други ислямски неправителствени организации осигуряват 350 млн. долара за оръжие и наемници. В началото на 1995 г. властите в Република Македония закриха офиса и забраниха дейността на Международна ислямска организация за взаимопомощ в Скопие. Всички членовете на Международна ислямска организация бяха изгонени от страната. През 2003 г. стана ясно, че Международна ислямска организация за взаимопомощ активно подкрепя дейностите в световен мащаб на „Ал Кайда“, но това не попречи тя да открие офиса си в град Тетово, в западната част на Република Македония. Ислямската фондация „Ал Харамейн“, за която финансовото министерство на САЩ през 2008 година разкри, че заедно с международните ѝ клонове, подкрепя терористичната мрежа на Осама бин Ладен „Ал Кайда“ и различни

екстремистки организации, в Република Македония набира средства чрез трафик на наркотици и проституция. Друга благотворителна организация - „Бамиресиа“, която се ръководеше от имама Бекир Халими, етнически албанец, действа в Скопие от 1997 г. По-късно „Бамиресиа“ откри офиси във всички големи градове на страната, населени с мюсюлмани. Многократно „Бамиресия“ е разследвана за връзки с терористичните организации и пране на пари. В едно от интервютата си Халими официално заявява, че неговата организация има право да получава средства от Саудитска Арабия. Основният източник на финансиране на „Бамиресиа“ е неправителствена организация от Саудитска Арабия и Обществото за възраждане на ислямското наследство със седалище в Кувейт.

Местните експерти предупреждават, че „броят на новите неправителствени организации, които се занимават с религиозни дейности, прикрити зад хуманитарна помощ, се е увеличил през последните няколко години“.

Активната ислямска младеж, която бе създадена след войната в Босна и Херцеговина от местни мюсюлмани, които са се били заедно с чуждестранните ислямистки бойци от муджахидинските части и която популяризира фундаменталистки ислямски учения, има свои филиали в Скопие, Тетово, Гостивар, Струга и Куманово. Службите за сигурност са засекли, че членовете на Активна ислямска младеж в Македония координират прехвърлянето на значителна сума пари за Косово и че поддържат близки връзки с членовете на Съюза на ислямския джихад. Други ислямски радикални движения, групи и неправителствени организации включват „Студентски Клуб „, чийто президент е Куртиши Фатмир от село Арачиново и „Ел-Мухадеед“, основан през 2006 г. от Самилж Демирович в село Батинци.

От разкритията на един участник в „ислямски мероприятия“ на територията на град Дебър и околностите през 2017 година става ясно, че „лица, родом от града и живеещи в САЩ финансират религиозни училища, които проповядват радикален ислям“. Същите лица финансират различни сдружения, които подпомагат обуче-

нието на деца, библиотека с религиозна литература, книжарници, магазини за продажба на парфюми и хранителни продукти, специално предназначени за мюсюлмани. Източникът съобщава „цялата мрежа за снабдяване на тези обекти в страната“. Всички те са част от групата „Селефи“, която участвала в акции за подпомагане по време на бежанската (2001 г) и кумановската (2015 година) криза. Членовете на тази група са разделени на две групи - по-радикални и по-умерени. Сред тях има членове на Бившата Армия за национално освобождение и различни ислямски групировки сражавали се в Босна и Херцеговина и Косово. Те действат в Гостивар, Тетово, Дебър, Охрид, Куманово и Струга, но имат регистрации само в Скопие. Финансирането идва от различни държави от чужбина - САЩ, Турция, Саудитска Арабия, Австрия или Италия, разкрива източникът. Те използват джамиите за пропаганда и набиране на лица за „заминаване в Сирия в името на Аллах, да се умира за Аллах и за отиване в рая и при ангелите“, съобщава източникът. На сбирките има лица и от чужбина, включително и от Саудитска Арабия. Източникът разкрива особеностите при обличането на екстремистите и поведението им в джамиите - различни движения с ръцете и докосване по особен начин с краката и ръцете по време на молитвата. Той подробно описва начинът на обличането, дължината на панталоните и формата на брадата на членовете на групировките.

Ислямските екстремисти в Македония използват интернет за разпространение на джихада и радикалната ислямистка идеология. Още преди 15 години в много джамии в страната бяха открити DVD-та на чеченски джихадисти, на които е заснето как муджахидини убиват американци. През 2010 г. бе разпространен и музикален видеоклип посветен на ръководителя на терористичната организация „Ал Кайда“ Осама бин Ладен на албански език. В Република Македония има голям брой на привърженици и на гюленисткото движение. Известно е, че в гюленистките училища в Струга и Гостивар има уроци извън учебната програма за радикалния ислям, където се възхвалява фундаментализма.

Проблемите с радикалния ислям в Република Македония датират от средата на 90-те години на миналия век, когато Саудитска Арабия и други държави използват вътрешните противоречия в Ислямската религиозна общност. Радикалните елементи се възползват от тази ситуация, както и от слабостта на младата независима македонска държава. През 2002 г., група от местни и арабски уахабити с оръжие превзеха „Арабати теке“ - най-известния религиозен обект в град Тетово, в западната част на републиката. След като превзеха къщата много бързо те я превърнаха в джамия. Центърът за ислямски плурализъм в Република Македония определи действията им като „агресия на уахабийските ислямисти и сериозна терористична заплаха за целия регион и насилствен акт на културен и религиозен вандализъм“. Центърът изпрати писмо до американското посолство в Скопие, както и до президента на Република Македония. „Ние решително протестираме срещу уахабитското нахлуване в „Арабати Теке“ в град Тетово и призоваваме дипломатическите власти на САЩ и властите в Скопие, които следят за терористични заплахи на Балканите, да оказат натиск върху македонското правителство за незабавното изгонване на уахабитите от „Арабати теке“, по силата на закона, ако е необходимо и защита на Текето от по-нататъшно посегателство“, пишеше в писмото на Центъра за ислямски плурализъм в Република Македония.

По време на конфликта през 2001 година в Македония службите за сигурност регистрират няколко групи от муджахидини в различни региони на страната. Според Министерството на вътрешните работи в периода 2001-2002 г. около петстотин муджахидини, самостоятелно или в рамките на терористична група Албанска национална армия, са участвали в различни сражения. В района на Куманово, членове на муджахидинска единица с около сто бойци действа на териториите на селата Слупчане, Матейче, Ваксинце, Отля и Липково. В района на столицата Скопие муджахидини участват във въоръжените конфликти в селата Танушевци, Брест, Малино маало и Арачиново. През август 2001 г. група муджахидини имаше

и в община Гази Баба в Скопие, където пет члена на терористичната група бяха убити, заедно с техния лидер „Тели“, който не беше македонски гражданин. Други петима бяха арестувани от македонските полицейски части. В района на Тетово, групи от муджахидини бяха разположени в селата Божовце, Вейце, Гайре и Порой.

От докладите на специалните служби, занимаващи се с борбата срещу терористичните прояви на територията на Република Македония става ясно, че през февруари 2001 г. две крила на муджахидинската организация са формирани в страната. Военното крило е под командването на Мухамед Хадафан Гамили, а политическото крило е водено от шейх Ахмед Али Седан.

Ислямски екстремисти продължават да действат на територията на Република Македония и след официалното приключване на кризата на 13 август 2001 година, когато бе подписано Охридското мирно споразумение. Така през 2004 година френски експерти по тероризма разкриха, че „до сто фундаменталисти, свързани с терористични организации действат на територията на Република Македония“.

През 2006 г. бяха организирани улични протести и демонстрации в Тетово и Скопие поради публикуването на карикатури на пророка Мохамед. Това бе първата публична проява на ухабитите и ухабитското движение. Протестите в Скопие започнаха след петъчната молитва пред джамията „Ая-паша“. В протеста участваха около 1000 души. Тълпата по улиците на столицата скандираше „Аллах е велик“. Много от участниците носеха черни забрадки, както черни и зелени знамена с арабски надписи. По същото време в град Тетово се събраха около 800 души пред Шарената джамия. Повечето от тези протестиращи бяха младежи и студенти. Двете основни албански политически партии - Демократическата партия на албанците и Демократичен съюз за интеграция се дистанцираха от протестите, но си отправиха взаимни обвинения за участие в протестите. Представители на Ислямската религиозна общност също осъдиха публикуването на карикатурите, но призоваха мюсюлманите да не се подават на провокации.

През 2007 година специалните полицейски части разкриха в района на Бродец, в северозападната част на страната, въоръжената група от местни албанци. Според полицейския доклад, групировката се готвела за продължителна въоръжена борба. При полицейската акция бяха задържани огромно количество боеприпаси и оръжия - минохвъргачки, картечници, пушки и снайпери, но силите на реда откриха и брошури, документи и други пропагандни материали на муджахидините. По-малко от година по-късно през месец януари 2008 г. един полицаи бе убит, а други двама бяха ранени по време на въоръжена атака от кола, движеща се до полицейската. Атаката бе извършена от трима души, които са били членове на Армията за национално освобождение през 2001 г. Подобен инцидент се случи през ноември 2008 г., когато друг полицаи беше убит и двама бяха ранени.

Ислямът в Македония - мост или бариера за радикализация

Както в повечето балкански държави, така и на територията на днешна Република Македония ислямът е донесен от османците, които управляват региона в продължение на пет века. Македония е единствената държава, която въпреки огромните заплахи по време на сръбската агресия в Хърватия, Босна и Херцеговина и Косово успя да неутрализира всякакви по-сериозни прояви на религиозен и етнически екстремизъм в страната. Младата държава не допусна на нейна територия да действат различни ислямистки организации, които пуснаха дълбоки корени в Босна и Херцеговина, Косово и Албания. Ако трябва да сравним Македония с друга балканска държава по отношение на мирното съжителство и високата степен на религиозна толерантност, то с пълно основание може да твърдим, че тя най-много се доближава до България. Това са двете държави, които граничеха с воюваща страна (Сърбия) през 90-те години на миналия век, но не допуснаха никакви екстремистки прояви, включително и религиозни. Малката балканска държава успя да преодолее и да контролира бруталната агресия на Слободан Милошевич, който само за няколко

седмици депортира над 300 000 косовски албанци през пролетта на 1999 г. Освен обикновени граждани, включително деца и възрастни, сред депортираните имаше множество бивши членове на Армията за освобождение на Косово, както и бойци на най-различни въоръжени групировки. Сред тях имаше косовски албански активисти на радикални ислямски организации, свързани със Саудитска Арабия, Турция или пък идващи от Босна и Херцеговина. Залятата със стотици хиляди депортирани албанци Македония трябваше да се справи и с опасността от инфилтриране на тези радикални елементи на територията на републиката, където живее мюсюлманско население.

Липсата на „тежка омраза“ между македонското и албанското население (християнското и мюсюлманското) най-добре си пролича по време на тригодишната жестока политическа криза, в която изпадна Република Македония в периода 2015-2017 година. Тогава управляващата партия на премиера Никола Груевски, за да запази властта, използва агресивна националистическа и антиалбанска пропаганда. Груевски, който в продължение на десет години управлява благодарение на партията, създадена от бившия ръководител на Армията за национално освобождение Али Ахмети Демократически съюз за интеграция (ДСИ), организира масови протести срещу т.нар. „Тиранска платформа“ в продължение на няколко месеца по централните улици на столицата. Участниците и преди всичко лидерите на протеста използваха груби и вулгарни определения срещу албанското малцинство. Риториката много напомняше на тази на сръбския диктатор Слободан Милошевич от края на неговата политическа кариера. Политическата криза от 2015-2017 година, която приключи с погром над македонския парламент на 27-ми април 2017 година, доказа две неща. В Република Македония „албанската заплаха“ се използва от управляващите до тогава за запазването на връзката с властите в Белград с крайна цел - Македония да не бъде напълно независима и суверенна държава. В същото време стана ясно, че в Република Македония местните албанци, включително и политическите лидери нямат необходимата подкрепа и сили за предизвикване на етнически сблъсъци, ако

не получат подкрепа от съседните Косово и Албания. Тук е мястото да отбележим и факта, че по време на голямата мигрантска вълна през 2015-2016 година през територията на Република Македония - основно от Гърция, минаха над 650 000 мигранти. Сред тях имаше и бойци на Ислямска държава. Страната успя доста успешно да се справи и с това предизвикателство. Най-големият риск за стабилността на Република Македония, включително и появата на радикални ислямистки организации идва отвън. Властите в Скопие са изправени пред една единствена опасност - да не допускат навлизането на нейна територии на джихадистки елементи от съседните Албания, Косово и малко по-далечната Босна и Херцеговина. В това отношение Република Македония трябва да получава и международна подкрепа за борба срещу тероризма. Последните официални данни сочат, че на територията на днешна Албания са намерили убежище поне 4800 бивши джихадисти. Всички те са потенциална опасност, не само за Република Македония, но и за останалите държави от региона.

МЮСЮЛМАНСКИТЕ ОБЩНОСТИ В СЪРБИЯ МЕЖДУ ИНТЕГРАЦИЯТА И РАДИКАЛИЗАЦИЯТА

Д-р Бисер Банчев

Роля и място на исляма в Сърбия

Република Сърбия е предимно християнска страна, но наследява и част от религиозното разнообразие на бившата югославска федерация. Според преброяването от 2011 г. почти 85% от населението изповядва източното православие, 5% принадлежи към католицизма, а мюсюлманите са малко над 3% (222 828 души). Както официалните статистически документи, така и водещият изследовател на мюсюлманските общности на територията на бивша Югославия Ахмет Алибашич отбелязват системния бойкот на преброяванията, проявен в населените с албанци общини в Южна Сърбия, което дава основание да се твърди, че фактическият брой на мюсюлманите в Сърбия следва да се увеличи с около 60 хиляди, а реалният им процент да се оцени на приблизително 4% от общото население.

Важна особеност при изповядващите исляма граждани на Сърбия е тяхната етническа и териториално-религиозна концентрация. Историческата област Санджак с главен град Нови Пазар обичайно се определя като мултиетническа, но в нея живеят почти две трети от всички мюсюлмани в страната. Традиционно те се чувстват обвързани със своите единовърци в Босна и Херцеговина и до разпадането на религиозното единство на мюсюлманите в бившето югославско пространство през 90-те години на XX век се подчиняват на върховният глава (реис-ул-улема) на югославските мюсюлмани, резидиращ в Сараево. Жителите на Санджак не са чужди на процесите на трансформиране на идентичности, които протичат в Босна. Промяната на националното наименование от Мюсюлмани с главна буква към бошнаци след 1993 г. е възприето и в Санджак (бошнав/бошняк се разглежда като национална категория, за разлика от босненец, което изразява географска и държавна принадлежност). Последното преброяване през 2011 г. в Сърбия

отчита 145 278 бошнаци, а 98% от тях са регистрирани в Санджак. Още 22 301 жители на шестте санджакски общини в Сърбия се определят като мюсюлмани по вероизповедание. Мюсюлмани са и албанците от общините Прешево, Медведжа и Буяновац. Извън посочените региони вероизповеданието е представено във всички големи градове на Сърбия, където към бошнаците и албанците се прибавя и част от ромската общност и други по-малки групи.

Правен статус на ислямската общност, отношения с държавните институции, наличие на различни ислямски течения, религиозни организации, ислямски училища

През 90-те години на XX век за тяхното духовно спасение се грижи „Ислямската общност в Сърбия“, която разглежда себе си като част/поделение от по-голямото мюсюлманско семейство в бивша Югославия и се подчинява в религиозно отношение на великия мюфтия (реис-ул-улема) на Босна и Херцеговина. На местно ниво духовен лидер е мюфтията на Нови пазар Муамер Зукорлич, който от 1993 г. контролира вакъфски имоти, издателства, медии и образователни институции, а също се стреми да бъде главен посредник за даренията, пристигащи от Турция и страните от Близкия и Средния Изток. Първото демократично правителство в Белград след падането на Милошевич толерира мюфтията и през 2002 г. му разрешава да открие т.нар. Международен университет в Нови пазар, който е регистриран като религиозна фондация (вакф) и провежда обучение по ислямска теология без да е получил необходимата акредитация. Зукорлич монополизира и издаването на „халал“ -сертификати, които са необходими при износа на храни за мюсюлманските страни.

Засилващите се международни контакти на мюфтията и обвързаността му с влиятелни фактори в Босна и Херцеговина се посрещат с подозрение от властите. През 2007 година е създадена алтернативна религиозна структура – „Ислямска общност на Сърбия“. Тя се ръководи от стария кадър от времето на Тито – белградския мюфтия Хамдия Юсуфспахич и неговото семейство. Формално ръководство-

то на новата структура е предадено на мюфтията на санджакската община Тутин Адем Зилкич, а постът на негов заместник се заема от Мохамед Юсуфспахич, син на Хамдия. Съответно – местните имами, в зависимост от своите убеждения, а често пъти – и от роднинска обвързаност, разпределят своята лоялност между групите на Зукорлич и Юсуфспахич. Адем Зилкич е провъзгласен за реис-ул-улема, което подчертава пълната независимост на сръбските мюсюлмани. Хамдия Юсуфспахич получава титлата почетен велик мюфтия.

Наличието на две ислямски общности не позволява на вярващите да се възползват от законите за реституция. Съответно социалните функции на религиозната благотворителност са затруднени. Мюфтията Зукорлич решава проблема чрез силово завладяване на бившите вакъфски имоти и управлението им без документи за собственост.

Муамер Зукорлич остава 22 години начело на „Ислямската общност **в** Сърбия“ до януари 2014 г. , когато се оттегля от поста и на негово място е избран близкият му сътрудник и ректор на Международния университет в Нови пазар – проф. Мевлуд Дудич. Зукорлич остава санджакски мюфтия. На инаугурацията на Дудич пристига лично реис-ул-улема Хюсеин Кавазович от Сараево.

През 2016 година е подменено и ръководството на „Ислямската общност **на** Сърбия“. Тя е оглавена от Сеад Насуфович от Бйело поле в Санджак, дотогавашен председател на духовния съд на общността.

И двете конкурентни организации имат свои поддръжници сред албанците от долината на Прешево, където действат повече от 60 джамии, но по-голямата част от тях се управляват от трета институция - локалната структура на Ислямската общност на Косово.

„Ислямската общност **в** Сърбия“ е по-активна в образователната сфера. Тя контролира няколко основни мюсюлмански училища в различни градове, а в Нови пазар – една гимназия и факултет за ислямски науки. В последния се обучават и преподаватели за сръбските държавните училища по предмета „Вероизповедания – ислямска религия“. Има и студенти от други държави, предимно от Босна и Херцеговина. Факултетът е част от Международния университет в Нови пазар.

Политически партии, свързани с ислямската общност

В политическия живот на сръбските мюсюлмани доминират две партии. Те групират около себе си множество по-малки партии, по-голяма част от които съществуват само на документ. Най-силната политическа фигура е зъболекарят Сюлейман Угянин, който през 1991 г. организира непризнат от властите референдум за автономия на Санджак. В този период той създава Партията на демократическото действие. Тя възниква като клон на голямата босненска партия със същото име, но още през 90-те години връзките между двете партии са прекъснати под натиска на Белград. Властите създават допълнителни затруднения на местните политически лидери като разпределят шестте общини на историческия регион Санджак в две различни административни области. Биографията на Угянин включва кратко политическо изгнание в Турция, след което той се завръща в Сърбия, където многократно е избран за народен представител, а от 2004 до 2008 г. е кмет на Нови пазар. Угянин понякога е наричан „Санджакският Милошевич“, а областта е определяна от чуждестранни дипломати като негово „феодално владение“. След изборите от 2008 г. Угянин е включен в правителството, където отговаря за слаборазвитите райони.

Политическата роля на Угянин се оспорва единствено от бившия му заместник по партия Расим Ляич, който създава самостоятелна формация още през 90-те години. Той провежда по-мека политика по отношение на властите в официален Белград и по тази причина е абониран за министерски пост във всички правителства в периода сред демократичните промени от 2000 г.. Ляич е лекар и е роден в Нови пазар. Това му позволява да балансира влиянието на Угянин, който няма силна родова опора в града и общината. Двамата лидери ревностно си оспорват контрола над областта като в някои случаи се стига и до физически сблъсъци между техните привърженици.

Съперничествата се изострят особено силно при изборите за Национален съвет на бошнашкото малцинство. Правомощията на Националния съвет са в образованието, културата, езика и меди-

ите. Особено при бошнаците е, че те са почти изцяло съсредоточени в общините на Санджак, което превръща на практика техния Национален съвет в регионален парламент. На изборите през 2010 г. Зукорлич се противопоставя на традиционните партии и регистрира листа от свои привърженици. Стига се до продължителна патова ситуация. Правителството не е съгласно да толерира опитите на мюфтията да обедини религията и политиката. Министерството на човешките права и малцинствата продължава служебно мандата на стария Национален съвет, ръководен от депутата от партията на Углянин Есад Джуджевич. В отговор Зукорлич инициира създаването на нова партия – Бошнашка демократична общност, председателствана от неговия шурий Емир Елфич. Партията е регистрирана като малцинствена. Така мюфтията извървява пълен път до включването на религията в политиката. През 90-те години той е близък на Углянин, следващото десетилетие се ползва с поддръжката на Ляич, докато накрая отхвърля всички и става самостоятелен политически фактор.

Истинското съотношение на силите се проверява през 2012 г., когато се провеждат редовни избори на всички възможни нива – президентски, парламентарни и местни. Зукорлич показно се разграничава от пряко участие в политиката, като заявява че само подкрепя Бошнашката демократична общност, но в крайна сметка не устоява на изкушението и се кандидатира за президент. Той се класира предпоследен от общо 12 кандидата на първия тур от президентските избори. Следва да се отчете обстоятелството, че мюфтията успява да привлече на своя страна гласовете на албанците от долината на Прешево, които обичайно бойкотират определянето на държавния глава на Сърбия.

Парламентарната надпревара запазва баланса между регионалните партии. Ляич е избран от листата на дотогава управляващата Демократическата партия, а Углянин печели самостоятелно два мандата. Коалицията на малки малцинствени партии, организирана от Зукорлич, печели един мандат, който естествено се заема от шурия на мюфтията.

Голямата политическа промяна след изборите не се отразява на Угянин и Ляич, които са включени и в новото правителство. Така практическите послания на правителството по приемственост в политиката на етнически мир надделяват над задължителните в съвременната политика, и особено на Балканите, популистки изявления. Едно от правомощията, които получава Угянин в правителството е съпредседател от сръбска страна на Смесената междуправителствена комисия с Турция за двустранно икономическо сътрудничество, а също и на тези с Ирак, Алжир, Мароко и т.н.

През март 2013 г. Зукорлич успява да се скара с шурей си Емир Елфич. Мюфтията е принуден да създаде нова партия под името Бошначка демократическа общност на Санджак. В кампания за извънредните парламентарни избори през 2014 г. партията на мюфтията се включва в коалиция, ръководена от Либерално-демократическата партия на Чедомир Йованович. Либерал-демократите предприемат тази стъпка след като пропадат преговорите им за коалиция с Угянин. Общата листа не успява да прескочи изборния праг и остава извън парламента. Угянин печели дежурните два мандата, а Ляич този път е част от победилата предизборна коалиция на Прогресивната партия, ръководена от Александър Вучич.

През есента на 2014 г. изтича и мандатът на националните съвети на малцинствата. Този път листата на Угянин побеждава и той е избран за председател на съвета на бошнаците.

Честите парламентарни избори оказват известна роля за разместване на политическите пластове сред сръбските мюсюлмани. В национален план намалява ролята на Угянин, а след извънредните избори от 2016 г. Зукорлич е избран за народен представител. На президентските избори през 2017 г. и Зукорлич и Ляич подкрепят победната кандидатура на дотогавашния премиер Александър Вучич.

През целия период след 2000-та година политическите формации на албанското малцинство успяват да изпратят по един или по двама депутати в различните състави на сръбския парламента и да удържат контрола над местната власт в долината на Прешево.

Чуждестранно влияние върху местните ислямски общности

Сръбските мюсюлмани нерядко търсят подкрепата на своите еднoверци зад граница. Най-често погледите им се насочват към Турция и към Босна и Херцеговина. Междусобният конфликт сред мюсюлманите в Санджак създава затруднения на турското правителство, което в този период показва нарастваща амбиция да играе водеща и обединителна роля за балканските мюсюлмани. Турският външен министър Ахмет Давутоглу отправя официален призив за обединение на двете ислямските общности при посещението си в Сърбия на 25 октомври 2011 г. Визитата е предшествана от совазки на турския посланик и изпращане на висши ислямски духовници от Турция в Сърбия и в Босна и Херцеговина в опит да подготвят споразумение. Посредничеството претърпява неуспех. Основна роля в провала изиграва мюфтията Юсуфспахич, зад който продължава да стои сръбското правителство. За властите в Белград е неприемлив предвиденият механизъм върховният мюфтия от Сараево да утвърждава главата на сръбските мюсюлмани. Проблем има и със Зукорлич, който не е съгласен да се оттегли от сцената и да приеме предлаганото му доброволно изгнание в Турция.

Турската дирекция по религиозните въпроси (Дианет) организира нови опити за обединение на двете сръбски ислямски общности, които предвижда Зукорлич и Зилкич да отстъпят от водещите си позиции, като продължат да работят като духовници в новата структура на по-ниско ниво. Намесата на Дианета се възприема като заплаха от Зукорлич, който през август 2013 г. обвинява Турция, че финансира неговите противници. Подобни реакции ограничават турската активност сред сръбските мюсюлмани.

„Ислямската общност в Сърбия“ търси подкрепа в Босна и Херцеговина и първоначално я намира при члена на колективното председателство Бекир Изетбегович, но последният я оттегля под влияние на Углянин. Съюзници в Босна и Херцеговина се търсят и чрез включване в горещите теми на обществените дебати, като тази за геноцида в босненския град Сребреница през 1995 г. Мюф-

тията Зукорлич получава адресна регистрация в града, а впоследствие дори гласува на общинските избори в Босна и Херцеговина.

Зукорлич продължава да разчита на реис-ул-улема в Сараево. Зукорлич и великият мюфтия на Босна и Херцеговина Мустафа Церич участват в Мека на срещата на Организацията за ислямско сътрудничество (бившата Ислямска конференция) през месец юни 2012 г. В официалната декларация е включен и абзац, призоваващ Сърбия да прекрати изолацията на бошнаците от Санджак и от Босна и Херцеговина, да не руши единството на ислямската общност, да не застрашава вакъфските имоти и да започне да подпомага възпитателно-образователните ислямски институции. Церич и Зукорлич са включени в състава на върховния съвет на организацията.

Мустафа Церич в края на мандата си поизнася религиозна присъда „фетва“ срещу конкурентния сръбски мюфтия Адем Зилкич. Позицията е продължена от новия върховен мюфтия на ислямската общност в Босна и Херцеговина Хюсеин Кавазович, който посещава Нови пазар и участва в различни мероприятия, организирани от Зукорлич.

Процеси и тенденции сред ислямската общност в страната – рискове от радикализация и влияние на идеологията на „Ислямска държава“

Склонността за използване на силови аргументи при решаване на политически спорове сред сръбските мюсюлмани не дава възможност да бъде разгледана в чист вид темата за рискове от радикализация сред ислямската общност. Например мюфтията Зукорлич обявява 4 септември за ден на мъчениците за свободата на Санджак. На тази дата през 1944 г. са разстреляни водачите на местните мюсюлмански сили за самоотбрана през Втората световна война, които са обвинени за сътрудничество с германските окупатори. Впоследствие инициативата е иззета от Углянин. Той ръководи отбелязването на 70-та годишнина от разстрела на санджакските политически и военни лидери от комунистическите партизани. В голямото възпоменателно шествие младите хора носят униформи на

мюсюлманските сили за самоотбрана от войната. Случаят предизвиква сериозна загриженост в цялата страна. През следващите години младежите участват в манифестацията без униформи.

След като Углянин не е включен в новото правителство след изборите през 2014 г. той за първи път от много години напомня искането за автономия на Санджак. Буквално месеци по-рано Углянин е критикувал Зукорлич за подобно искане с аргумента, че икономиката е по-важна от автономията.

Чувствителна е и темата за изучаването на майчин език. Разделянето на югославската федерация е последвано и от разделянето на единния дотогава сърбохърватски език. Бошнашката нация и нейните малцинства в бившите югорепублики отстояват правото си на свой език. През февруари 2013 г. в Санджак е поставено официално начало на преподаване на бошнашки език и открити уроци по босненска история и култура. В различни моменти преди и след това съперничаещи се мюсюлмански лидери обвиняват правителството, че препятства процеса.

В хода на кампанията за избори на национални съвети през 2014 г. към властта се отправят нови претенции, че правата на мюсюлманите не се спазват. Председателят на служебния Бошнашки национален съвет Есад Джудежевич, който е водещ активист от партията на Углянин, организира кампания за премахване на сръбските окончания „ич“ и „вич“ от имената на бошнаците и сам променя фамилията си на Джуджо.

Рекрутиране на джихадистки бойци

Много по-сериозни притеснения предизвиква постоянно нарастващата информация за мюсюлмани от региона на бившето югославско пространство, които загиват като доброволци-джихадисти в Сирия. Наблюдатели и официални лица изразяват безпокойство от разпространението на ухабизма в региона през цялото първо десетилетие на XXI век, а през 2011 г. екстремист с произход от Санджак обстрелва американското посолство в Сараево. Други санджаклии,

разследвани като негови съучастници са открити през следващите години в Сирия. В началото на 2014 г. се разпространяват имената на първите загинали от Сйеница и Нови пазар. До края на годината към списъка се прибавя още един жител на Нови пазар. През пролетта на следващата година вътрешното министерство в Белград огласява данни за повече от 30 сръбски граждани, които воюват в Сирия и Ирак. През 2015 г. председателят на парламентарната комисия за контрол на службите за сигурност Момир Стоянович, който е и бивш директор на военното разузнаване съобщава, че в Сирия са отишли да воюват 37 души, а седем от тях са загинали.

В Босна и Херцеговина е арестувана и предадена на сръбските власти 19-годишна жена, завърнала се от бойните полета в Близкия изток. Тя е родена в град Смедерево на река Дунав, но бащината ѝ фамилия е албанска, а съпругът ѝ е гражданин на Босна и Херцеговина. Границите в Западните Балкани са опасно пропускливи за агитаторите на радикалния ислям. През 2015 г. сръбските служби за сигурност установяват, че ислямски теолог от косовския град Призрен, който символично носи прякора „Шейха“, с помощта на бошнак – сръбски гражданин, използва джамията в град Нови пазар, за да агитира богомолците да се присъединят към „джихада“ в Сирия. Джамията не е център за вербуване на доброволци, но там може да се направи връзка с хора, воюващи на страната на „Ислямска държава“.

През 2017 г. сръбският министър на вътрешните работи Небойша Стефанович съобщава, че 49 души от Сърбия са заминали да се бият на страната на „Ислямска държава“, като някои са загинали, други все още са там. Преди това Момир Стоянович говори за 70 сръбски граждани в „Ислямска държава“. Обяснение за различните числа дава мюфтията Зукорлич през март 2018 г., когато алармира, че в кюрдски лагер близо да границите на Сирия, Ирак и Турция са задържани 11 сръбски граждани – жени и деца и призовава те да бъдат освободени и върнати у дома. Няма съмнение, че част от сръбските джихадисти са били придружавани от своите семейства.

Риск от терористични актове, свързани с радикални ислямистки групировки

Според изследователя на ислямския радикализъм на Балканите Кристофър Делизо на ранните етапи от своето утвърждаване като лидер Зукорлич е получавал финансова и морална подкрепа от ухабитски среди, както директно от Саудитска Арабия, ОАЕ и Иран, така и чрез посредничеството на структури в Босна и Херцеговина. Контролирани от Зукорлич младежки мюсюлмански активисти в Санджак се радикализират. Те провокират през 2006-2007 г. няколко инцидента, при които нападат и заплашват умерени местни имами, модерно облечени жени и участници в музикални концерти. През 2007 г. в близост до Нови пазар е разкрит таен склад с оръжие, взривни материали, униформи и пропагандна литература. Екипировката е получена по линия на съществуващите ухабитски връзки. Точно от тези среди излизат участниците в атентата срещу американското посолство в Сараево през 2011 г. и сръбските джихадисти в Близкия изток.

През следващите няколко години най-радикалните елементи се намират извън сръбска територия, но с промяната на хода на военните действия в Близкия изток вниманието отново се насочва към родната им. На 10 юли 2015 г. в Ютюб е публикуват заплашителен видеозапис на „Ислямска държава“, в който на фона на религиозна песен е отправена заплаха, че Сърбия ще бъде първата мишена на джихадистите, които след това планират да „върнат шариата“ и в останалите страни от Западните Балкани. Посланието е публикувано ден преди сръбският премиер Александър Вучич да посети Сребреница за отбелязване на 20-годишнината от избиването на босненски мюсюлмани през войната за югославското наследство. В хода на посещението Вучич е подложен на организирано нападение с камъни. Ситуацията се усложнява допълнително с многократното нарастване на бежански потоци от Близкия Изток към Западна Европа. Оказва се, че някои от участниците в парижките атентати от ноември 2015 г. са преминали през сръбска територия. Експерти предупреждават, че тероризмът може да прерасне във въоръжени сблъсъци на Балканите.

През март 2016 г. трима завърнали се привърженици на „Ислямска държава“ са задържани в Косово за планиране на атентати в Сърбия. През лятото на същата година в социалните мрежи е публикуван запис, на който въоръжени мъже палят сръбското знаме, облечени в униформи на босненската мюсюлманска армия от времето на войната през 90-те години на XX век.

През 2016 г. мюфтията Зукорлич получава специално внимание от „Ислямска държава“ във формата на видеообръщение, призоваващо към неговото убийство, определяйки го като предател, опозорил поста си на духовник и станал депутат в християнска държава.

По същото време е направено специално социологическо проучване, което показва, че почти една пета от младите мюсюлмани между 16 и 27 години в Санджак оправдават насилието в името на вярата. Почти една четвърт отказват да отговорят на въпроса дали знаят какво е „Ислямска държава“. Около 10% са отговорили положително на въпроса оправдано ли е да отидеш в друга страна, за да воюваш, ако по този начин се защитава вярата. Според социолозите младите мюсюлмани в Санджак са социално изолирани и „атомизирани“. Те не вярват на имамите, на политическите партии, на неправителствените организации, на съседите, а само на членовете на семействата и партньорите си. Това е самота, която съчетана с заплахата на колективно ниво лесно генерира отваряне към радикалните политически становища.

Такива хора са податливи на радикалната пропаганда, разпространявана през социалните мрежи. Поредното заплашително послание от „Ислямска държава“ е отправено през лятото на 2017 г. на специализираното онлайн списание „Румиях“ (Румелия). В него се отправят заплахи от терористичните нападения срещу сърбите заради „убийствата на мюсюлмани в Босна и Косово“.

Мерки срещу опасността от радикализация

Сръбската държава отделя сериозно внимание и предприема поредица от мерки срещу ислямската радикализация в законодател-

ната сфера, съдебното преследване и дейността на специализираните служби. Наред с това се провежда и планомерна политика по интеграцията на мюсюлманската общност и нейните лидери.

Показателен пример е, че именно министър Расим Ляич бие тревога, а депутати от неговата партия предлагат законова промяна, насочена срещу участниците в чуждестранни военни конфликти. В началото на есенната си сесия през 2014 г. новият парламент приема закон, предвиждащ затвор за сръбски граждани, които участват, подпомагат или набират участници във въоръжени конфликти зад граница. Прилагайки точно тези текстове през април 2018 г. Специалният съд в Белград осъжда на общо 67 години затвор 7 обвиняеми за тероризъм и сътрудничество с „Ислямска държава“. Трима от тях са съдени задочно. Оценката е, че групата е изпратила най-малко 24 души на бойното поле в Сирия.

Случаят е пример и за успешно международно сътрудничество. Един от обвиняемите е депортиран от Турция в Сърбия. Поради връзките на сръбските мюсюлмани с техни сънародници в Босна и Херцеговина (когато става дума за бошнаци) и с Албания, Косово и Западна Македония (когато става дума за албанци) специализираните органи на Сърбия целенасочено събират информация за процесите в съответните страни и за възможните източници на заплахи.

Не по-малко важна е политиката на приобщаване на мюсюлманската общност към държавата. При формирането на местните органи на властта големите национални партии винаги се стремят да сключат необходимите коалиции с местните политически лидери и водещите представители на мюсюлманското вероизповедание в съответната община. Те от своя страна успешно се инкорпорират в местните и националните структури на властта. Централната власт също търси баланс и се стреми има повече от един съюзник в Санджак. Расим Ляич преминава безконфликтно от правителство в правителство, където се допълва от Сюлейман Углянин. След 2014 г. само Ляич остава министър, но отдалечаването на Углянин от столицата увеличава възможностите да сътруд-

ничество на мюфтията Зукорлич с управляващите до степен, че след изборите от 2016 г. той да получи председателството на парламентарна Комисия по образование, наука, технологично развитие и информационно общество. Не са забравени и други изявени представители на мюсюлманската общност. Правителството на Вучич изпраща Мохамед Юсуфспахич като посланик в Саудитска Арабия, а Емир Елфич – като посланик в Ливан.

Усилията си струват. Когато на 11 юли 2015 г. сръбският премиер Вучич е атакуван с камъни, при предварително организирано нападение, когато отива на поклонение пред жертвите на Сребреница, което само по себе си е сериозно предизвикателство за сигурността в региона, мюфтията Зукорлич дава изявление пред информационните агенции, че подкрепя политиката на помирение, водена от Вучич и пожелава на премиера да остане твърд по избора път. След него ръководството на Бошнашкия национален съвет дава изявление в същия дух. Призивите за спокойствие идват в най-необходимия момент.

Подобно съвпадаща позиция се наблюдава и по отношение на религиозния екстремизъм. Той се осъжда както от Ляич, който е вносител на законопроекта осъждащ участието в чуждестранни военни структури, така и от Бошнашкия национален съвет, ръководен от Углянин.

Изводи

Проследяването на процесите в мюсюлманската общност на Сърбия налага впечатлението за една наглед парадоксална ситуация. На външен план се открояват периодични остри крайни изявления на лидерите за нарушени права на мюсюлманите, които често се приемат твърде сериозно от техните привърженици. При сравнение с водещите фигури на големите национални партии се установява, че всъщност това е израз на един „мъжкарски“ стил в реториката на политиките, които по този начин легитимират своето лидерско присъствие. Подобно поведение е част от сръбската политическа традиция, но то не винаги си дава сметка за емоционалните чувства на избирателите,

които са допълнително изострени от безработицата, икономическата изостаналост и нарастващия брой млади хора, търсещи своята житейска реализация. Роднинският патронаж и политическият клиентелизъм са неминуема част от местната политика в един изостанал регион като Санджак. Води се ежедневна борба за контрола и разпределението на местните ресурси, които са много важен източник на влияния, на препитание, а дори и в някои случаи - на оцеляване. Местните лидери често са склонни да легитимират социалната си роля с опасността от „външни врагове“ и собствената заявена готовност за силов отговор. Това не винаги се разбира от техните привърженици, които понякога стигат и до физически сблъсъци. Партийните босове трудно контролират привържениците си сред нарастващата безработица в региона и са склонни да прибегват до рискованото смесване на религия с политика и на социални с етнически проблеми. Не всички членове на общността успяват да намерят своето място в този сложен баланс. Безмилостно експлоатираните им чувства са на ръба на емоционалното напрежение, което търси своя одушник. Някои го намират в изкушението на ислямската радикализация.

Подобни предпоставки мога да изправят пред изпитания отношенията между православни християни и мюсюлмани в Сърбия, а и в цялото бивше югославско пространство. Допълнително следва да се отчита и албанския проблем, който несъмнено е национален, но при определен обстоятелства и подходящи условия за радикализация може да придобие религиозни измерения.

Сравнена със своите съседи Сърбия изпраща по-малко джихадисти в Близкия изток. Това може да се дължи както на относително по-малкия дял на бошняци и албанци спрямо останалото население на страната, така и на югославското наследство, което толерира светския ислям. В този смисъл сръбските мюсюлмани могат да се превърнат в една ефективна бариера срещу радикализацията. От друга страна подценяването на проблема може да доведе до развитие на опасни тенденции, за които подсказват някои от събитията през последните години.

ИСЛЯМЪТ В ТУРЦИЯ

Петър Воденски

Религиозни вярвания - роля и място на исляма

Преобладаващата в Турция религия е ислям, около 99.8% от населението се определят като мюсюлмани. Според общоприети проучвания, около 80% от населението на съвременна Турция са сунити, а 20% - шиити-алевити. Ислямът е наложен по днешните земи на Турция към втората половина на XI век, когато селджукските турци извършват експанзия в Източен Анадол. От 1517 г. султанът става единствен халиф (от арабски „приемник“, „наместник“ на пророка Мохамед, върховен глава на ислямската община, осъществяващ духовно и светско ръководство в ислямския свят).

След Първата световна война, група патриотично-националистически настроени офицери и интелектуалци, начело с Мустафа Кемал, отказват да приемат Севърския мирен договор и започват въоръжени действия, прераснали в национално-освободителна война. През 1923 г. се създава Република Турция (Лозански мирен договор). Републиката се изгражда от Мустафа Кемал, наречен Ататюрк (баща на турците) върху идеология, почиваща на шест принципа: *народност, републиканизъм, национализъм, светска държава, етатизъм* (държавен контрол в икономиката), всичко това изискващо *реформизъм*.

Реформите на Ататюрк обхващат буквално всяка област на турското общество, включително ролята на религията. На 1 ноември 1922 г. е ликвидиран султанатът, а на 3 март 1924 г. – халифатът (отменена е и длъжността на Шейх-ул-Ислям, като всички религиозни въпроси са поверени на Дирекция по религиозните въпроси (Дианет) – (*Diyanet İşleri Başkanlığı*). През следващите години са дадени равни с мъжете права на жените (1926-34 г.), забранява се носене на фесове и хиджаб (25 ноември 1925 г.), приема се Граж-

дански кодекс (през март 1925 г. се ликвидират шериатските съдилища и се въвежда гражданско съдопроизводство), на 30 ноември 1925 г. се закриват религиозните секти и ордени. Тези реформи – особено в религиозната сфера – са срещали остър отпор от страна на духовенството и са предизвиквали организирането на метежи, които Ататюрк потушава радикално.

Ататюрк и неговите сподвижници разглеждат организираната религия като анахронизъм, противопоставящ се на „цивилизацията“, която, според тях, е рационална, светска култура. Когато през 20-те години на миналия век (и след това) се е пристъпило към реформи с оглед светско общество, реформистите се стремят да премахнат религията от сферата на публичната политика и да я ограничават до личния морал, поведение и вяра. Целта на тези промени е била ислямът да бъде поставен под контрола на държавата.

Политически партии и връзките им с исляма

При всички положения, по времето на Ататюрк ислямът постоянно е играел неизличима роля в частния живот на гражданите. Тази роля се засилва след отслабването на политическия контрол през 1946 г. Новопоявилата се Демократическа партия (ДП) с лидер Аднан Мендерес включва в програмата си някои политики, насочени към изпълнение възделенията на религиозните кръгове, което ѝ печели техните гласове на изборите.

След идването на ДП на власт, постепенно започва да се удовлетворява необходимостта от възстановяване на религиозното обучение в държавните училища. През 50-те години на миналия век религиозното обучение става задължително в училищата – освен когато родителите изрично не желаят това. През 1949 г. се създава Факултет по духовно образование в Анкарския университет, за обучение на учители по ислям и на имами. През 1951 г. правителството на ДП създава специално средно училище (Имам Хатип) за обуче-

ние на имами и проповедници. През 1982 г. религиозното обучение става задължително за учениците в началното и средното училище.

През 1960-те години партията-наследник на ДП е Партията на справедливостта (ПС), начело със Сюлейман Демирел, която постепенно се отдръпва от аграрните райони, а освободеното от нея място се заема от нововъзникващи партийки с религиозна насоченост. Дълбоките промени в обществото извикват на преден план съответните политици, които да притежават умения да експлоатират религиозните настроения на избирателите. Такъв политик е Неджметтин Ербакан. Той, на основата на идеологията „Национален възглед“ (*Millî Görüş*) създава една след друга няколко про-религиозни партии (на първия конгрес през 1970 г. на създадената от Ербакан Партия на националното спасение - прегърнала ислямистката политическа философия - за първи път на партиен форум прозвучава възгласът „Аллах-у-акбар“).

Говорейки за подобни политици, следва да подчертаем и ролята на сегашния президент Реджеп Тайип Ердоган. Членувал е в Партията на благоденствието на Ербакан, избран е за кмет на Истанбул през 1994 г.; след излизането на партията от властта (под натиска на военните) и нейната забрана е осъден на 4 месеца затвор. През 2001 г. учредява Партията на справедливостта и развитието (ПСР), която побеждава на парламентарните избори през ноември 2002 г. Обремененото със затвор съдебно минало на Ердоган първоначално не му позволява да стане министър-председател, но впоследствие законът е променен. През 2014 г. е избран за президент, а след спечелването на референдума (2017 г.) за промяна на Конституцията и превръщането на републиката от парламентарна в президентска, през 2018 г. е избран за президент, като оглавява изпълнителната власт. Заедно с това Ердоган запазва положението си на лидер в партията.

Една от причините през 70-те и 80-те години на миналия век ислямът да намери политическо възраждане е, че лидерите вдясно от центъра разглеждат религията като лост за борба срещу левите

и левичарски идеи, добили популярност в обществото. Появява се много силна и влиятелна група интелектуалци, организирани в т.нар. „Интелектуално огнище“ (*Aydınlar Ocağı*), която проповядва, че истинската турска култура е синтез между турските традиции преди приемането на исляма и правилата на самия ислям.

Отношение на държавните институции към ислямските общности – правен статут, наличие на ислямски течения и религиозни организации

Толерантното отношение на държавата към исляма води до развитието на частни религиозни инициативи, включително строеж на нови джамии и религиозни учебни заведения в градовете, установяване на ислямски центрове за проучвания и провеждане на конференции, посветени на исляма, развитие на ислямски вестници и списания, откриване на здравни ислямски центрове и сиропиталища, както и финансови институции и кооперативи. През 1994 г. започва да излъчва първият ислямски телевизионен канал (Канал 7), първо в Истанбул, а след това и в Анкара.

Турция е първата мюсюлманска страна, която през 1925 г. официално забранява носенето от жените на хиджаб. За първи път през 1984 г. тогавашният министър-председател Тургут Йозал, следвайки политика на „синтез с исляма“, отменя тази забрана, но под натиска на светски настроената част от обществото, той възстановява забраната през 1987 г. През 2008 г. правителството на Ердоган прави нов опит да махне споменатата забрана в университетите, но Конституционният съд я оставя в сила. През 2010 г. забраната е отменена, а през 2013 г. се разрешава носенето на хиджаб в държавните учреждения. През 2014 г. е отменена забраната за носене на хиджаб в горните класове на държавните училища. През 2015 г. Висшият военен съд на Турция анулира забраната за носене на забрадки от страна на роднините на военнослужещите, при посещения в казармите.

Развитие получават и ислямските секти, движения и организации, като Накшибенди, Бекташи, Нурджу и др. Те също имат свои медии. Смята се, че немалка част от турския политически, икономически и културен елит членува в тях (всеизвестен бе фактът, че бившият министър-председател, а по-късно и президент Тургут Йозал членуваше в Накшибенди, а за Ердоган също се смята, че е „много близък“ до Накшибенди). Например, самите членове на Сюлейманджи (повече от 100 000 души) не се смятат за ислямски орден, а за „следовници“ – те са влиятелна организация, сред редовете им има министри, депутати, основатели на политически партии (след създаването на ПСР последователите на Сюлейманджи се разделиха политически между Отечествената партия и ПСР). Сюлейманджи извършват хуманитарна, просветителска и друга дейност в Германия, Белгия, Холандия, Австрия, Франция, Швеция и Швейцария – общо 1 700 асоциации. Изборна подкрепа (преди изборите през юни 2018 г.) за Ердоган и ПСР изразиха и 14 организации на салафитите (твърди се, че турски салафити са участвали във въоръжените действия в Сирия на страната на радикалните групировки).

Религиозната благотворителна фондация Маариф (говори се, че тя е под контрола на президента Ердоган), не без помощта на Дианет и ТИКА (Агенция за развитие), както и други турски хуманитарни организации, служещи за прикритие на разузнаването МИТ (*Milli istihbarat teşkilatı*), понастоящем се имплантира на мястото на ФЕТО (гюленисти), при това не само в самата Турция, а и в страните от Балканите и сред турските общности в страните от Западна Европа, в които ФЕТО бе проникнала чрез учебни заведения, библиотеки и фондации.

Влиянието на създадената от Ататюрк Дирекция по религиозните въпроси (Дианет) се разраства през последните години. Бюджетът на тази дирекция (подчинена директно вече на президента) достига милиарди долара. През 2002 г. бюджетът ѝ е бил 325

млн. долара, а през 2016 г. е повече от 2 милиарда долара, което е с 40% повече от бюджета на вътрешното министерство и е колкото на Министерството на външните работи, на енергетиката и на културата и туризма, взети заедно.

Дирекцията се грижи за поддържане и строителство на джамии (почти 100 хиляди в Турция), за заплатите на имамите и т.н. Тя отделя средства и за мюсюлманските общности в чужбина – на Балканите, в западноевропейски страни с турски общности и др., където се стреми да изпраща свои имами и проповедници и да развива сред тях дейност, включително разузнавателна – след опита за преврат от 2016 г. Дианет нареди на своите служители в чужбина да следят и да докладват за дейност на гюленисти, като в Анкара са изпратени стотици разузнавателни доклади от десетина страни. Дианет има 150 хиляди служители, което де-факто представлява цяла армия на ислямизма. Дианет има лиценз за създаване на собствени медии – телевизия, радио, вестник и списания.

След 2011 г. Дианет започва да издава фетви, при поискване и техният брой непрекъснато се увеличава. В края на 2015 г., например, фетвите разясняват, че според исляма, „не трябва да се гледат кучета вкъщи, не трябва да се празнува християнската Нова година, не трябва да се играе на лотария, нито да се правят татуировки“. В. "Йени шафак" (официоз – пропагандира политиката на ПСР) периодично публикува тези фетви. Все пак, макар Дианетът да е правителствено учреждение, издаваните от него фетви нямат (поне засега) задължителния характер на закон в Турция.

По време на президентските и парламентарни избори през юни 2018 г., като своеобразна намеса в предизборната борба в Турция, опозицията дефинира подкрепата за ПСР от страна на мюсюлманските духовници, по-специално тяхната активна кампания за кандидатурата на Ердоган, като за целта се използваша религиозните вечери (ифтар) и мюсюлманските храмове (по време на

молитвите се отправяха призови за подкрепа на ПСР, а във всяка джамия или пред нейния вход бе поставен ликът на Ердоган).

Прави впечатление фактът, че Дианет полага грижи само за сунитите, докато алевитите са лишени от тях. Това поражда определено неравенство, тъй като данъци (от които се формира бюджетът) плащат наравно всички турски граждани, без оглед на изповядваната религия (алевитите посещават свои молитвени храмове – Джемеви, а проповедниците им се наричат „деде“).

Следва да се има предвид, че основен стълб на светското начало в Република Турция бяха военните, те се смятаха за най-ревностни крепители на заветите на Ататюрк. След Втората световна война турските военни направиха четири преврата, един опит за преврат и имаха едно обвинение в опит за преврат (което по-късно отпадна) – всичко това с цел да предотвратят – по техни оценки – отдръпването на определени политици от принципите на Ататюркизма, ислямизирането на обществото и заплахите пред националната сигурност. Определено трябва да се подчертае, че постепенното отслабване на ролята на военните в политиката на Турция и тяхното изтласкване в периферията води – освен до другите резултати – и до подкопаване на основите на светското начало, завещано от Ататюрк. Това изтласкване става не без помощта на Европа.

Ислямът и външната политика на Турция

През различните периоди на своето развитие, Република Турция е използвала за целите на външната си политика турския/тюркския национализъм и мюсюлманската религия сред страните, в които е властвала Османската империя. В зависимост от обстоятелствата и историческия период, това се е базирало на идеологията на „пантюркизма“, впоследствие и на „панислямизма“, „тюркско-ислямския синтез“, „стратегическата дълбочина“, но целта винаги е била една – засилване позициите на Турция сред тези страни.

В момента Турция е регионален фактор с амбиция да се превърне в глобален. С оглед добиване на предимство за своята политика, при нейното осъществяване, Турция – освен другото – хибридно използва всички достъпни средства: политически, военни, „мека сила“ в лицето на установяване на влияние върху тюркски и мюсюлмански групи в съседните страни. Това се осъществява чрез различни инструменти: разузнаване (МИТ), Дирекцията по религиозни въпроси (Дианет), Агенцията за сътрудничество и развитие (ТИКА), Института „Юнус Емре“, Агенцията за външни турци, НПО, политическо-партиен инженеринг в страните, в които условията разрешават това и др. Действа се на принципа „колкото е възможно – толкова“.

Първите посещения на Ердоган след избирането му за президент на изборите през 2018 г. бяха в Азербайджан и в т.нар. „Северно-кипърска турска република“. И на двете места, Ердоган използва израза „...ние сме един народ, разделен в две държави“.

Отношенията с държавите от Западните Балкани имат традиционно приоритетно значение за турската външна политика, като Турция нерядко ги разглежда през призмата на османското историческо наследство, а това на моменти има противоречив резултат и води до задълбочаване на съществуващата историческа обремененост и предразсъдъци. Западните Балкани са за Турция част от територията, на която тя трябва да упражнява влияние чрез тюркско-мюсюлманския елемент, започвайки от Албания, през Босна и Херцеговина, Санджак, Косово и Македония, през Тракия (България и Гърция). Но възжеланията на Турция не спират дотук. Следва Черно море (Крим - каузата на кримските татари и гагаузите в Бесарабия, като особено в Молдова за по-малко от 30 години тамошните гагаузи - православно население, говорещо на тюркски език, бяха подложени на настойчива „мека“ обработка, че са турци) и по-нататък на Изток – Кавказ (с тюркско-мюсюлманския елемент сред населението там), Средна Азия и до района Уйгур в Китай.

Основните параметри на турската външна политика спрямо Република Македония са да гради имидж на „покровител“ и най-верен съюзник на Скопие, подчертавайки винаги ролята на мюсюлманите в Р Македония. Турция официално определя босненските мюсюлмани като „братски народ“, а Сараево, наред със Скопие, е една от най-често споменаваните балкански столици в речите на президента Ердоган в контекста на налаганата визия за наличието на група държави, върху които се проектира турската мощ под формата на влияние, покровителство и солидарност. ПСР от години подкрепя босненския лидер Бакир Изетбегович, като подхранва сред мюсюлманите култ към неговия баща – Алия Изетбегович. Според сериала „Алия“ на турската държавна телевизия (сниман в Сараево и Мостар), на смъртния си одър Алия бил „завещал Босна на Ердоган и го помолил да се грижи за страната“. Турското държавно ръководство приоритизира отношенията с Косово, което се аргументира и с факта, че там живеят турски граждани с албански произход. Албания е възприемана като „приятелска и братска“ (в противовес на останалите страни от региона, спрямо Сърбия турската страна развива отношения и укрепва влиянието си главно на базата на икономическото сътрудничество, използвайки ТИКА).

Интересен е и въпросът за т.нар. ФЕТО (движението „Гюленисти“ – някои ги окачествяват и като мюсюлманска секта), обвинено като организатор на неуспешния опит за преврат от 2016 г. Наред с подложените след това на преследване стотици хиляди привърженици на проповедника, турската страна пристъпи към преследване на такива лица и в чужбина, чрез различен инструментариум. Например в Косово, Азербайджан и Украйна, МИТ проведе операции за насилствено „извеждане“ в Турция на т.нар. „гюленисти“ (впрочем, косовски политици изразиха публично несъгласие с операцията, проведена без тяхното знание). Опит за подобна операция на МИТ имаше и в Монголия.

Наличието на тюркски и мюсюлмански общности в страни от Западна Европа се използва от Анкара в предизборната борба – такива случаи имаше както преди референдума за промени в конституцията (април 2017 г.), така и преди изборите за президент и за Меджлис през 2018 г. Очевидно това бе окачествено като проблем за някои от страните като ФРГ, Холандия и Австрия, които не разрешиха подобна предизборна пропаганда на тяхна територия (това предизвика изостряне на отношенията им с Турция).

Дейността на изпратените от Дианет в други страни проповедници също предизвиква проблеми в някои страни на пребиваване. Свидетелство за това е случаят с Австрия, където – в периода на провеждане на изборите за президент и Меджлис в Турция за турските граждани в чужбина - правителството взе решение да затвори седем джамии (шест свързани с арабската общност и една – с турската) и екстрадира шест имами (всичките свързани с турската общност). Решението е следствие от констатирани нарушения на Закона за исляма и Закона за юридическите лица с нестопанска цел, свързани с лицензионния режим, формите на финансиране, както и проповядването на краен ислям. Подобно нещо се случи и преди изборите в България за Народно събрание през април 2017 г. – служебното правителство предприе т.нар. “принудителна административна мярка” спрямо шестима турски граждани (двама от тях – изпратени от Дианет имами с дипломатически паспорти), които бяха принудени да напуснат страната. Впрочем, подобна мярка бе предприета от българското правителство и през 2016 г. спрямо дипломат (аташе) в генералното консулство на Турция в Бургас (той също бе изпратен от Дианет).

В момента в европейските страни съществуват 11 политически партии, основани от „мюсюлмани или предимно мюсюлмански членове“. Във Франция имало три такива партии, в Испания – две, в България – три, в Австрия, Холандия и Гърция – по една. Според публикации в турски медии, тези партии се финансират от официал-

на Анкара, чрез различни инструменти. Любопитен е фактът, че – с изключение на България – в останалите страни това били маргинални организации с „незначително влияние“ върху политиката на съответната страна. По време на служебното правителство на България преди предсрочните парламентарни избори през пролетта на 1917 г., турският посланик в София бе поканен на среща в Министерството на външните работи и му бе обърнато внимание върху недопустимостта от намеса във вътрешните работи на страната под формата на партийно-политически инженеринг.

Турската политика с ислямските страни също е интересен момент от външната ѝ политика. За разлика от времената на Ата-турк, сега Турция всячески изтъква общата мюсюлманска база за отношения с тези държави. Анкара се самоизтъква като най-ярък защитник на палестинската кауза – което от своя страна доведе до проблеми с Израел.

Анкара поддържаше дискретни отношения с военно-политически групировки против Башар Асад в Сирия, търгуваше енергоносители с „Ислямска държава“ (когато журналист направи репортаж, че камионите, превозващи това гориво, са с регистрационни номера на турското разузнаване, този журналист – заедно с главния редактор на вестника – бе хвърлен в затвора „за разгласяване на поверителна информация“). С военните си операции в Африн и Манбидж, както и в Ирак, Турция показва, че е незаобиколим фактор в този регион.

Въпреки противопоставянето по линията сунити-шиити, съществуват много фини връзки между Турция и Иран по линия на сектите, главно Накшибенди и Сюлейманджи. Има „обосновани предположения“, че тези връзки се наблюдават и поддържат от МИТ. Разузнаването използва ислямските банки в Иран, в които има авоари на високопоставени съвременни турски ръководители.

Процеси и тенденции в ислямската общност – рискове от радикализация, влияние на идеологията на „Ислямска държава“, рекрутиране на джихадистки бойци

Що се касае до наличие в Турция на джихадисти (включително турски граждани) - бойци на ИДИЛ, това не е изключено, но по-важното е, че Турция се стреми да наблюдава и неутрализира такива бойци и се опитва да бъде призната за „най-неотклонния борец срещу джихадизма, бариера пред искащите да отидат в Европа джихадисти, пазител на европейските страни от тероризма“. Официално Ердоган отрича каквато и да било съпричастност към ИДИЛ.

В същото време опозиционно настроени спрямо Ердоган лица, намерили убежище в Западна Европа, твърдят за връзки на Ердоган с членове на Ал-Кайда, особено по време на „Арабската пролет“ и след това, когато той е опитвал да участва в инсталирането на прокси-режими от Тунис и Либия до Египет и Сирия. Според тези лица, Ердоган се е намесил в работата на съдебната власт във вилаета Ван, осуетявайки осъждането на местен жител (Осман Нури Гюлачар, имам на заплаза от Дианета) за връзки с Ал-Кайда, а впоследствие, в качеството си на министър-председател, е отказал да отговори на зададен от опозицията парламентарен въпрос по този повод. Нещо повече, същият Гюлачар е бил водач на листите на ПСР за изборите през юни 2018 г.

Въпросът „Светска или ислямска изглежда днес Турция“ се задава нерядко, при това не само във философски план. По Конституцията страната се подчинява на светски закони, а не на Шерията. Но ако сравним днешна Турция с това, което страната беше, например, преди 40-тина години или което беше преди 2002 г. (идването на власт на Ердоган), неминуемо ще забележим изключителни промени в религиозната сфера. За това време на територията на страната са построени десетки хиляди нови джамии (само за времето от 2002 до 2013 г. са построени 17 000 нови джамии, а съществена

част от останалите от османско време са реновирани). Съществуващата забрана за носене на хиджаб от работещите в публичния сектор – учители, юристи, парламентаристи и т.н., бе вдигната от ПСР. През ноември 2015 г., жена-съдия стана първата жена, която води съдебно дело, носейки хиджаб. А през август същата година г-жа Айсен Гюрсан стана първият министър в турското правителство, носеща хиджаб. Училищата Имам Хатип обучават студенти за заемане поста имам. През 2002 г. е имало 65 000 студенти в такива училища, през 2013 г. броят на студентите е вече 658 000, а през 2016 г. стават 1 млн. души. Въведени са задължителни религиозни курсове в училищата. При първоначалното организиране на курсовете по Коран децата, които изразят желание, трябваше да са навършили 12-годишна възраст. Това бе отменено от правителството на ПСР, а през 2013 г. бе експериментално въведен такъв курс и за децата в предучилищна възраст. ПСР въведе през 2013 г. закон за забрана на рекламата и продажбата на алкохолни напитки в радиус от 100 метра от джамии и училища. Телевизиите бяха задължени да „изрязват“ или да затъмняват/скриват сцени, показващи в техните предавания алкохолни напитки.

Социологически проучвания сочат, че 56.3% от турското население смята Турция не за светска, а за ислямска страна (през 2015 г. това число е било 45.5%, през 2016 г. – 37.5%, а през 2017 г. – 39.9%). Почти 50:50 са отговорите на въпроса дали страната е със „западна“ или „източна“ ориентация, а в преценката дали Турция има характеристиките на европейска или блискоизточна, надделяват вторите с 54.4%.

Същевременно в турското общество се чуват и гласове, че в последно време сред най-младата част от населението се наблюдава отдръпване от исляма и своеобразно обръщане към деизъм (вяра в господ, но без религия) и дори атеизъм. Това бе констатирано дори в доклад на Министерството на образованието, обсъждан през април 2018 г. в Коня (консервативен град в Анадола). Десни коментатори отдават този факт на „привнасяното от Запад хедонистко,

материалистично и упадъчно“ влияние, докато други го отдават на ширещата се корупция, арогантност, тесногърдие и жестокост, които се наблюдават сред иначе лоялния на исляма елит. Като причина последните сочат и прекомерното позоваване на исляма от страна на дейци на ПСР (напр. партийен функционер в район на Истанбул заявява на митинг, че „ако изгубим изборите тук, губим Йерусалим и Мека“, сякаш ислямът не може да съществува без ПСР да е на власт). Турски студенти, обучаващи се в университети в Западна Европа, нерядко смятат, че Ердоган не е истински мюсюлманин, вярващ безрезервно в исляма, а просто използва религията за постигане на своите политически цели.

Изводи

Както е видно, ислямът има много дълбоки корени в Турция. По време на Отоманската империя е действал Шерият, а султанът е бил Халиф (наместник на Мохамед на земята). Реформите на Ататюрк в тази област след 1922 г. изместват исляма от центъра на живота в обществото, но той продължава да бъде определящ в личния морал, поведение и вяра на хората. След смъртта на Ататюрк и особено в периода на поява на реална многопартийност (1946-50 г.), ислямът постепенно започва да играе все по-засилваща се роля, при това не само в личната вяра, но и в държавното устройство, където „пълзящо“ заема все по-сериозно място. Това за Турция е очевидно константен процес, макар страната все още формално да е светска по държавно устройство.

Ердоган към момента е склонен в политиката да използва исляма за своите цели, но процесът на засилване на религиозния ислямски фактор във вътрешната и външната политика набира естествена сила, не е подвластен на волево възпиране и не би могло да се предвиди кога би „преминал“ границата, определена му от Ердоган.

Във външната си политика Турция при Ататюрк използва активно тюркския фактор в съседните и по-далечни страни (пантюрки-

зъм), докато ислямският фактор е оставен на заден план, предвид принципа за светска държава в идеологията на реформаторството. След започналото възвръщане на исляма във вътрешната политика, към пантюркизма във външната политика се добавя панислямизмът (влияние чрез ислямския фактор в съседните и по-далечни страни), доразвиван в „турско-ислямски синтез“ и „стратегическа дълбочина“ – „нео-османизъм“. Турция създава връзки с различни ислямистки групировки, от Балканите, Близкия Изток, чак до Уйгурския район, дава убежище на компрометирани/провалени дейци на тези групировки. Инструменти на тази политика са разузнаването (МИТ), Агенцията за развитие (ТИКА) и Дирекцията по вероизповеданието (Дианет). МИТ, например, провежда секретни/черни операции по отвлечане на гюленисти от други страни, засега от Косово, Украйна, Азербайджан и Монголия.

Не са безпочвени очакванията, че тази политика ще продължи и след фактическото превръщане на Турция от парламентарна в президентска република, с изключително силно съсредоточаване на власт в ръцете на президента Ердоган.

ЗА АВТОРИТЕ

Проф. д-р Искра Баева преподава съвременна история в ИФ на СУ „Св. Климент Охридски“, специализирала е в Полша и САЩ, участвала е в международни и национални проекти за Студената война, преходите в Източна Европа в края на XX и началото на XXI в. Авторка е на много книги и изследвания по история на Студената война, Централна Европа, Съветския съюз/Русия, историята на България през XX и началото на XXI в., етническите малцинства в Централна и Източна Европа, история на евреите в този регион и др.

Д-р Бисер Банчев е завършил модерна балканска история и е защитил докторска дисертация в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Работи в Института за балканистика с център по тракология при Българската академия на науките, в секция „Съвременни Балкани“. Научните му интереси са свързани с модерната история на Сърбия и Черна гора; разпадането на Югославия; национализъм, геополитика и международни отношения в Западните Балкани. Член на редколегиите на сп. „Геополитика“ (София) и „Međunarodna politika“ (Белград).

Боби Бобев е доктор по история, дългогодишен сътрудник в Института за балканистика с Център по тракология при БАН, води лекционни курсове за бакалаври и магистри в СУ „Св. Климент Охридски“ и НБУ. Автор е на десетки студии и статии, на учебна и справочна литература, на научно-популярни публикации. В периода 1997-1998 г. е член на Обществения съвет по етнически и религиозни въпроси при президента на републиката, а от 2017 г. – на подобна структура към същата институция по проблемите на българите в чужбина. Посланик на България в Албания (1998-2006 г.) и в Косово (2010-2014 г.).

Петър Воденски е бивш посланик на България в Република Турция (1991-92), Република Молдова (1995-2001) и Република Кипър (2005-2009), генерален консул в Истанбул (1990). Работил е в Министерството на външните работи в различни отдели и дирекции, бил е директор на „Европейски страни“ и „Външнополитически

анализи и координация" (политическо планиране), два пъти е бил началник на Политическия кабинет на министъра. В момента е консултант в Дипломатическия институт при министъра на външните работи. Владее английски, руски, френски и турски.

Любомир Кючуков е дипломат от кариерата. Доктор по политология. Член на Съвета по евроинтеграция в Министерския съвет и на Съвета по европейска и евроатлантическа интеграция при президента на България (2001-2005 г.). От 2005 до 2009 г. е заместник-министър на външните работи, а от 2009 до 2012 г. - посланик на България в Лондон. В момента е директор на Института за икономика и международни отношения.

Любчо Нешков, журналист и собственик на Информационна агенция БГНЕС. Работил във вестник "Стандарт" и Българска национална телевизия. Бил е военен кореспондент в Босна и Херцеговина и Косово. Историк по образование.

Любчо Трохаров е дипломат от кариерата. Началник отдел „Балкански страни“ в Министерство на външните работи (1991-1997 г.). Има мандати в Белград и като посланик в Загреб (1994-1997 г.) и Сараево (2002-2007 г.). Понастоящем е член на Управителния съвет на Македонския научен институт, София.

